

Editori:
Bogdan VOICU, Horațiu M. RUSU, Adela Elena POPA

Este România altfel?

Societatea și sociologia ... încotro?

SERIA SOCIOLOGIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ

Coordonatorul seriei *SOCIOLOGIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ*: Horațiu M. RUSU

Referenți științifici: Andrei GHEORGHITĂ și Augustin Alexandru BEANU

Este România altfel? Societatea și sociologia ... încotro?

Editori:

VOICU, Bogdan

RUSU, Horațiu M.

POPA, Adela Elena

Copyright © 2015

Toate drepturile aparțin autorilor

Sibiu, 2015

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

ISBN: 978-606-12-1225-5

Reproducerea parțială sau totală a acestei cărți, fără acordul scris al autorilor, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996

VOICU, Bogdan
RUSU, Horațiu M.
POPA, Adela Elena
(editori)

ESTE ROMÂNIA ALTFEL?

SOCIETATEA ȘI SOCIOLOGIA ... ÎNCOTRO?

EDITURA UNIVERSITĂȚII „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
SIBIU, 2015

Cuprins

Introducere: ce este sociologia și ce fac sociologii?	5
(BOGDAN VOICU)	
Sociologie, societate și schimbare socială	11
(HORAȚIU M. RUSU)	
Despre sociologie și societate	11
Despre schimbare și permanența sa	17
Despre schimbare socială: o introducere	19
Despre schimbare socială: scurt recurs la teorie	21
Tendențe ale schimbării	24
Din nou despre sociologie.	27
Schimbarea capitalurilor	31
(BOGDAN VOICU)	
De la tradiționalism la postmodernitate, prin sociologie	31
Capitalul material	35
Capitalul uman	35
Capitalul social	37
Valorile sociale	39
Implicații pentru știința socială în societate	40
Sociologia și noile provocări din domeniul sănătății	43
(ADELA ELENA POPA)	
Provocări din sfera medicală pentru sociologie	45
Schimbări din sfera socială și politică cu influențe asupra sănătății și bolii	47
Provocări aduse de schimbări plasate la granița între medical și social	51
Câteva concluzii	52
Migrația și revenirea românilor în țară. Implicații	57
(IONELA VLASE)	
Estimări ale numărului de români reveniți în țară	59
Motivațiile reîntoarcerii și tensiunile generate în cadrul familiilor	60
Implicații ale migrației pentru comunitățile de origine	62
Evoluția migrației și rolul sociologiei	63
Copilul și copilăria din perspectiva schimbărilor sociale	67
(ANCA BEJENARU)	
Copilul și copilăria din perspectiva schimbărilor sociale	67
Câteva particularități ale copilului și copilăriei în România	71
Stadiul sociologiei copilăriei la nivel internațional	73
Putem vorbi despre o sociologie a copilăriei în România?	75
Privind către viitor	75
Familia: o provocare pentru sociologi, dar și pentru omul obișnuit	79
(FELICIA MORÂNDĂU)	
De ce a apărut familia	80

Ce rol joacă astăzi familia	81
Care sunt elementele care marchează cele mai profunde modificări la nivelul familiei	82
De ce ne căsătorim mai greu și divorțăm mai ușor	85
Concluzii	87
Despre prieteni, familie și gestiunea timpului	91
(BOGDAN VOICU)	
Familia și prietenii: ieri, azi și mâine.....	91
Sociologia și prietenii: despre capital social	94
Este România altfel?	95
Știința socială de mâine: schimbă prietenii regula jocului?	96
Organizația: o scurtă călătorie dincolo de aparențe.....	97
(RADU-IOAN POPA)	
Organizația: trecut și prezent	98
Științele sociale și organizațiile: despre mituri și realități	102
România încotro: studiu de caz sau aliniere la trend?	104
Științele sociale: ultima frontieră?	105
Studiul sociologic al antreprenoriatului.....	107
(ALIN CROITORU)	
Sociologia și studiul antreprenoriatului	107
Există un caracter specific al antreprenoriatului din România?.....	109
Poate fi antreprenoriatul învățat?.....	112
Se schimbă rolului sociologiei în studiul antreprenoriatului?	114
Despre beneficiarii asistenței sociale	117
(SOINA CORMAN)	
De ce sociologia beneficiarului de asistență socială?.....	117
Beneficiarul asistenței sociale în dinamica timpului și spațiului: elemente identitare	119
Construcția rol-statusului de beneficiar al asistenței sociale.....	123
Europa 2020: clienții asistenței sociale în dezvoltarea durabilă	124
În loc de concluzii	125
La ce servește sociologia? Publicare, aplicativitate, masificare, rolul științei, schimbarea metodei, viitor	129
(BOGDAN VOICU)	
La ce servește sociologia?	130
Ce fac sociologii și cum rezultatelor lor sunt validate	133
Publicațiile în sociologie: scripta manent?	135
Lumea academică și masificarea educației superioare	140
Accentul pe metodă?	143
În loc de concluzie: viitorul este deja prezent	144
Despre autori.....	147

Introducere: ce este sociologia și ce fac sociologii?

Bogdan Voicu

Există un punct de vedere destul de răspândit care spune că România fiind o societate aparte, altfel decât altele, cercetătorii din științele sociale din România ar trebui să se concentreze în primul rând asupra României ca obiect de studiu. În cazul sociologiei, aceasta ar însemna utilizarea teoriilor dezvoltate în sociologie ca știință fundamentală și aplicarea lor la spațiul românesc dacă are sens, precum și dezvoltarea de teorie suplimentară adecvată realităților de la noi. Oarecum implicit, pentru cei din mediul academic, publicarea în jurnale internaționale promovată în alte științe ar trebui să nu constituie o prioritate. Ceea ce ar conta ar fi să furnizezi elemente interesante societății românești, despre societatea românească, să te centrezi pe dezvoltarea de cunoaștere legată de politicile publice de la noi, să contribui la procesul legislativ și să publici prin urmare în spații preponderent românești. Sunt departe de a împărtăși acest punct de vedere, pe care îl consider găunos din toate punctele de vedere, dar puterea cu care cei ce îl apără vorbesc, mă obligă să nu îl ignor. România nu este o societate de pe Marte, iar românii nu sunt altfel de pământeni decât ceilalți oameni. Legitățile sociale ni se aplică și nouă, așa cum li se aplică și altora. Totul este să le cunoști cu adevărat, să observi ce se petrece în alte părți pentru a înțelege de ce și cum se modifică lucrurile în jurul tău, și să fii capabil să extinzi cunoașterea acumulată, generalizând-o sub formă de legitate aplicabilă și altor societăți.

Dezbaterea nu este specifică doar României, ci o putem regăsi ca atare în mai toate societățile de pe glob. Majoritatea centrelor de cercetare își chestionează permanent menirea, căutând să își definească atent misiunea plasată în funcție de întrebările esențiale despre localizarea geografică a interesului, și îmbinând accentul pe cercetarea așa-zisă fundamentală, cu cea aplicată și cu procesul educațional și cu diseminarea rezultatelor. Pe de altă parte, societățile au tendința de a se modifica, astfel că reflexivitatea discuției despre propria disciplină este relativă la potențiala modificare a obiectului de studiu.

De aici provocarea acestui volum de a răspunde la câteva chestiuni majore, rezumate pe scurt spre finalul acestui capitol introductiv. Răspunzând la ele, mai ales în mod diferit, este un mod de a promova un „manifest” al sociologilor ce scriu în această carte, sugerând modul în care ei, ca experți în domeniu, văd societatea sau societățile de azi și contribuția lor la viața socială. În ce măsură răspunsurile sunt sau nu omogene rămâne să descoperiți lecturând cele scrise. Dar înainte de a formula întrebările, este util să furnizez câteva elemente de context, explicând și modul în care a apărut cartea de față.

Istoria acestui volum este grăitoare în privința intențiilor și a utilității sale. Lucrurile sunt simple: ca orice individ care face cercetare științifică, am un folder mare pe hardul meu, în care am adunat de-a lungul timpului articole științifice. Mai exact sunt fișiere. Unele conțin cărți, câteva sunt prezentări PowerPoint, câteva sunt rapoarte din literatura gri, dar majoritatea sunt, în mod firesc, articole apărute în jurnale din primul flux academic. O să explic peste câteva pagini ce este aceea literatură gri și ce sunt jurnalele din fluxul unu. Deocamdată însă am un alt lucru, mai important de observat. Fișierele de care vorbesc sunt ordonate pe categorii, în funcție de subiectul pe care îl adresează. Unele vorbesc despre capital social și participare, altele despre schimbare socială, altele despre valori sociale, altele despre capital uman și educație și așa mai departe. Fiecare folder are la rândul său subfoldere, care pot avea subfoldere, care pot avea subfoldere, într-un lanț care se sfârșește totuși după maxim trei-patru niveluri.

Subfolderul pe care l-am intitulat pompos „metasociologie” include în momentul când scriu aceste rânduri, iar documentarea propriu-zisă pentru cartea aceasta încă nu a început, nu mai puțin de 74 de intrări. Majoritatea sunt articole recente, unele semnate de nume importante în sociologia mondială. Listarea câtorva titluri, așa cum o face Caseta 1, este elocventă. Ele includ articole din jurnale precum *British Journal of Sociology*, *Current Sociology*, *European Journal of Social Theory*, *Journal of Sociology*, *Sociology*, *Annual Review of Sociology* ș.a.m.d. E vorba cu alte cuvinte de publicații din primul flux academic, nu de simple articole apărute în fișuica unei universități anonime dintr-o țară specializată în a promova plagiatori. Întrebările pe care le pun aceste articole sunt legate de menirea științei sociale, viitorul acesteia, prezența în spațiul public, metoda folosită, modul de diseminare a informației.

CASETA 1. CÂTEVA ARTICOLE APĂRUTE ÎN ULTIMII ANI ÎN JURNALE SOCIOLOGICE DIN FLUXUL 1

Baechler. 2007. But What Is Sociology.pdf

Burawoy. 2014. Sociology as a combat sport.pdf

Cherney et al. 2013. The utilisation of social science research.pdf

Elliot & Turner. 2013. Three versions of the social.pdf

Gerber & Malhotra. 2008. Publication Bias in Empirical Sociological Research.pdf

Harley. 2012. Sociology's objects, objectivity and objectives.pdf

Heilbron. 2013. social sciences as an emerging global field.pdf

Martinelli. 2008. Sociology in Political Practice and Public Discourse.pdf

Savage & Burrows. 2007. The Coming Crisis of Empirical Sociology.pdf

Savage. 2013. The Social Life of Methods.pdf

Therborn. 2012. European crisis and the responsibility of sociologists.pdf

Thorn. 2010. A 'Political Turn' in Sociology.pdf

Touraine. 2007. Sociology after Sociology.pdf

Turner. 2012. Sociology in the USA and beyond. Half-century of decline.pdf

Wickham. 2012. Sociology's object(s) and the discipline's relevance.pdf

Wieviorka. 2014. Engaging the media and politics while remaining a social scientist.pdf

Nu sunt un sociolog a cărei principală preocupare să fie filosofia socială, așa cum este în tradiția sociologiei românești de după al doilea război mondial. Dacă vă uitați la ce am scris, majoritatea covârșitoare a lucrărilor include părți substanțiale de analiză a datelor empirice. Pe de altă parte însă, am fost mereu interesat de dezvoltarea științei ca atare. De aici și numărul mare de articole de meta-sociologie adunate pe hardul meu. Dar ce este meta-sociologia? E simplu: este vorba de un cuvânt ce etichetează scurt toată dezbaterea despre rolul sociologie în societatea, despre statutul său ca știință, despre direcțiile de dezvoltare. În mod implicit, este o discuție despre încotro se îndreaptă societățile și cum se schimbă ele, adică principalul meu interes legat de sociologie.

Există și un al doilea motiv pentru care multele articole de metateorie nu s-au adunat întâmplător pe hardul meu. În ultimii ani sociologia a devenit din ce în ce mai reflexivă. Cu alte cuvinte, sociologii respectabili au început să discute din ce în ce mai des despre propria lor soartă. Jurnale importante pe care le urmăresc, precum *Sociology* sau *European Journal of Social Theory* (ambele în 2007) sau *Current Sociology* (în 2014), au dedicat numere întregi sau părți din numere dezbaterii despre statutul și soarta științei sociale la modul general și a sociologiei în particular. În România, Norbert Petrovici a inițiat o dezbateră oarecum similară în cadrul conferinței Societății Sociologilor din România, organizată la Cluj, în decembrie 2010 și urmată de apariția unor scurte note în *Studia Sociologia*¹ – revista catedrei de sociologie a Universității Babeș-Bolyai. La

¹ <http://www.studia.ubbcluj.ro/serii/sociologia/>.

rândul său, Cătălin Zamfir a propus tema într-un număr din 2011 al revistei *Inovația Socială*².

Reflexivitatea este firească. O regăsim ca trăsătură dominantă a epocii pe care o trăim, așa cum este ea descrisă în lucrările sociologilor ce discută despre postmodernitate ca și continuare firească a modernității. Argumentul include mai întâi o referire la modernizare, proces în care explicația rațională o înlocuiește pe cea religioasă, iar lumea începe să se structureze în jurul ideii că știința poate oferi răspunsuri complete problemelor vieții și întrebărilor fundamentale ale umanității. În postmodernitate, prevalența explicației științifice este din ce în ce mai puternică, dar oamenii o abordează critic, încep să își pună întrebări despre măsura în care beneficiile asociate utilizării unei tehnologii sau a unei bucăți de cunoaștere sunt asociate cu riscuri generate de efectele neprevăzute ale procesului respectiv (Vezi mai multe despre modul de trecere de la tradiționalism la modernitate și despre procesele modernității târzii sau postmodernizării în Chiribucă, 2003; Voicu, 2005; Vlăsceanu, 2008).

În contextul acesta sociologia nu putea face excepție de la orientarea către reflexivitate. Ca știință preocupată cu studiul socialului, ea este prima chemată să observe schimbările din societate și, implicit, din obiectul de studiu. Reflexivitatea cu privire la modul de abordare a înțelegerii societății în sine era absolut necesară. La fel se întâmplă și cu aplecarea atentă și chestionarea permanentă a modului de construire a explicațiilor despre societate, a modului de validare a acestora, de analiză, de înregistrare a datelor și de interpretare a acestora. Obiectivul sociologiei în sine devine obiect de interogare.

De aici și numeroasele articole de metateorie sociologică acumulate pe hardul meu în condițiile în care nu sunt un teoretician al sociologiei. Spuneam însă că orientarea predominantă a sociologiei românești, mai ales a sociologilor din generațiile care astăzi sunt considerate a fi mai vechi, pare a fi către astfel de interogări. Deceniile de includere a sociologiei în facultăți de filozofie și-au spus probabil cuvântul în acest sens. Reamintesc cititorului că, în România, în timpul comunismului, științele sociale, fie că e vorba de sociologie, asistență socială, știință politică, dar și științe comportamentale precum psihologia, au fost interzise să existe ca specializări universitare în două rânduri: înainte de anii 1960, și în anii 1980 (pentru detalii vezi Larionescu, 2002; Mihăilescu & Rostás, 2007; Zamfir, 2009). În acest context, sociologii ce au păstrat contactul cu mediul academic s-au refugiat în catedre de filozofie, sau în predarea socialismului științific la liceu și în universitate, în cele câteva laboratoare de sociologie rămase, la Academia Ștefan Gheorghiu. La nivel empiric, a continuat tradiția studiilor monografice rurale, aflate în opinia mea la granița dintre știință și jurnalism, s-a căutat refugiu în psihosociologie și studii organizaționale (Larionescu, 2002). A rămas ca un nucleu tare dorința de a construi teorie, moștenită din perioada interbelică, și supusă unei evoluții lente, dată fiind izolarea forțată și contactului redus cu știința socială mondială. Includerea sociologilor în catedre de filozofie a avut și ea rolul ei în acest sens.

Acesta este contextul în care eu, ca student în anii 1990 am luat contact cu sociologia, o sociologie în care abundau cursurile de introducere în știință, de descriere a paradigmelor și abordărilor teoretice, de filozofie socială ascunsă în prezentarea sociologilor de ramură. Sărind peste ani, vitrina cu cărți ale membrilor colectivului de sociologie și asistență socială a Universității Lucian Blaga din Sibiu, unde predau, include două tipuri de abordări: numeroase texte ce asigură introducerea în sociologie, dar și numeroase volume ce adresează în mod aproape exclusiv dimensiunea aplicativă a sociologiei. Îmbinarea între orientările mai vechi ale sociologiei românești și preocupările noii generații de sociologi și asistenți sociali este evidentă. Ceva în modul în care erau aranjate cărțile din vitrina la care mă uitam, într-o după amiază din decembrie 2013, așteptând ca studenții mei să apară pentru curs, mi-a sugerat folderul meu cu meta-sociologie. O colecție aparent eclectică de lucrări dar care adresau implicit întrebările fundamentale ale științelor sociale azi. Ce facem noi? La ce suntem buni? Să fim mai degrabă filosofi sau practicieni? A explicat deja sociologia totul? Să folosim date cantitative, culese prin chestionare sau să facem interviuri puține dar care adună mai multă informație calitativă? Să ne orientăm exclusiv spre partea aplicativă, eventual către generarea de politici

² http://www.inovatasociala.ro/dezbateri_raspunsul_sociologiei_romanesti_la_problemele_actuale/11/

publice? Sau să contribuim la cunoaștere?

Să nu uităm că România este încă o societate în care schimbarea se vede aproape cu ochiul liber, indiferent că este vorba de atitudini sau comportamente. Într-o Europă pe zi ce trece mai seculară, România cunoaște revitalizare religioasă. Stilurile de viață se diversifică, iar o pătură de tineri mai bine educați și mai avuți decât media începe să se contureze clar și să se separe în bună măsură de restul societății. Lumea politică cunoaște schimbări instituționale majore la fiecare 4-5 ani, iar partidele nu par a rezista în aceeași formă mai mult de o decadă. Un val de emigrare a venit aproape pe neașteptate peste România, iar cei mai bine de două milioane de români plecați peste hotare trimit acasă nu doar bani, ci și modele culturale împrumutate din societățile de destinație. Loviți de recesiunile succesive și de schimbările structurale ale societății, numeroși indivizi au nevoie de sprijinul asistenței sociale. Aceasta însă întâmpină adesea bariere legate de nerecunoaștere și de delegitimarea ajutorului oferit celor aflați în nevoie. Cândva extrem de firav, accesul al studii universitare se generalizează continuu, crescând competiția pentru resurse între cadrele didactice. În acest context, România caută să își stabilească prioritățile de cercetare, iar un plan strategic pentru 2014-2020, propus în decembrie 2013 și în vigoare la data apariției acestui volum, elimina practic științele sociale din competiția pentru fonduri³.

CASETA 2. ÎNTREBĂRILE FUNDAMENTALE LA CARE RĂSPUND CAPITOLELE ACESTUI VOLUM

1. Cum vedeți societatea sau societățile umane peste 30 de ani.

(ce fenomene/procese sociale vă așteptați să continue să se dezvolte și în ce direcție; sunt fenomene/procese ce vor dispărea?; vor apare unele noi?)

2. Care este relevanța sociologiei în acest context, ce tip de explicație poate fi util?

(Posibile puncte de pornire: sociologia ca inginerie socială, schimbarea aparatului metodologic, big data, sociologia ca educație de masă, sociologia ca aparat aparținând mai degrabă practicienilor – „think tank”-uri, consultanți etc.)

3. Este România altfel?

(va urma România aceeași cale ca alte țări în ce privește punctul 1? Dar punctul 2? De ce? Care sunt implicațiile? Există particularități ale României care o fac să ocupe un loc aparte în rândul societăților umane? Care și cum le explicați?)

4. Ce ar trebui să facă sociologii români?

(să se concentreze pe studiul spațiului românesc, pe comparație, pe dezvoltare de teorie etc.? Care ar trebui să fie prioritatea? De ce? Unde ar trebui să publice?)

5. Cum afectează toate acestea ramurile mai înguste de sociologie/știință socială în care se manifestă expertiza autorilor acestui volum?

Răspunzând unor astfel de provocări, volumul de față își propune să prezinte publicului larg dar și studenților în sociologie și cercetătorilor din alte domenii, fața actuală a societăților umane, cu focalizare asupra celei de la noi, precum și a modului în care știința socială își găsește rolul și ajută la dezvoltarea socială. Am plecat de la un set de întrebări esențiale pe care autorii acestui volum le adresează în conformitate cu expertiza lor (Caseta 2). Răspunsurile sunt oferite de fiecare din perspectiva câmpului său îngust de expertiză. În mod evident nu acoperim întregul spectru al vieții sociale. Ceea ce încercăm în schimb este să oferim o

³ Pentru detalii vezi <http://blog.bogdanvoicu.ro/2014/01/decizii-esentiale-pentru-romania.html>.

imagine consistentă a tendințelor majore observabile în lumea contemporană în general și în România, în particular.

Structura volumului caută să respecte pe de o parte dezvoltarea istorică a științelor sociale, iar pe de alta să adreseze teme majore din științele sociale actuale. Nu ne propunem să acoperim toate temele din științele sociale. Dimpotrivă, ne limităm la a discuta despre ceea ce intră în aria noastră de competență ca grup, ilustrând astfel direcțiile sociologice pe care le promovăm la Sibiu. Așa cum veți vedea însă, acoperim o arie vastă de interes, și răspundem implicit la întrebările esențiale ale volumului: este lumea de azi altfel? Dar România este altfel decât alte societăți?

Începem prin a discuta despre societate ca întreg, adresând schimbări de ansamblu în societățile contemporane. La urma urmei așa a apărut sociologia, ca explicație a schimbărilor sociale induse de modernizare. Continuăm concentrându-ne pe capitalul uman, văzut ca sănătate și educație, element esențial al existenței noastre ca ființe biologice și al capacității de a progresa, de a genera cunoaștere. Urmează o discuție despre spațiul privat, acolo unde copilăria, familia și prietenii constituie elemente cheie. Ne mutăm în spațiul privat, și discutăm despre organizații, despre comunități și despre cum migrația, un fenomen extrem de relevant în România contemporană, le schimbă pe cele din urmă. În final, ne concentrăm pe știința socială văzută ca intervenție, întrebându-ne cum arată asistența socială azi, dar ne și aplecăm reflexiv asupra produselor ce derivă din știința socială și asupra rolului lor.

Rând pe rând, în fiecare capitol, explicăm cu ce se ocupă știința socială la modul general, sociologii și asistenții sociali în special. Ilustrăm povestea cu experiențe legate de interesele noastre de cercetare și cunoaștere și arătăm cititorului despre direcția în care se îndreaptă societățile umane azi și cum arată România în acest context. Vorbim despre cum este știința socială dezvoltată la nivel teoretic și cum este validată empiric. Aceasta pentru că, științele sociale, ca orice altă știință, sunt construite ca explicații ale lumii ce ne înconjură, care sunt mai apoi verificate folosind date despre această lume. Rezultatele acestei cunoașteri sunt ușor de identificat în produsele academice – cărți, capitole în cărți, articole în jurnale academice. Lor li se adaugă așa numita literatură gri, cea produsă în rapoarte de cercetare ceva mai puțin riguroase, dar interesante ca sursă de date. Despre cum se construiesc astfel de materiale vorbește însă ultimul capitol al cărții. Până atunci vă invit să aflați cu ce se ocupă sociologia și științele sociale, și să observați alături de noi cum se schimbă permanent societățile.

Am gândit textul ca pe unul relaxat, ca pe o introducere în sociologie ce merge însă mai departe de formulările terne ale manualelor, și caută să ridice întrebări esențiale și să le ofere, dacă nu răspunsuri, atunci fundamente de la care să pornească cunoașterea. Oferim astfel un bun material introductiv pentru cei ce încep studiul științelor sociale, dar ne adresăm totodată tuturor celor interesați de cunoașterea societății și a interacțiunilor dintre oameni. Totodată, îi provocăm la dialog și reflecție pe colegii români din comunitatea academică sau a practicienilor din domeniul social, de la care așteptăm cât mai multe replici și invitații la dezbateri.

Bibliografie

Chiribucă, Dan. 2004. Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România, Cluj-Napoca: Dacia & Eikon.

Larionescu, Maria. 2002. Romania, pp. 502-518 în Max Kaase and Vera Sparschuh, Agnieszka Wenninger, *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001)*, Bonn & Berlin: GESIS/Social Science Information Centre (IZ); Budapest: Collegium Budapest

Mihăilescu, Ioan & Rostás, Zoltán. 2007. *Dialog neterminat*, București: Curtea Veche.

Vlăsceanu, Lazăr. 2007. *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași: Polirom.

Voicu, Bogdan. 2005. *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Volumul II. Resursele*, Iași: Expert Projects

Sociologie, societate și schimbare socială

Horățiu M. Rusu

De multe ori, când răspunsul la întrebarea cu ce mă ocup a fost sociologie, expresia feței și răspunsul verbal aparținând celor cu care am purtat discuția au fost aceleași: confuzie sau nelămurire. Deși are o istorie de mai bine de un secol în România, cred că, în ceea ce privește rostul ei, sociologia nu rezonază în publicul larg la fel de bine precum alte domenii cu care se intersectează: psihologia sau științele economice. Această situație nu este cauzată doar de faptul că sociologii nu au făcut destul pentru a o explica sau pentru a o face vizibilă și nici doar de perioada lungă de absență din sistemul educațional, în perioada comunistă, și a consecințelor acestei absențe. Probabil, ea este determinată și de faptul că obiectul studiului în sine, societatea, deși pare ceva banal prin omniprezența sa în limbajul de zi cu zi al oamenilor, în realitate, este un termen cu multe interpretări sau chiar o abstracțiune.

Încep așadar acest capitol cu gândul la acei cititori pentru care sociologia și societatea sunt mai degrabă cuvinte ale căror semnificații sunt descifrate doar parțial. Nu îmi propun însă, să vorbesc despre sociologie ca disciplină și despre societate ca obiect de studiu urmând un tipar excesiv de didactic. Voi încerca, pe cât posibil, să nu dau sau să redau definiții ale sociologiei și societății. Mai degrabă voi ridica o mică parte a cortinei care acoperă domeniul, arătând semnificațiile unor termeni utilizați frecvent în interiorul său, și cât de profund este legat de viața de zi cu zi, printr-o discuție asupra unuia dintre universurile în care poate aduce lumină: schimbarea socială. Astfel, acest capitol, asemenea celorlalte din volum ce prezintă diverse alte fațete ale societății sau sociologiei, poate fi și un mic ghid, pentru liceeni, sau studenți în încercarea lor de a le înțelege.

Voi începe prin a construi o reprezentare asupra *sociologiei*, fără a o defini direct, ci introducând, împreună cu termeni care fac parte din limbajul domeniului, ideea de *societate* ca obiect al studiului său. Voi continua prin a introduce conceptul de *schimbare* la modul general. Mă voi concentra apoi asupra ideii de *schimbare socială*, asupra modului în care poate fi înțeleasă. Voi încerca să discut despre diversitatea schimbărilor și despre schimbare socială în societatea actuală. În fine, voi încheia capitolul cu câteva gânduri despre provocările cu care se confruntă sociologia ca știință, astăzi: fragmentare și *big data*.

Despre sociologie și societate

Să punem deoparte, pentru moment, discuția despre schimbare, pentru a arunca o privire asupra unor moduri în care sociologia ne poate ajuta să înțelegem societatea și, implicit, pentru a ne construi o reprezentare (dintre multele posibile) despre sociologie. Ordinea aceasta a priorităților demersului expositiv este firească, neputând să vorbim despre schimbare socială fără a avea, înainte, cel puțin o imagine asupra felului în care putem înțelege și analiza societatea. Sarcina însă nu este una deloc ușoară, și asta nu doar pentru că înțelesurile ambilor termeni (societate și sociologie) sunt multiple, ci și pentru că, așa cum sugerează Smith (1973, 1976) sau Sztompka (2004), orice discuție despre societate este, implicit, o discuție despre schimbare socială. În plus, parcurgerea oricărui discurs într-un domeniu al științei este un proces care trebuie să beneficieze de descifrarea semnificațiilor specifice suportului lingvistic al domeniului. Acesta se traduce printr-un șoc sau blocaj inițial în mințile celor care citesc sau ascultă discursuri specializate (cum este și cazul acestui capitol și acestui volum), generat de incapacitatea de a decodifica în mod simplu, adecvat, mesajele, din lipsa cheilor (codurilor) necesare.

Pentru a înțelege mai clar această idee, să ne gândim, spre exemplu, cât de mult înțelegem din

semnificațiile textului scris de un medic, pe o rețetă cu care mergem la farmacie: foarte probabil suntem analfabeți funcțional, nu știm cum se numește medicamentul pe care trebuie să îl cumpărăm, dacă nu suntem medici, sau dacă nu am studiat chimia sau farmacologia, și asta pentru că nu cunoaștem relația între denumirile comerciale ale medicamentelor și cele date de substanțele active care le compun. „Șocul” menționat mai sus este efectul relației de comunicare, și prin ea de exercitare a puterii și de impunere de semnificații, între emițătorul mesajului și receptorul mesajului, numit în sociologie foarte sugestiv violență simbolică (vezi Bourdieu, 1991; Bourdieu și Wacquant, 1992).

Continuând ideea de mai sus, într-o altă direcție, sociologia (ca de altfel și alte științe socio-umane) nu doar a creat un limbaj cu semnificații proprii (în încercarea de a se individualiza ca știință), ci a avut și are tendința de a se sofistica excesiv prin limbaj și prețiozitate metodologică (vezi și Andreski, 1972) și, prin aceasta, posibil de a se retrage într-un fel chiar din societate, sau de a se izola de lumea de zi cu zi pe care o studiază (sociologii exprimă diverse valențe ale acestei idei prin metafora turnului de fildeș). Următoarea secțiune, deși poate părea aridă, este necesară însă tocmai datorită familiarizării cu semnificațiile specifice domeniului.

Ariile de interes ale sociologilor sunt foarte diverse. Limbajul folosit este la fel de bogat și, mai mult decât atât, „cuvintele” utilizate au înțelesuri multiple. Între termenii cei mai frecvent utilizați din literatura sociologică întâlnim:

- *actori sociali*. (Concept înțeles de cele mai multe ori, *la nivel individual*, ca persoane cu istorie de viață, capacitate de decizie, interpretare, acțiune etc. Fiecare dintre noi, fiecare dintre cei care citesc acest text, sunt actori sociali individuali);
- *acțiune socială* (Ceea ce fac actorii sociali, de exemplu orice comportament observabil al unei persoane manifestat prin limbaj verbal sau nonverbal, cu sens și semnificație, care ține cont atât de nevoi, motivații, emoții sau rațiuni, cât și de tradiții, valori, influența celorlalți etc.);
- atribuire de *semnificații* (Înțelesuri pe care le dăm cuvintelor, comportamentelor actorilor sociali etc.);
- procese de *interacțiune socială* (Procese de genul stimul-reacție între doi sau mai mulți actori sociali aflați într-o situație de comunicare. Aceste procese presupun semnificare – i.e. alocare de înțelesuri – interpretare – decodificarea mesajelor – și transpunere a interpretărilor în externalizări – ex. limbaj, comportament etc.);
- *contexte* (Mediul fizic, social, istoric și cultural în care se desfășoară interacțiunile. De exemplu sala de clasă, elevii prezenți în clasă, poziția lor în clasă, ora de geografie etc.);
- *grupuri mici* (Minim două persoane, aflate în relații de status-rol pentru o anumită perioadă de timp, care interacționează pentru atingerea unor obiective comune, care au sentimentul apartenenței la un ansamblu comun. De exemplu: familie, echipă de tenis, formație de muzică);
- *motive, emoții și raționalitate* care stau în spatele diverselor interpretări și acțiuni;
- „*agentitate*” (Termenul utilizat în literatura anglofonă este *agency*). Prin el înțelegem potențialul, capacitatea, libertatea sau puterea auto-stabilită, de a gândi, acționa și de a determina cursul unei acțiuni de către actorii sociali individuali sau colectivi; caracterul activ, reflexiv al comportamentului uman – vezi Giddens, 1984. De exemplu, la nivel individual, denotă agentitate orice decizie a unei persoane de a acționa altfel decât este așteptat. La nivel colectiv un exemplu poate fi punerea în dezbatere, „lupta” discursivă dusă de unele grupuri de persoane, sau asociații, pentru promovarea și acceptarea la nivel legislativ a căsătoriei între persoane de același sex.
- *actori sociali colectivi* (Aceștia sunt grupuri, organizații, clase sociale, națiuni etc. De exemplu partidele politice, organizațiile non-guvernamentale cum sunt asociațiile elevilor sau studenților, sindicatele etc.);
- *mișcări sociale* (Acțiuni colective, orientate spre obiective împărtășite de mai mulți indivizi, grupuri,

etc. De exemplu, cele mai ușor de imaginat și înțeles acțiuni colective sunt grevele, mișcările de stradă de protest sau revoluțiile);

- *norme* (Ele sunt convenții, reguli explicite sau implicite, care ghidează ceea ce este de făcut într-o situație specifică; sunt o particularizare a instituțiilor. De exemplu modurile în care *știm* că *trebuie* să ne comportăm la masă sau să ne îmbrăcăm atunci când avem sau când suntem oaspeți sunt reglementate de norme: nu ne îmbrăcăm cu hainele pe dos, nu așezăm farfuriile și tacâmurile pe scaune, nu mâncăm cu degetele, spunem te rog și mulțumesc când solicităm și primim un pahar cu apă etc.);
- *statusuri* (Pozițiile ocupate de oameni în grupuri, organizații. De exemplu într-o școală întâlnim următoarele statusuri: director, profesor, diriginte, secretar, paznic, elev, șef de clasă, olimpic la matematică. Statusurile aceleiași persoane variază odată cu grupul de referință/sistemul de referință. De exemplu, aceeași persoană poate să aibă statusul de învățător la școala unde este angajată dar statusul de student la facultatea unde studiază.)
- *roluri* (Comportamentele așteptate de la oameni în virtutea pozițiilor ocupate în familie, la muncă sau în alte grupuri și organizații. De exemplu, de la paznic ne așteptăm să ne protejeze de pericole, de la profesor să ne predea lecția, de la secretar să ne elibereze documente etc.);
- *instituții* (Seturi de norme sociale, cu grad ridicat de generalitate, care definesc moduri cunoscute/acceptate de a acționa și interacționa în situații tip; moduri structurate, recurente, de rezolvare a unor probleme, de a asigura supraviețuirea unui sistem social; practici, credințe etc. De exemplu educația, economia, politica sunt instituții – organizațiile economice, politice cum sunt partidele sau formele de guvernământ sunt particularizări temporale, sociale și spațiale ale lor; dar instituții sunt și trocul, bacșișul, corupția, discriminarea sexuală sau limbajul uman);
- *valori sociale* (Interpretări specifice, modelate social, ale unor idealuri abstracte precum binele, adevărul, egalitatea etc. transpuse în idei despre ceea ce este important și de dorit social, care influențează acțiunea socială. De exemplu egalitatea de gen, toleranța, acceptarea diversității sunt valori sociale);
- *clase sociale* (Categorisiri ale oamenilor în grupări ierarhizate, relativ omogene la interior și eterogene între ele, în funcție de diverse criterii: resurse economice, culturale, educaționale, de putere etc. De exemplu, într-o altă perioadă de timp, burghezia, aristocrația, clasa muncitoare, țărănimea);
- *inegalitate socială* (Diferențe între oameni, clase sociale, generate de accesul diferit la resurse sociale, economice, culturale, de sănătate și acces la putere);
- *structură socială* (Pattern-uri, modele, sau regularități de organizare ale societății și a interacțiunilor sau fenomenelor sociale) etc.

Deși această înșiruire de termeni este, evident, doar o picătură din oceanul conceptual al sociologiei, ea înfățișează complexitatea și varietatea preocupărilor domeniului. Scopul paragrafului anterior nu a fost doar să ilustrăm bogăția de limbaj și de semnificații ci și să ne ajute să introducem modalități de interpretare structurată a intereselor sociologilor. De aceea, felul în care am construit enumerarea de mai sus (sugerând, evident simplist prin diferențierea termenilor și reduționist prin interpretare, categorii de preocupări conceptuale și empirice) permite, să întrevădem o serie de dihotomii, utilizate în mod curent pentru a descrie simplificat, dar util ținând cont de caracterul introductiv și tematica acestui subcapitol, preocupările sociologilor. Astfel, putem să discutăm, pe de o parte, despre preocupări și termeni ce se pot aglutina (coagula) în jurul ideilor de pluralism și caracter procesual al realității sociale și, pe de altă parte, despre preocupări și termeni ce se pot aglutina în jurul ideilor de ordine și regularitate a realității sociale.

Distincția între *micro* și *macro* sociologie este una dintre perechile de termeni care reflectă în linii mari aceste idei. Ea sugerează că, preocupările sociologilor se pot coagula în jurul a două nivele principale de

studiu, cu perspectivele teoretice aferente. Cele două nivele sunt de fapt rezultatul plasării intereselor în spațiul definit de două axe: axa timpului și axa tipului de actori sociali. Microsociologia ar fi preocupată mai degrabă de momente sau secvențe temporale scurte și de actori sociali individuali sau grupuri mici (de interacțiuni între oameni), în vreme ce macrosociologia ar fi preocupată mai degrabă de perioade de timp îndelungate și categorii de actori individuali (precum categorii sociale) sau actori colectivi (precum clase sociale, comunități, națiuni etc.).

O altă pereche de termeni, frecvent utilizați în literatura sociologică, pentru a sugera oarecum aceeași categorisire, este cea de *agentitate - structură*. Însă nu neapărat nivelul, ci obiectul analizei este criteriul principal de diferențiere în acest caz. Distingem astfel între preocupări care pun în centrul atenției lor actorul social (preocupări ce pleacă de la ideea liberului arbitru, libertății de voință și alegere) și preocupări care pun în centrul atenției structurile sociale (preocupări ce pleacă de la ideea caracterului determinist, coercitiv, condițional al universului social). Deși următoarea comparație este exagerată și simplificatoare, pentru a încerca să intuim diferența între preocupări, să ne gândim spre exemplu, la două personaje din renumitul roman pentru copii Pinocchio al lui Carlo Collodi. Cele două personaje sunt Pinocchio (el este obiectul primar al analizei, actorul neprins în sfori, liber să se miște cum dorește, „liber” de constrângeri) și Arlecchino sau orice altă marionetă, de la teatrul de păpuși al lui Mangiafuoco, prinsă într-un sistem de sfori (acestea din urmă și legăturile dintre ele sunt obiectul primar al analizei; ele îi determină și constrâng mișcările; ele sunt esența sistemului, structurile sau instituțiile).

Deși exemplele de dihotomii terminologice ar putea continua, mă opresc prin a mă referi la un al treilea set de concepte care sugerează o altă categorisire a preocupărilor, din perspectiva modalităților de analiză a socialului, și anume perechea *individualism – holism*. În primul caz, individul și acțiunile sale sunt punctul de plecare al analizelor în vreme ce în al doilea caz, realitățile colective, supraindividuale – ex. sistemul, categoria – sunt punctul de plecare al analizelor. Pentru discuții detaliate referitoare la toate cele trei perechi de concepte de mai sus vezi, de exemplu, Collins (1981, 1992), Giddens, (1984), Archer (1996).

Mai departe, pentru a transpune într-un alt exemplu modul în care putem utiliza categoriile de termeni introduse mai sus cu scopul de a face diferența între preocupări, să ne gândim la o chestiune mult discutată în ultimii ani, cea a fraudării examenului de bacalaureat în România. Unii sociologi ar putea fi în primul rând preocupați de motivațiile individuale ale fraudării, de modul (felul) în care fraudează elevii (ex. metodele de copiat) și profesorii, de înțelesurile/interpretările pe care le dau fraudării (ex. ce semnificație are fraudă pentru ei în general în plan social și, în mod particular, în contextul bacalaureatului) sau de modul de constituire a rețelelor de fraudare. Alți sociologi ar fi mai preocupați de ratele fraudării, de ce distribuție au la nivel de localități și centre de examinare, de ce asocieri sau corelații există între aceste rate (asumând că ele există) și implementarea sau utilizarea sistemelor de supravegherea audio-video, orientările valorice sau confesionale dominante sau nivelul general de bunăstare al populației din raza centrelor de examinare respective.

Sintetizând, am construit acest exemplu pentru a sugera articularea posibilităților de înțelegere și explicare a societății, pe de o parte la nivelul actorului și interacțiunii sociale, al micro lumilor sociale (al semnificațiilor, interpretărilor, contextelor, biografiilor) și, pe de altă parte, în ansamblul său, al mezzo sau macro realităților (prin norme, valori, ideologii, clasă, structură socială etc.). Deși se întrevide destul de clar că unghiurile și limbajul prin care se problematizează aceeași chestiune sunt diferite, este cvasiunanim acceptată astăzi ideea că cele „două” mari categorii de preocupări, și viziunile aferente lor, nu sunt exclusive ci complementare: este de dorit să combinăm analizele și abordările orientate la nivel microsocial cu cele de nivel macrosocial; aceeași problemă poate fi privită din ambele unghiuri, al agentității și al structurii, ceea ce ne ajută să înțelegem mai bine fenomenele și procesele sociale. Pe de o parte, o categorie este mai utilă pentru a înțelege „cum iau naștere” lumile sociale și caracterul lor dinamic și extrem de variat. Pe de altă parte, cealaltă categorie este utilizată cu preponderență în analiza și explicarea regularităților sociale, a conexiunilor între ele, a modelelor de funcționare a societăților.

Să introducem în continuare, printr-un alt exemplu, simplu și ilar (al unui elev „scos la tablă” în fața clasei), ceva mai multe detalii despre limbajele dominante și modurile de analiză apropiate fiecărei categorii de abordări. Așadar: *Elevul X este scos la tablă la ora de geografie, de profesorul Y, și este întrebat: X, spune, te rog, două ape din România! X răspunde: plată și minerală.*

Trecând peste comicul situației, să încercăm în continuare să vedem cum putem să o discutăm, apelând la termeni specifici și modalități de analiză aferente celor „două” perspective diferite. Pe de o parte, ne putem concentra pe motivațiile lui X și Y și pe interpretările pe care fiecare le dau situației și întrebării. Pe de altă parte, ne putem concentra pe atributele definitorii ale lui X și Y, dar și ale situației ca fiind problematică social.

Perspectivile centrate pe nivelul microsocioal și agentitate aderă, în general, la viziunea conform căreia există o variabilitate considerabilă a modului în care fiecare experimentăm (trăim) viața de zi cu zi. Aceeași situație de viață (examinarea la tablă) este trăită diferit nu doar din punct de vedere emoțional sau motivațional (și de acest aspect, la o simplă introspecție, nu se îndoiește nimeni), ci poate fi trăită diferit și din punct de vedere al înțelegerii și interpretării ei. Prin urmare, modurile de acțiune (întrebarea și răspunsul în cazul acesta) ale indivizilor care se află în situația respectivă, pot fi diferite. Revenind la exemplul nostru, evident că nu îl putem interoga acum pe Y sau X să aflăm motivațiile răspunsului pe care cel din urmă îl oferă sau interpretările pe care le dau ambii întrebării și situației, însă putem să ne imaginăm o serie de explicații. Așadar, de ce personajul nostru nu răspunde la întrebare așa cum ne-am aștepta în mod obișnuit și ce înseamnă obișnuit?

Un răspuns posibil, pe care-l putem oferi pe baza uneia dintre perspectivele microsociologice (numită interacționism simbolic), ține cont de atribuirea și interpretarea de semnificații situației, participanților la interacțiune și acțiunii sociale (aici comunicarea verbală dintre X și Y). Altfel spus efortul analitic este concentrat pe limbaj, semnificații și interpretare. Propria apreciere a contextului în care are loc interacțiunea (materia, poziționarea în fața clasei), îl face pe Y să considere că se află într-o situație de examinare, de verificare a cunoștințelor la geografie. Y se consideră „profesor” iar pe X îl consideră „elev”. Pentru Y semnificația evidentă a cuvântului (termenului) „ape” este râuri, lacuri etc. (întreaga interpretare a lui Y este evident dependentă de istoria/experiența de viață mai recentă sau mai îndepărtată). În schimb, pentru X, poziționarea în fața clasei la o anumită materie nu este asociată cu o situație de verificare a cunoștințelor; X consideră că se află în centrul atenției, în fața unui public care așteaptă un răspuns ilar. Y nu este profesor ci un „interlocutor oarecare” iar el, X, este un „personaj isteț”. Cuvântul „ape”, pentru X, nu are semnificația de râu sau lac ci de „lichid de băut”. Sursa neînțelegerii și ceea ce ne face, pe unii, să zâmbim când citim exemplul de mai sus, este așadar modul în care sunt alocate semnificații cuvintelor, interacțiunii și participanților la ea. Desfășurarea acțiunii iese din modelele de acțiune pe care le-am aștepta, obișnuite (pe care nu suntem, de obicei, dispuși să le interpretăm; asupra cărora nu reflectăm de obicei, ci le luăm drept bune, date, normale), datorită semnificațiilor pe care X le dă întrebării, participanților și contextului. Ceea ce este obișnuit și așteptat pentru unii (pentru Y, pentru unii dintre noi) este neobișnuit pentru X. Sursa acestui „neobișnuit” pentru X depinde, simultan, pe lângă modul în care se desfășoară și interpretează situația în sine, de foarte multe alte elemente (și pentru a detalia ideea anterioară de istorie/experiență de viață să exemplificăm în continuare): de cunoștințele pe care le are la materia respectivă și de felul în care își evaluează nivelul de cunoaștere, de experiențele similare trăite anterior (la alte materii sau în alte grupuri sau în experiența școlară anterioară), de interpretarea dominantă pe care o dau situației tip examinare grupul de prieteni sau colegi cu care își petrece timpul, de ceilalți semnificativi care participă la situație, de modul în care își reprezintă relația cu profesorul Y etc. La fel și în cazul lui Y.

Perspectivile orientate în primul rând pe ideea de structură, regularitate, ar încerca să ofere alte tipuri de explicații la problema: „De ce personajul X nu acționează (nu răspunde la întrebare) așa cum trebuie, așa cum ne-am aștepta în mod obișnuit?”. Situația de mai sus poate fi descrisă și explicată și în termeni de sistem, cauzalitate, elemente ale sistemului, funcție, clasă socială, instituții, organizații, relații de putere etc. O să parcurgem în continuare trei exemple de posibile explicații ale situației tip ilustrate mai sus – adică nu

vom lega explicațiile neapărat de contextul creat de exemplul de mai sus.

Un răspuns posibil (evident simplificat) din această perspectivă, ar fi că socializarea primară a lui X a fost inadecvată: familia nu a îndeplinit în mod adecvat funcția de inculcare a modelelor de comportament normativ (adică de ceea ce trebuie să facă și să spună X) legate de rolul de elev și relația profesor-elev. Explicația pornește de la ideea că societatea este un sistem ale cărui elemente componente (ex. familia, școala, organizațiile economice etc.) îndeplinesc funcții specifice, contribuind astfel împreună la existența și echilibrul său (a/al sistemului). În cazul acesta presupunem că familia este elementul sistemului care trebuie să îndeplinească funcția de transmitere de valori și comportamente adecvate interacțiunii elev-profesor. Cu alte cuvinte, X nu a fost învățat și nu și-a însușit, în familie, care sunt așteptările (care sunt regulile) pe care trebuie să le împlinescă (să le urmeze) o persoană când se află în rolul de elev și cum se gestionează o relație între rolul de profesor și cel de elev (i.e. nu este permis un răspuns în batjocură; nu este permis să contrazici profesorul). Consecința, pentru X, este că el este considerat deviant, încalcă normele (și sistemul valoric latent) la care aderă majoritatea celorlalți elevi și profesori. Consecința pentru sistem, pentru a se re-echilibra și a intra în echilibru și „normalitate”, este că funcția familiei (elementului familie), de transmitere și inculcare de valori, comportamente în relație cu școala și profesorii, poate fi corectată, preluată sau suplinită de alt element al sistemului (ex. grădiniță).

Un alt răspuns posibil, poate avea în vedere relațiile de putere între profesori și elevi în sistemul de educație. Modul clasic, și în general nechestionabil, în care privim cele două categorii sociale este următorul: profesorul (ca reprezentant al unei categorii sociale) este singurul deținător și furnizor de cunoaștere și adevăr absolut, și din această poziție, doar el știe ce trebuie învățat și ce este corect (de exemplu elevii trebuie să participe la ore de religie pentru a deprinde valori morale); iar elevul (membru al altei categorii sociale) este, pentru profesor, doar un receptor necritic, pasiv de informație. Y așadar este cel care impune definiția realității (el spune ce este de făcut și cum trebuie făcut) și acționează conform acestei viziuni. Această teză poate fi însă contestată de elevi (și părinți) care doresc să își impună propriul punct de vedere referitor la cunoaștere, la ceea ce este corect și ceea ce trebuie învățat (de exemplu valorile morale pot fi deprinse și printr-un curs de educație civică). X acționează conform celei din urmă viziuni. Cei doi (Y și X) aparțin așadar unor categorii sociale cu viziuni diferite asupra rolului categoriei sociale „profesori” și acționează, prin urmare, (în mod natural) conflictual. Rezultatul acțiunii contradictorii poate fi definirea unei noi teze (i.e. necesitatea expertizei externe în definirea curriculumului), acceptată în final de ambele categorii, și, ulterior, apariția unei noi categorii sociale implicate în relația profesor-elev, de „experți în curriculum” și al unei noi materii definite de aceștia.

Leșind ușor din registrul particular al situației lui X și Y, putem construi și un alt mod de explicare a situației tip. Astfel, un alt exemplu de răspuns (care are în vedere aceeași idee de sistem, elemente, funcții) poate pleca de la două observații: 1) că schimbarea meseriilor (tipurilor de ocupații și conținuturilor lor) este foarte rapidă în prezent în anumite sectoare economice și 2) că oferta de absolvenți mai ales pentru zonele non tehnice, deși foarte largă, este relativ rigidă în diversitatea sa (cu alte cuvinte categoriile de specializări non tehnice, deși multe, se schimbă greu). Putem presupune în aceste condiții, că pentru organizațiile economice care resimt continuu nevoia de schimbare, decizia de angajarea mai ales în meserii precum cele din zonele non tehnice sau medicale, nu se bazează în primul rând pe atestarea unor competențe profesionale înguste, specializate (diplome), dobândite prin sistemul învățământ (sistemul de educație formală), ci pe nivelul și potențialul de dezvoltare a aptitudinilor și competențelor generale (transversale ale indivizilor), peste care preferă să construiască sigure competențe specializate (preferă să investească singure în specializarea capitalului uman). Cu alte cuvinte, simplificând, organizațiile economice preferă, în anumite situații, investiția în alte tipuri de formare: formare la locul de muncă, formare oferită în cadre nonformale etc. decât în absolvenți cu specializări înguste dar fără competențe și aptitudini generale bine consolidate. Ceea ce înseamnă, pe de o parte, că sistemul de educație formală (școala ca instituție) nu îndeplinește în mod adecvat funcția socială de a pregăti resursă umană specializată pentru piața muncii – pentru că, așa cum arată Durkheim (1984 [1893]), sistemul de educație trebuie să formeze diferențiat specialiști în concordanță

cu funcțiile sociale pe care trebuie să le îndeplinească, să și le asume. Pe de altă parte, înseamnă, că nevoia (cerința funcțională) de a avea absolvenți pregătiți foarte specializat în zone non tehnice pentru piața muncii este suplinită și satisfăcută de furnizori alternativi de formare. Prin urmare, și din nou simplificând, se poate spune că atât existența de furnizori multipli de formare cât și eșecul în îndeplinirea funcției primare a sistemului de educație formală, duc, în primă instanță, la o valorizare mai scăzută a școlii în general (ca instituție). Școala devine o alternativă între alți furnizori posibili, instituția profesoratului nu mai este necesară, ca atare, în consecință întreg sistemul de norme asociat ei (inclusiv cele legate de interacțiunea elev-profesor) devine opțional și relativ. De aici și atitudinea lui X față de școală și comportamentul sau „inadecvat” (deviant).

Până aici am arătat că o situație particulară, poate consuma mult efort de explicație și interpretare și că poate fi „povestită” cu termeni diferiți, din unghiuri diferite. Am ajuns în punctul în care putem să lăsăm în planul secund explicațiile de mai sus. Putem să ne gândim, doar în scop descriptiv, că situația exemplificată, și multiplele ei interpretări, nu reprezintă decât o frântură din ceea ce, în mod obișnuit, și fără să ne gândim prea mult, numim *societate*. Deși pare un truism, pentru a fi mai aproape de înțelegerea complexității vieții sociale, trebuie să ne imaginăm însă că oamenii acționează în multe planuri și situații sociale: de învățare, de joc, de muncă, de loisir (adică de petrecere a timpului liber) etc. De asemenea, trebuie să ne imaginăm, că aceste situații și acțiuni foarte diverse se produc în mod continuu, uneori simultan alteori succesiv, sau că sunt „încapsulate” una în alta. Ei bine, aceste situații, dar și agregări de complexități și intensități diferite ale lor (pe care le numim generic în limbajul de zi cu zi *societate*), dar și interpretările și explicațiile lor, *fac obiectul analizei sociologice*.

Tot demersul din acest prim subcapitol a avut rolul de a oferi o introducere în ceea ce putem înțelege prin sociologie, societate și analize sociologice. În continuare, în următoarele trei secțiuni, vom încerca să explicăm apelând și la exemple, dar și la teorie, ce este și cum se poate înțelege și analiza schimbarea socială.

Despre schimbare și permanența sa

Nu am ales întâmplător să discut în acest capitol despre schimbare socială. Nici contradicția din subtitlu nu este întâmplătoare, ci are rol provocator. Schimbare este unul dintre cuvintele pe care le pronunțăm cu toții zilnic. *Panta rhei*, viața fiecărui om înseamnă, în sine, neîncetat, schimbare fizică, psihică și socială. Altfel spus, fiecare dintre noi suntem în schimbare continuă: fiind, în același timp, (1) o sursă potențială de schimbare, dar și (2) prinși în condiționările universului nostru (fizic și social) în schimbare. Pentru a înțelege această propoziție, pentru a înțelege forța, semnificația și fascinația schimbării, să ne gândim în primul rând, cu ajutorul câtorva exemple, la noi înșine, și abia apoi (în secțiunea următoare), la ceea ce numim schimbare socială.

În acest demers constatăm, întâi, fără îndoială, că organismul și psihicul nostru trec neîntrerupt prin diverse *tipuri de schimbări*. Unele, dacă sunt urmărite, sunt *relativ ușor de observat*, cum ar fi schimbările în greutate, care au loc pe parcursul unei zile sau nopți, sau schimbări ale stărilor emoționale – ne dăm seama că suntem, de regulă, mai liniștiți și mai calmi dimineața și mai agitați sau mai nervoși după o zi plină de muncă sau în preajma unor examene. Însă, de cele mai multe ori, schimbările care se petrec, în sau cu noi înșine, sunt *greu observabile*. De exemplu creștem, sau îmbătrânim, dar nu observăm în mod curent această realitate chiar dacă ne uităm în fiecare zi în oglindă. Pentru a deveni conștienți de acest proces trebuie să ne uităm la poze pe care le-am postat pe Facebook, de exemplu, acum cinci ani, sau șapte ani, sau la poze mai vechi pe care le avem în albume (de hârtie). Dar sunt probabil și schimbări cu varii grade de impact asupra fizicului sau psihicului nostru, care au loc, și de a căror existență sau realitate nu suntem conștienți, pe care le putem numi chiar *neobservabile* direct (sau *latente*), pe care le putem deduce la un moment dat sau

niciodată. Este, cred, evident pentru oricine că unele dintre aceste schimbări fizice (fie ele observabile sau latente) influențează și modul în care ne comportăm față de ceilalți, dar și atitudinea celor din jurul nostru față de noi. Consecința lor poate fi afectarea relațiilor sociale. De exemplu, dacă ne îngrășăm foarte mult este posibil să ne izolăm social (reducem numărul și frecvența contactelor cu ceilalți) pentru că renunțăm la unele activități (să zicem sportive sau artistice, cum ar fi dansurile de societate) pe care le desfășuram cu prietenii sau colegii, fie din rațiuni legate de sănătate, fie de modul în care ne reprezentăm sau își reprezintă ceilalți tipul ideal de greutate. Sau, un alt exemplu, faptul că îmbătrânim ne afectează nu doar sănătatea, ci și relațiile sociale. Deteriorarea progresivă a stării de sănătate este legată de scăderea calității vieții. Oamenii devin mai izolați social (se întâlnesc mai greu și mai rar cu prietenii din motive obiective – nu mai au bani să cineze în oraș, nu îi ajută condiția fizică să se deplaseze etc.) sau pot ajunge în situația de a avea nevoie de sprijin pentru rezolvarea problemelor curente (cumpărături, deplasare, îmbrăcat etc.)

Schimbările nu sunt doar observabile greu sau ușor, ci unele sunt și *greu de acceptat și înțeles*. Acceptăm greu că ceea ce numim *eu*, identitatea noastră, se schimbă, că *eu* de acum zece ani nu este același cu *eu* de astăzi sau că *eu* din familie nu este *eu* de la locul de muncă; ne este greu să înțelegem, din interior, că *eu* este relativ la timp și la context. Ne este însă mai ușor să *acceptăm și înțelegem* schimbările fizice de exemplu.

Unele schimbări sunt mai *abrupte*, mai ales cele ale stărilor emoționale: putem trece relativ rapid de la bucurie la supărare și invers; putem deveni foarte repede intoleranți față de vecinii sau colegii noștri pe care-i considerăm de altă rasă sau etnie (dacă discursul public este de așa natură, sau dacă ne afectează direct interesele și suntem obișnuiți să gândim relația noastră cu ceilalți în termeni de rasă sau etnie). Altele sunt mai *lente* și le observăm destul de greu dacă nu le monitorizăm. Înțelegem că ne-am schimbat fizic, substanțial față de un moment de referință anterior, atunci când constatăm că unele haine au devenit prea largi sau prea strâmte. Sau, ne este foarte dificil să acceptăm (să tolerăm) și este posibil să facem acest lucru foarte lent, ca din familia noastră să facă parte persoane pe care le considerăm aparținând unor rase, etnii sau categorii de orientări sexuale (cum ar fi homosexualii) care public sau cultural sunt stigmatizate.

Sunt schimbări despre care putem spune că sunt ușor de observat din punct de vedere *cantitativ*, cum ar fi schimbările în greutate. Dacă utilizăm un cântar, este foarte ușor să numărăm diferențele în minus sau în plus față de ultima măsurare. Despre altele putem spune că sunt mai degrabă observabile din punct de vedere *calitativ*. Spre exemplu memoriile devin mai nesigure sau mai neclare pe măsură ce durată față de evenimentele de referință (evenimente cum ar fi o petrecere, un botez sau o nuntă) este mai mare. Sau, de exemplu, ar trebui să ne acomodăm mai ușor la situații considerate stresante, scăzându-ne progresiv sensibilitatea, prin confruntarea repetată sau controlată cu ele.

Unele schimbări pot fi *dorite*, cum ar fi scăderea în greutate, o altă culoare a părului, creșterea forței sau elasticității musculare. Alte schimbări sunt *nedorite*, dar suntem conștienți că au loc, cum ar fi procesele asociate îmbătrânirii (nu mai vedem la fel de bine ca în trecut, nu mai putem alerga la fel de repede etc.), sau că pot avea loc, cum ar fi slăbirea imunității organismului sau declanșarea unor boli.

În fine, sunt schimbări pe care le *anticipăm*, la care ne așteptăm, cum ar fi, din nou, îmbătrânirea sau eliminarea de calorii în urma unei serii de exerciții fizice. Dar sunt și schimbări *neanticipate* cum ar fi de exemplu intrarea într-o stare de depresie, sau un accident care generează urmări în plan fizic, psihic și implicit și în plan social.

Iată, așadar, cât de ușor și rapid putem inventaria și categorisi o serie de procese de schimbare care se petrec cu noi. Fiecare dintre aceste exemple ne arată, pe de o parte, importanța dimensiunii temporale în discuția despre schimbare, dar și cât de intrinsecă este ea vieții individuale fizice și psihice. Mai mult, fiecare din exemple ne sugerează că schimbarea este o permanență a vieții, un proces, întotdeauna în devenire, niciodată finalizat.

Putem vorbi deci despre: *schimbări observabile* și *schimbări greu observabile* sau chiar *neobservabile*

care se petrec cu noi; schimbări pe care le *acceptăm și înțelegem* sau nu; schimbări *rapide* și schimbări *lente*; schimbări *cantitative* și schimbări *calitative*; schimbări pe care *ni le dorim* și pe care *nu ni le dorim*; dar și despre schimbări pe care le *anticipăm* și pe care nu le *anticipăm*. Alte criterii de interpretare a schimbării sunt oricând posibile. M-am oprit însă la acestea, pentru că, sunt mai ușor de înțeles și pentru că sunt utile în translația la discuția despre schimbare socială. Mai mult decât atât, am folosit acest tip de introducere a ideii de schimbare, pentru că schimbările societăților, realităților sociale, au și fost imaginate, la începuturile sociologiei, prin comparație cu schimbările prin care trec organismele și natura.

Despre schimbare socială: o introducere

În această secțiune vom muta discuția despre schimbare, din planul individual, personal, în planul lumilor sociale. Vom discuta despre ea, gândindu-ne, și raportându-ne, la exemple care reflectă ceea ce auzim sau vedem în jurul nostru, la ceilalți, în mass media, în viața de zi cu zi. În plus vom avea în minte ecuația indicată anterior, schimbarea = proces.

Dacă teza că fiecare dintre noi suntem în schimbare este relativ ușor de acceptat, ideea că societățile sunt, folosind o exprimare oximoronică, în *schimbare permanentă* este mai greu de înțeles și de explicat în multidimensionalitatea sa (și sociologia, așa cum o să vedem în subcapitolul următor, „a avut de furcă” destul de mult timp cu ea).

De fapt, nu greșim dacă spunem că, pentru mulți oameni, schimbările sociale nu sunt percepute și conceptualizate ca atare (i.e. ca schimbări). De multe ori, oamenii observă schimbarea, dacă o observă fără a fi atenționați în vreun fel, „după ce s-a produs”, ignorând omniprezența sa. Din aceste motive putem spune că schimbările sociale sunt mai degrabă *greu observabile*, sunt percepute a *se produce lent* sau foarte lent, sunt *greu de înțeles, de acceptat, și de anticipat*.

Astfel, spre exemplu, la nivelul discursului de zi cu zi se îmbrățișează destul de frecvent ideea că schimbarea socială nu se produce, sau *se produce foarte greu*. Și acest discurs despre lipsa schimbării persistă. Însă actorii care interpretează schimbarea și procesele la care se raportează (calitativ și cantitativ) sunt de fiecare dată alții. De câte ori nu ați auzit expresia „nu se schimbă nimic în țara asta” sau „nu se poate schimba nimic într-un an sau doi de guvernare”? Printre motivele cele mai probabile care stau în spatele acestor percepții se găsesc: concentrarea atenției pe perioade medii sau scurte și faptul că oamenii se așteaptă ca schimbările în societate să fie semnificative, chiar generale și, deci, în mod necesar vizibile pentru toți. Formulările în acest caz sunt, mai degrabă, rezultatul raportărilor și așteptărilor vizavi de schimbările de instituții. De exemplu, schimbarea legislației referitoare la durata învățământului obligatoriu, poate fi considerată o schimbare de acest tip (majoră). Însă schimbarea legislației este doar markerul, sau expresia, procesului de schimbare. Schimbarea începe de fapt mult înainte, odată cu înțelegerea, discutarea și recunoașterea (un proces *lent, greu observabil* datorită complexității sociale) de către experți (ex. cercetători) și apoi decidenți (ex. oameni politici) a importanței scăderii vârstei de la care să înceapă educația obligatorie. Astfel de procese sunt, de fapt, antemergătoare oricărui proces de instituționalizare.

Dificultatea înțelegerii schimbării sociale ca omniprezență generează, la nivelul înțelegerii și discursului mundan, recursul frecvent la etapizări. Se vorbește de exemplu despre „alegerea unui nou președinte al țării, un eveniment care marchează o nouă etapă în evoluția României”. În fapt, și ideea aceasta este legată de cea anterioară, etapele acestea nu există ca atare. Ele sunt, construcții mentale, bazate pe spargerea, sau separarea discursivă, a unor procese de schimbare, în segmente temporale, spațiale și acționale. Aceste construcții prind contur prin identificarea și marcarea unor elemente considerate a fi de referință (i.e. exponentul unui partid sau coaliții politice câștigă puterea). Însă, procesele de schimbare care orientează identificarea de markere, și în care se ancorează aceasta, pot fi, de exemplu, variații ale opțiunilor ideologice generate de creșterea nivelului de educație ale unor categorii ale populației, sau de scăderea

condițiilor de trai ale altor categorii.

În mod firesc și natural, oamenii au nevoie de rutină (pentru a se descurca ușor în lumea socială), pe care o îmbrățișează și la care renunță greu. De exemplu unora le este greu să creadă și să accepte că instituția căsătoriei nu este în mod necesar aplicabilă doar persoanelor de sex diferit – pentru că așa au fost obișnuiți de mici și consideră acest fapt ca fiind ceva obiectiv, adică datorită reificărilor – sau că fiica sau fiul lor – spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în cazul lor – dorește să trăiască cu un partener sau parteneră fără a fi căsătoriți, sau că munca – și în consecință retribuția ei – nu se măsoară prin timpul alocat ei ci prin rezultate. De aceea, pentru unii oameni schimbarea socială este greu *de acceptat*.

Pentru că se prezintă ca agregări, ca emergențe ale unor realități sociale foarte diverse, schimbările sociale sunt *greu de anticipat*, mai ales la nivele macrosociale. Chiar și dacă, uneori, schimbările sociale sunt provocate intenționat la nivele macrosociale (de exemplu, prin modificări legislative), direcția, viteza de desfășurarea și implicațiile lor sunt dificil de anticipat. Altfel spus, unele contează mai mult iar altele mai puțin, în ecuațiile generale, ceea ce evident contribuie la dificultatea decelării lor.

Nu trebuie să rămânem însă cu impresia că, doar schimbările definibile la nivel macro social sunt greu observabile, greu de anticipat, de acceptat și neinteligibile. De exemplu modificarea structurii unei organizații economice (a unei fabrici, să zicem), decisă de conducere sau patronat, poate genera multiple modificări în planul statusurilor ocupaționale ale angajaților (schimbări observabile ușor, direct; unii pot avansa, iar alții pot deveni șomeri). Dar poate genera și ajustări ale relațiilor de putere, competiție sau colaborare între angajați (schimbări care pot fi greu de observat, de acceptat, neinteligibile).

Evident, și mai ales ultimul exemplu arată acest lucru, toate discursurile și situațiile de mai sus au și revers. Nu mai insistăm aici, însă, fiecare dintre noi, putem găsi nenumărate exemple de schimbări sociale care pot fi *ușor observabile, așteptate, provocate sau intenționate, acceptate, rapide* etc. Cel mai spectaculos exemplu de eveniment vizibil cu consecințe majore asupra schimbării societăților (organizațiilor, structurii sociale, interacțiunilor sociale etc.) sunt revoluțiile. Să ne gândim de exemplu la modificările în structura ocupațională a societății românești după revoluția din decembrie 1989: a crescut mult numărul celor care activează în aria serviciilor, au dispărut unele profesii și ocupații și au apărut altele etc. Sau la efectele revoluției în plan politic: sistemul politic bazat pe existența unui partid unic a fost înlocuit cu pluripartidismul.

Încheiem acest subcapitol cu observația că toate procesele de schimbare socială sunt construite și definibile într-un „spațiu” conturat de cel puțin trei axe, relevante atât social (pentru actorii sociali), cât și analitic și teoretic (adică pentru cercetători):

- a timpului – importantă fiind aici secvența de timp pe care este orientată analiza (ex.: timp scurt - secunde, minute, ore versus timp lung - decenii, secole);
- a nivelului de agregare a unităților de analiză – importantă fiind aici anvergura unităților avute în vedere (ex.: nivel scăzut – individual, de grup sau organizație versus scală mare – clase sociale, națiuni, societăți);
- a obiectului analizei – importantă fiind aici tema de interes (ex.: semnificații, interpretări date gesturilor, acțiunilor și interacțiunilor, modul în care apar/se nasc și sunt respectate sau se schimbă regulile de acțiune și interacțiune, construcția normelor, clase sociale, inegalități sociale, sisteme de valori, instituții).

Chiar și pentru cineva care nu a parcurs studii dedicate schimbării sociale, trebuie să fie clar, dacă își imaginează spațiul generat de cele trei axe indicate mai sus, că procesele de schimbare sunt de multe feluri. Teoretic și analitic, tipul lor variază în funcție de „coordonatele carteziene” în care ne „ancorăm interpretativ”, adică de conjugarea punctelor de referință pe fiecare dintre axe. Cu cât „coordonatele” sunt mai apropiate de originea axelor, cu atât procesele sunt mai discrete, cu cât sunt mai îndepărtate cu atât sunt mai de anvergură. Uneori procesele discrete se transformă în tendințe majore, altele nu. Adică, de

exemplu, o anumite schimbare de semnificație care se produce prin interacțiunea unor indivizi, (ca în exemplul nostru cu profesorul X și elevul Y) poate să conțină doar *hic et nunc* (la momentul și locul producerii ei, și pentru actorii implicați) ulterior diluându-se. Însă, alteori (în anumite condiții) poate deveni, pentru un timp, interpretarea ortodoxă a unui grup, organizații, societăți. Însă indiferent de anvergura lor (adică dacă sunt perceptibile numai de ei sau sunt perceptibile de mai mulți sau toți), pentru actorii individuali (pentru oameni) ele pot conta/pot fi trăite în măsuri similare. Putem să construim și o altă imagine, mai plastică, a diferențelor între procesele discrete și tendințele majore: ele sunt asemenea baloanelor de săpun suflate de un copil: în mulțimea de baloane, unele sunt mici, greu de observat, nu parcurg distanțe mari, se mișcă repede, se sparg și dispar repede (procesele discrete) însă altele sunt mari, ies în evidență, creează curenți în jurul lor, zboară departe și din ce în ce mai lent, și dispar mai încet (tendențele majore).

În secțiunea următoare vom discuta despre modul în care este explicată schimbarea socială în lucrările din științele sociale.

Despre schimbare socială: scurt recurs la teorie

Tema schimbării sociale a fost și rămâne centrală în sociologie. Lucrările clasice au fost preocupate cu trecerea de la societatea de tip feudal la cea de tip industrial, cu teza modernizării (sociologia însăși este o „fiică” a modernității) și consecințele ei în plan social. Lucrările din ultimii 40-50 de ani discută fie despre trecerea la o nouă eră post-moderă, post-industrială (ex.: societate postindustrială ce înlocuiește societate industrială – Bell, 1973; apariția post-materialismului, Inglehart, 1977; al treilea val/era informației, Toffler, 1983 [1980]) fie încearcă să diferențieze între tipuri de modernitate (modernitate, modernitate radicalizată – Giddens, 1990; modernitate simplă, modernitate reflexivă – Beck, 1992; modernitate solidă, modernitate fluidă – Bauman, 2000).

Cu toate acestea, sociologia s-a frământat mult timp și a avut (și încă are) dificultăți în a înțelege și explica schimbările sociale. Pentru a simplifica discuția vom spune că, în general, atunci când se analizează literatura de specialitate, se discută despre două mari viziuni teoretice (i.e. grupare a unor teorii pe baza unor elemente/trăsături comune) asupra schimbării: sistemică și procesuală.

Spuneam, în încheierea celui de-al doilea subcapitol, că explicațiile date schimbării sociale, mai ales în primele momente ale evoluției sociologiei, au fost oferite, prin analogia între societate și organisme sau natură (vezi Comte, 2000 [1896]; Spencer, 1899 [1873]). În această comparație originală, își are sursa viziunea (pe care o numim sistemică) conform căreia schimbarea socială reală este schimbarea de sistem (orice explicație a schimbării unui proces, element, sau funcții a unui element al sistemului, vizează în final o explicație referitoare la schimbarea sistemului ca întreg). Din această comparație, rezultă încercările sociologilor de a identifica legi, de a oferi teorii cadru, generalizante, aplicabile istoriei și schimbării sociale. Alte criteriile care ne permit, fără să teoretizăm prea mult, să integrăm o parte din analizele schimbării sociale în această viziune sunt:

- modul în care este orientată atenția asupra timpului de referință utilizat în analize (timp istoric, mai degrabă pe perioade îndelungate – decenii, secole etc.);
- concentrarea pe instituții (norme, reguli, legi, credințe)/ structuri sociale (clase);
- concentrarea pe evenimente considerate semnificative (care întrerup rutinele, aparenta homeostazie), cum ar fi revoluțiile;
- reificare (asimilarea sau echivalarea realităților sociale celor/cu cele factuale, obiectuale);
- efortul de tipologizare (încercarea de a identifica etape sau faze ale schimbării sau de dezvoltare);
- înclinarea spre perspective holiste (integrale și integratoare) asupra societății (ex. naționalismele metodologice – i.e. concentrarea eforturilor analitice la nivel de state, națiuni și culturi) și poate chiar

o suprapunere a definirii schimbării sociale cu schimbarea societală.

De exemplu, Comte (2000 [1896]) vorbește despre legea celor trei stadii în evoluția umanității, care sunt caracterizate prin câte un „spirit” specific: teologic (sau fictiv, în care cunoașterea este bazată pe superstiții, pe credința că în spatele tuturor fenomenelor stau ființe supranaturale, iar organizarea socială dominantă este de tip militar, sclavagist), metafizic (sau juridic, care este un stadiu de tranziție în care, cunoașterea devine rațională, explicațiile sunt dominate de idei care se referă la forțe abstracte, cum ar fi natura, capabile să producă toate fenomenele) și pozitiv (sau științific, în care cunoașterea și explicațiile fenomenelor sunt bazate pe empirism, iar organizarea socială dominantă este de tip industrial).

Un alt exemplu clasic, este teza lui Durkheim (1984 [1893]) referitoare la diferențiere (diviziunea muncii) ca mecanism principal, sau ca lege (principiu universal valabil) a schimbării sociale. Durkheim (1984 [1893]) arată că societatea se schimbă, își schimbă modurile de funcționare (solidaritatea mecanică este înlocuită cu cea organică), ca efect al creșterii densității locuirii, interacțiunilor și competiției. Împreună toți trei factorii fac necesară diviziunea muncii, adică specializarea activităților indivizilor / comunităților.

Foarte pe scurt spus, explicația este construită de Durkheim (1984 [1893]) în felul următor. Societățile premoderne sunt alcătuite din comunități diferite însă similare ca profil. Comunitățile nu sunt alcătuite din mulți indivizi. Ele sunt de regulă așezări rurale, în care oamenii nu se diferențiază substanțial între ei, de exemplu în sensul că au aceleași activități economice și îndeplinesc cam aceleași sarcini (i.e. activitățile asociate muncilor agricole sunt cam aceleași). Principalele criterii după care operează diferențierile în aceste comunități (dacă operează) sunt vârsta și sexul. Creșterea numărului indivizilor (populației) și nevoia (firească, naturală) indivizilor de a fi în contact duce la schimbarea tipurilor de așezări, la apariția orașelor. Totodată crește numărul și viteza mijloacelor de comunicare, se intensifică transporturile. Lupta pentru supraviețuire se intensifică, ceea ce înseamnă că pentru a supraviețui, oamenii și comunitățile trebuie să își diversifice și să își specializeze activitățile. Diferențierea (diviziunea muncii), este vizibilă, de exemplu, în specializarea în anumite sectoare economice a orașelor și regiunilor. Începând cu secolul al XIV-lea, spune Durkheim (1984 [1893]), manufacturile dintr-o regiune (oraș-cetate) intră în competiție cu altele din altă regiune (oraș-cetate). De exemplu unele orașe au acces mai ușor la anumite materii prime, la căi de transport etc., iar altele nu. Ca efect al concurenței manufacturile din unele orașe dispar. În felul acesta, treptat, în timp, orașele își pierd caracterul universal (în sensul de profil economic- cultural universal) și tind să dezvolte anumite specializări: industriale, comerciale, universitare etc.

Acest mod de a discuta despre schimbarea socială nu este vizibil doar în textele lui Durkheim (1984 [1893]) – cu referire la diviziunea muncii – sau Marx (1859) – cu referire la materialismul istoric – ci, evident mai nuanțat, și mai târziu, în literatura (neo) funcționalistă (ex. Polanyi, 2001 [1944]; Eisenstadt, 1970, 1976; Parsons, 1961, 1966, 1977 ; Smelser, 1959, 1976). Un set de teme persistă în majoritatea în analizelor dedicate modernizării. Ele includ analize referitoare la caracterul gradual, stadial, etapizat, al schimbării – schimbarea este treptată, se produce în pași mărunți, este cumulativă și se prezintă ca o succesiune de etape; caracterul direcțional, progresist și ireversibil al schimbării – schimbarea echivalează cu progresul, cu trecerea inevitabilă de la forme și sisteme simple, primitive, la forme și sisteme dezvoltate, complexe (pentru mai multe detalii vezi și Rusu, 2008: 19-30) ș.a.

În altă ordine de idei, lucrările mai recente se raportează (sau încearcă să se raporteze) din ce în ce mai mult la un alt tip de viziune, cea procesuală (mai eclectică, integrând varii modele de analiză a schimbării de inspirație interpretativă). Dată fiind diversitatea teoretică ce intră sub această etichetă, analiza procesuală a schimbării nu este ușor de prezentat în mod succint. Discutând valențele sale, Pettigrew (1997) vorbește despre importanța crucială a interschimbului între actorii sociali și contexte și a recunoașterii faptului că acesta se produce în timp și este cumulativ. Timpul și evidențierea legăturilor între trecut și prezent, agentitatea, diferitele nivele contextuale și relațiile între ele, dar și un rezultat, o consecință a procesului studiat sunt elemente care, în viziunea sa, ghidează analiza procesuală.

Perspectiva procesuală presupune înțelegerea societății ca semnificații, acțiuni și interacțiuni sociale (ale indivizilor, grupurilor, organizațiilor), ca realități structurate și structurabile (Giddens, 1984) ce prezintă resurse, complexități și anverguri diferite, autonomii și dependențe relative. Altfel spus, din această perspectivă realitățile sociale sunt în continuă dinamică, definire și redefinire (o să vedem în continuare ce se poate înțelege prin asta, continuând exemplul cu profesorul și elevul din primul subcapitol), nu sunt desăvârșite niciodată, sunt de fapt, așa cum spune și Bauman (2000), lichide. Înțelegerea și definirea pe care actorii sociali o dau realităților, intersubiectivitatea, și efectele pe care le au interpretările asupra acțiunilor și interacțiunilor, sunt cruciale. Înțelegerea procesului de construcție simbolică echivalează cu înțelegerea schimbării sociale.

Am văzut în primul subcapitol, într-o interpretare construită din perspectivă teoretică microsociologică, a exemplului cu X și Y la ora de geografie, că ceea ce de multe ori asumăm ca fiind obișnuit, standard, neproblematic, nu este în mod necesar interpretat în același fel de către ceilalți. Ceea ce înseamnă că realitățile sociale se produc în permanență, ele fiind influențate sau determinate nu doar de așteptările normative ci și de agentitate (putem să spunem că realitățile se reproduc dacă se suprapun unor tipare de interpretare și acțiune). Cu alte cuvinte, dintr-o astfel de perspectivă, schimbarea socială este prezentă *in nuce* în orice interacțiune. Pentru a clarifica aceste afirmații, să continuăm exemplul, și, să ne imaginăm mai departe că atât *interacțiunea* dintre profesorul de geografie Y și elevul X, cât și pentru colegii din întreaga clasă *are loc pentru prima dată*. Să ne imaginăm că ea continuă și cum se derulează. Că profesorul Y râde împreună cu elevii de răspunsul lui X, sau că se face că nu aude răspunsul. Că situația se repetă. Că alți elevi, din alte clase, aud povestea. Că situația este povestită, și repovestită, de mai multe generații de elevi. Alți elevi care vor avea ore cu profesorul respectiv, vor înțelege și vor ști că la ora de geografie este posibil să răspunzi eludând ceea ce cunoști (din experiență sau din alte situații similare) a fi semnificații „uzuale”, „normale” ale întrebărilor și cuvintelor, sau chiar în batjocură. Orice îi va întreba profesorul respectiv, pe acești alți elevi, va putea fi interpretat prin prisma căutării unui răspuns ilar, pentru că la ora de geografie „așa se face”. Acest deznodământ însă, și această construcție particulară a situației nu este decât *un exemplu* de construcție a uneia dintre posibilele lumi sociale de același tip (din universul posibil al situațiilor de examinare și al interpretărilor lor). Există și varianta de a ne imagina, că elevul ar fi răspuns cu numele a două râuri sau lacuri importante. Sau, să ne imaginăm că nu ar fi răspuns nimic, sau că i s-a șoptit răspunsul, sau că ar fi încercat să găsească răspunsul, pe furiș, cu ajutorul unui smartphone. Și că de fiecare dată situația de examinare ar fi continuat altfel. Toate aceste variante, și altele, pot fi, sau sunt, după cum putem observa, atât surse ale variației și diversității vieții de zi cu zi cât și surse ale regularităților (o să vedem imediat cum sunt surse ale normelor, instituțiilor, structurilor sociale). Fiecare desfășurare diferită a acțiunii conjugă în mod diferit interpretările de moment ale actorilor (X și Y), cu tiparele cunoscute de interpretare, cu contextele (i.e. se râde, se șoptește), și generează prin agregare, rezultate diferite. Fiecare desfășurare diferită a acțiunii și interacțiunii da naștere altor (micro) lumi sociale, și, ulterior altor „așa se face”.

Deși am încheiat exemplul, analiza schimbării nu trebuie să se oprească aici, la acest nivel. Berger și Luckmann (1967 [1966]) ne arată că pe măsură ce se repetă și apoi se distanțează (prin transmitere în cadrul unui proces de învățare, pe care-l numim proces de socializare) din ce în ce mai mult în timp și spațiu de moment, locul și actorii care le produc, interpretările sau modurile de acțiune (modurile de a face) devin impersonale și se transformă în tipare de acțiune („așa se face”), norme și ulterior instituții (care, vor fi supuse la rândul lor, în timp și contexte diferite, aceluiași proces de semnificare și resemnificare, legitimare, transmitere etc.). Pentru fiecare dintre actorii sociali (care nu au participat la construcția lor), ele pot părea să aibă o existență independentă (reificată, în termenii lui Berger și Luckmann, 1967 [1966]), exterioară acțiunii, chiar coercitivă.

Așadar, una din cheile necesare pentru a înțelege mai ușor ideea schimbării ca proces, a permanenței schimbărilor sociale, este aceea că oamenii sunt în același timp subiect al acțiunii sociale (o sursă a acțiunii, și interpretării ei, învățate, repetitive sau inovative, cu potențial de schimbare socială) și obiect al schimbării sociale (prins în varii condiționalități ale universului social în schimbare). Altfel spus, schimbarea socială este

un proces de interschimb continuu, între agentitate și structură, la diferite nivele și în diferite contexte.

Analizele sociologice construite pe baza concepției procesuale relevă importanța schimbărilor de diferite tipuri ce se produc la nivelele micro sociale. Ele induc recunoașterea faptului că schimbările sunt procese în devenire (Sztompka, 1993) ce au loc la nivele diferite, cu viteze diferite și uneori chiar în sensuri diferite (ex.: dacă ne raportăm la schimbarea valorilor sociale la nivel agregat, de țări, în Estul Europei, între 1993 și 2009, observăm că religiozitatea are variații diferite: în unele țări crește lent, în altele scade rapid, iar în altele crește și apoi scade sau viceversa – vezi Comșa și Rusu, 2011; dacă ne raportăm la aceeași schimbare a religiozității, pe aceeași perioadă, dar de data aceasta la alt nivel de agregare, să zicem tinerii din rural și tinerii din urban, doar din România, observăm variații diferite între categorii și între categorii și întreaga populație).

Încheiem această secțiune cu constatarea că analiza schimbărilor sociale presupune un efort de pendulare între nivelele micro și macrosociale. Altfel spus, schimbarea socială este analizabilă, pe de o parte, ca procese multiple în lumi multiple, sau, pe de altă parte, ca tendințe majore (sau ca efecte ale lor). Cele din urmă (tendențele majore) sunt de fapt produse analitice și teoretice, realități emergente dinamice, atribuibile unor nivele agregate.

Tendențe ale schimbării

Am văzut în subcapitolele anterioare că schimbarea socială poate fi conceptualizată și abordată prin raportare la diferite nivele de agregare și tipuri de manifestare ale realității sociale. Fără a nega importanța analizelor microsociologice ale schimbărilor sociale, considerăm totuși că provocarea majoră pentru cercetătorii socialului este de a identifica acele procese, care dacă nu contează în mod decisiv în construcția majorității lumilor sociale (indiferent de nivelele lor de agregare), cel puțin interferează cu ele. Adică, acele tendințe ale schimbării sociale care sunt relevante pentru, sau transpar la un moment dat, în deciziile, acțiunile și interacțiunile majorității actorilor sociali (individuali sau colectivi) dintr-un spațiu de mare anvergură, definibil și delimitabil în realitatea geografică, administrativă, geopolitică sau chiar în realitatea virtuală a internetului. Identificarea acestor tendințe este o provocare majoră datorită relevanței pe care o are înțelegerea lor pentru proiectarea, planificarea și orientarea schimbării la nivele macro sociale (de exemplu prin politici aplicate la nivel de state sau în relațiile dintre state).

Cu alte cuvinte, nu negăm însemnătatea identificării și analizei proceselor de schimbare socială ce se desfășoară, de exemplu, într-un grup de lucru (cum ar fi procesul de balans între cooperare și conflict), o organizație economică (cum ar fi procesul de transformare a conținutului muncii) sau comunitate profesională (cum ar fi dinamica procesului de raportare a indivizilor la etica domeniului). Pentru că, așa cum am spus mai sus, importanța lor este dată tocmai de posibilitatea ca o parte din procesele de schimbare identificabile la nivele micro sau mezzo sociale să se transforme în tendințe majore ale schimbării. Rochon (1998) spre exemplu, ilustrează câteva situații de acest fel în ceea ce privește schimbarea valorică, culturală. El analizează tocmai translația microsocio-macrosocio, discutând importanța micilor comunități critice în construcția, resemnificarea sau conversia de valori, apoi a mișcărilor sociale și a media în difuzarea lor largă. Unul din exemplele fascinante ale lui Rochon (1998) integrează povestea Rosei Parks, a lui Martin Luther King, NAACP, rolul media, dar și al politicienilor americani în interpretarea și explicarea modului în care s-a produs desegregarea rasială și au început să se extindă drepturile civile pentru populația afro-americană în SUA anilor '50-'60, secolul trecut. O astfel de analiza nu face obiectul acestui capitol însă, pentru exercițiu, oricine se poate documenta pe internet asupra modului în care a fost introdusă, a devenit obligatorie și apoi, *de jure* opțională, disciplina religie, în sistemul de educație din România în ultimii 25 de ani (asupra modului în care au acționat actorii sociali individuali sau colectivi de-a lungul timpului: biserica, politicienii, persoanele precum Emil Moise sau Remus Cernea, comunitățile critice și media) .

Considerăm însă, pe de o parte, că sunt mai ușor de înțeles tendințele majore, identificabile (evident ca agregări) la nivel de societăți, țări, cele din urmă fiind o categorie esențială a gândirii oamenilor, făcând parte din sistemele lor de referință centrale. Pe de altă parte, tendințele majore fiind identificabile în multe lumi sociale, cresc șansele ca ele să fie aspecte cu care se confruntă cât mai mulți dintre cititorii acestui capitol și, din nou, sunt mai ușor de înțeles.

Schimbările sociale majore sunt analizate, sau explicate prin raportare la o serie de tendințe de transformare masivă ale lumii în domeniul economic și al infrastructurii (industrializarea, urbanizarea, tehnologizarea, informatizarea, interconectarea financiară a lumii etc.), demografic (ex. creșterea populației, îmbătrânire) sau, mai recent, a mediului și climei (încălzire, poluare etc.). Migrația, educația, schimbarea generațiilor, schimbarea contextelor sunt temele principale legate de aceste tendințe. Ele însă nu sunt prezente uniform în toate categoriile sociale și în toate regiunile (inclusiv în România). Nu are sens să intrăm în continuare într-o discuție despre cauzalități vizavi de aceste relații. Analizele sociologice empirice (și ne referim aici la cele care uzează de metode statistice sau analizează date rezultate din interviuri de profunzime sau din documente scrise și/sau vizuale) ne arată destul de limpede că, deși reușim din ce în ce mai mult și mai bine să clarificăm relațiile dintre variabilele socialului, și între acestea și variabile de alte tipuri, gradul de indeterminare al explicațiilor (adică numărul de factori greu de identificat sau nemăsurați, care generează influențe asupra a ceea ce vrem/încercăm să explicăm sau să înțelegem), rămâne destul de mare (în statistica socială, în funcție de metoda de analiză, această indeterminare se numește varianță neexplicată sau termeni eroare).

Transformările decisive în economie, infrastructură și știință în lumea modernității târzii, cu relevanță maximă pentru tendințele de schimbare socială, sunt aduse de tehnologia informației și calculatoarelor, informatizare și automatizare. Ele reprezintă pentru modernitate ce a reprezentat mecanizarea și motorul cu abur pentru Revoluția Industrială. Să vedem câteva exemple legate de modul în care se articulează relațiile între acestea în contextul societății românești.

Cele câteva tendințe majore ale schimbării sociale în interacțiune cu tendințele de informatizare și schimbare a tehnologiei, pe care le considerăm importante și pe care le vom discuta mai jos sunt: a) scăderea încrederii în autoritatea profesională odată cu creșterea posibilității de informare; b) creșterea exponențială a capacității de supraveghere colectivă și implicit a supravegherii colective; c) creșterea individualizării dar scăderea autonomiei culturale, științifice și implicit sociale a indivizilor pe fondul externalizării memoriei și exploziei informației și disponibilității accesării ei.

Cu siguranță am auzit în jurul nostru discursuri în care este incriminată calitatea profesorilor, a medicilor, a constructorilor, a managerilor etc. Percepțiile publice, stereotipurile, sugerează că foarte mulți ar fi mai slabi profesional, mai puțin calificați, mai lipsiți de experiență decât cei de altădată, dintr-un trecut nu foarte clar specificat. Cu alte cuvinte nu mai sunt buni de nimic. Dacă încercăm însă să înțelegem aceste percepții, să le integrăm, descoperim de fapt că această încredere scăzută în profesioniști, specialiști indică de fapt o tendință de scădere a încrederii în expertiză. Explicația pe care o dăm pentru ultima afirmației este simplă. Importanța acordată de oameni expertizei tinde să scadă odată cu generalizarea și creșterea capacității de informare, interogare și contestare (a reflexivității). Cu alte cuvinte, pentru că prin universalizarea și instantaneitatea accesibilității informațiilor, cunoștințele își pierd caracterul esoteric și prin urmare magia, scade încrederea în cei care dețineau în mod tradițional cheile lor. Și mai simplu spus: datorită expunerii și accesului masiv la informație oamenii accesează ușor cunoștințe de specialitate, le interoghează și încearcă să le integreze în înțelegerea lor. În felul acesta, de fapt oamenii pot ști din ce în ce mai multe lucruri și asta îi face mai critici dar și să se simtă mai liberi în raport cu profesioniștii. De aceea pot să relativizeze importanța expertizei profesionale. În unele cazuri oamenii ajung să se considere, în mod fals, ei înșiși experți. De exemplu atunci când unii se îmbolnăvesc și merg la medic, pot verifica foarte ușor relația între diagnosticul pus și prescripții, nu doar pentru că au o cunoaștere „din interior” a simptomelor și efectelor medicamentelor, ci și pentru că încep să „scotocească” internetul. Astfel ajung să cunoască limbajul, rolul medicamentelor, află despre efectele lor la alți pacienți. În felul acesta se consideră informați, unii chiar

mai informați decât medicii și, ce mai tura-vura, se simt la fel de experți ca ei. În felul acesta se relativizează importanța sursei. Dacă li se pare așadar că evidențele descoperite pe internet contrazic recomandările, nu le mai respectă, pentru că ei „știu”.

Supravegherea colectivă (în sensul de vizibilitate, expunere și control public a acțiunilor individului) nu a mai fost atât de puternică de la momentul disoluției comunităților mici și a solidarității mecanice despre care vorbește Durkheim (1984 [1893]). Nu este un secret faptul că această creștere a capacității de supraveghere colectivă este în directă legătură cu dezvoltarea tehnologiei informației și calculatoarelor. Deși în România este încă exagerat să discutăm despre omniprezență sa, tehnologia din ce în ce mai înaltă și mai performantă – fie că vorbim despre televiziune sau telefoane, despre calculatoare, tablete sau obiecte inteligente, care comunică între ele – își face, mai repede sau mai încet, simțită prezența în toate spațiile/lumile sociale. Oamenii sunt din ce în ce mai prezenți în lumea tehnologiei și viceversa. Disponibilitatea de supraveghere colectivă crește așadar prin efectele integrării acțiunilor noastre în și cu toate mediile în care tehnologia informației și calculatoarelor este pervazivă. Utilizarea calculatorului sau telefonului inteligent lasă în orice moment „urme” (date) care se stochează în serverele din întreaga lume. Să ne gândim de exemplu la e-mailurile trimise zilnic, la căutările efectuate cu motoarele de căutare online (ex. Google, Yahoo! sau Bing), la căutarea și urmărirea de videoclipuri pe YouTube sau 220.ro, la achizițiile sau vânzările efectuate online sau, de exemplu, la automonitorizarea activităților fizice cu ajutorul aplicațiilor instalate a telefoanelor inteligente, la jocurile online, ca să nu mai vorbim despre „ferestre deschise” precum rețelele de socializare (ex. Facebook, LinkedIn) sau paginile web sau blogurile personale. Dar nu numai acestea lasă urme sau produc date ci și utilizarea GPS-ului, tranzacțiile cu cardul, televizoarele inteligente, contoarele inteligente, cartelele de acces în diverse incinte etc. Mai mult chiar, lumea lucrurilor devine o lume vie (obiecte inteligente care, ne învață rutinele, comunică și interacționează unele cu altele) care produce „tone” de date care se stochează. Toate datele produse în aceste feluri și altele fac ca dificultatea supravegherii (extinderii atenției și observării) individului în mulțime despre care vorbea Durkheim (1984 [1893]) să devină dintr-o dată o banalitate. Nu doar cei care dețin sau stochează datele despre care vorbeam mai sus, ci aproape oricine poate urmări pe oricine. Spațiul privat și intimitatea sunt, nu doar benevol, expuse controlului publice sau expuse furnizorilor de servicii, partenerilor acestora și instituțiilor de control social (ex. poliție, servicii de securitate), dar sunt și vulnerabile expunerii publice (datele pot fi accesate ilicit). Este foarte posibil ca, în consecință, anxietatea față de furnizori, state și expunere publică să fie din ce în ce mai răspândită și să crească (un exemplu este „dreptul de a fi uitat”). Reacțiile față de tehnologie nu vor întârzia să apară în consecință: unii oameni se vor retrage voit din „lumea tehnologiei”, alții vor renunța la o parte din obiecte etc.

Creșterea individualizării este anunțată de clasicii sociologiei și probată cu date de anchetă sociologică, în lume, încă din anii 70 ai secolului trecut. Însă individualizare nu înseamnă și independență. Credem că, de fapt, scăderea autonomiei (independenței) culturale și științifice și implicit sociale a indivizilor are loc pe fondul externalizării memoriei și a cunoașterii. Argumentul este că pe aceeași tendință de împletire a vieții individului cu tehnologia oamenii își pierd autonomia pentru că își pierd memoria (nu și-o mai exersează) și capacitatea de memorare și structurare a informațiilor. Reperele culturale, științifice fie sunt uitate, fie nu sunt învățate fiindcă nu mai este necesar, dar și pentru că timpul a devenit mai zgârcit în lumina bogăției de informații disponibile. Viața este mai ușoară în general, dar memoria este din ce în ce mai puțin provocată și antrenată. Oamenii au cu ei, tot timpul, memoriile externe (i.e. telefoanele inteligente). Aceasta îi conduce pe unii să nu mai rețină informații pentru că, sunt oricând accesibile. Îmi spuneau mai mulți profesori de liceu, în urmă cu câțiva ani, că una din explicațiile ratei scăzute de reușită la Bacalaureat este că elevii nu mai învață și nu mai știu tabla înmulțirii (nu o memorează). În consecință, la examen nu mai au capacitatea de a rezolva exerciții care se bazează pe această operație matematică. La fel de cert este că unii oameni nu mai cunosc sau cunosc din ce în ce mai puțin reperele geografice majore (râurile, fluviile, lanțurile muntoase, orașele) și le folosesc din ce în ce mai puțin pentru orientarea în spațiul fizic. Un motiv ar fi că din ce în ce mai multă lume are posibilitatea de a utiliza hărțile de pe telefoane, GPS-uri având acces la indicații de orientare în timp real. Este fascinantă complexitatea procesului, ușurința și comoditatea utilizării

serviciului, dar și faptul că, încet și ușor ne transformăm în analfabeți ai orientării în spațiul geografic mai larg sau chiar în geografia urbană (credem că din ce în ce mai puțini oameni se orientează după semnalizările rutiere clasice – panouri reflectorizante cu denumiri de localități, cartiere etc. – și puncte cardinale, ignorându-le din comoditate sau din lipsa de familiaritate cu sistemul de semnalizare respectiv. Cunoașterea transmisă pe cale orală (de exemplu în școli, licee, universități), marile narațiuni, devin din ce în ce mai puțin inteligibile și mai plictisitoare în aceste circumstanțe. Aceste exemple arată că tehnologia, pe de o parte ușurează accesul la informație dar în același timp limitează dezvoltarea anvergurii intelectuale. Însă această tendință are și implicații sociale. De fapt, declinul memoriei înseamnă declinul interacțiunilor substanțiale: oamenii comunică din ce în ce mai puțin eficient folosind repere culturale, științifice, geografice sau istorice, să spunem, dacă nu au micile memorii externe la îndemână.

Toate aceste tendințe au impact și relevanță de exemplu pentru stratificarea socială. Tehnologia devine un mecanism de creștere a inegalităților. Lumea se împarte în stăpâni ai tehnologiei și slujitori ai tehnologiei.

Ne oprim aici cu exemplele și cu discuția despre schimbare socială. Înainte de încheia capitolul, să discutăm însă, și despre sociologie.

Din nou despre sociologie.

Fără îndoială există multe dezbateri despre sociologie, trecutul, prezentul și viitorul său. Există atât puncte de vedere pesimiste cât și optimiste. Nu are sens să le reluăm aici – vezi de exemplu, câteva puncte de vedere relativ recente: Gans (1997); Beck (1999); Bell (1999), Abbott (2000), Collyer (2014); Bauman (2014); Szeleny, (2015).

Cu certitudine însă, sociologia astăzi este mult mai bogată și mai diversă atât teoretic cât și metodologic și din punct de vedere al preocupărilor decât acum șapte, cinci sau trei decade. Cu alte cuvinte diversitatea teoretică și metodologică este din ce în ce mai mare: la început sociologia a fost dominată de evoluționism și funcționalism; ulterior, s-a îmbogățit cu perspectiva materialist dialectică și interpretativă (sociologia acțiunii); pentru ca mai apoi, să se diferențieze și mai mult, adăugându-i-se teoriile conflictualiste, fenomenologia sociologică, constructivismul, curentul interacționist simbolic, etnometodologia; iar astăzi, diversitatea să fie atât de mare încât să nu mai fie cognoscibilă, comprehensibilă – cu alte cuvinte există atât de multe teorii despre societate încât este foarte puțin probabil ca un sociolog să ajungă să le știe pe toate. Aceeași evoluție sau parcurs îl are și metodologia sociologică: devine din ce în ce mai diversă, metodele atât cele cantitative cât și cele calitative, atât cele de culegere a datelor cât și cele de analiză a datelor, sunt din ce în ce mai elaborate și mai înguste. Parcursul începe cu analizele efectuate pe date existente (analizele secundare) de genul celor efectuate de Durkheim (1993 [1897]), continuă cu anchetele și sondajele de opinie, și se diversifică din ce în ce mai mult până la marea varietate de metode calitative și cantitative de interpretare și culegere a datelor de astăzi.

Există așadar sentimentul și percepția chiar între sociologi că domeniul, la începuturi larg și generos tematic, se disipează, că își pierde obiectul de studiu în favoarea altor discipline (economia de exemplu care este din ce în ce mai preocupată de inegalitate socială și de educație; sau științele comunicării care se concentrează pe una din componentele socialului: comunicarea socială; sau chiar științele politice care se concentrează pe altă componentă a vieții sociale: puterea etc.), că se fragmentează prin suprapopulare. Dacă privim însă lucrurile din unghiul opus acestea sunt succese ale domeniului. Pentru că efervescența și diversitatea preocupărilor, teoriilor și metodologiilor, perspectivele concurente, critice, și până la urmă competiția între ele nu poate decât să fie benefică.

Cu certitudine este și mai utilă social. Undeva la începutul acestui capitol spuneam că sociologia are tendința de a se sofistică teoretic și metodologic. Însă în același timp, din anumite puncte de vedere, a devenit

atât de publică și accesibilă încât și-a pierdut magia. Metode, instrumente, explicații și interpretări construite și furnizate de sociologie de-a lungul timpului sunt și au fost integrate în alte domenii dar și în politici publice, sociale și au intrat încet-încet în conștiința oamenilor.

Pe de altă parte este la fel de adevărat că sociologii (mai ales cei din institute, academii și universități) încep să nu mai aibă monopolul datelor sociale. Din contră, sunt mai degrabă în afara datelor. Din acest punct de vedere cred că sociologia de-abia iese din evul mediu. De-abia de curând am intrat în era datelor și mai ales a datelor reale cu caracter social, date reale referitoare la comportamente. Așa cum arătam mai sus (în capitolul anterior) lumea tehnologiei calculatoarelor și informației a adus cu ea un nou mod de colectare de informații despre comportamentele oamenilor. Să ne imaginăm bogăția de date care este stocată astăzi despre fiecare dintre cei care dețin sau utilizează un dispozitiv electronic. Atunci când plătești cu cardul magazinul tău preferat și banca ta pot ști exact de câte ori pe an, care sunt valorile, care sunt zilele și chiar orele la care faci cumpărături. În același timp furnizorul de servicii de telefonie mobile poate reface în linii mari traseele zilnice ale tale urmărind după relele care îți furnizează semnal. Mai mult decât atât, dacă folosești GPS-ul și harta online traseul tău și timpii de deplasare sunt foarte preciși și înregistrați de furnizorii acestor servicii (oare câți dintre cei care utilizează hărțile Google cu indicații de orientare în timp real conștientizează că aceste informații se bazează pe date furnizate instant de ei și alții) . Dacă în același timp accesezi internetul mobil (sau dacă o faci de acasă) cel care îți furnizează acces la internet va ști exact ce pagini accesezi, cât de frecvent, care este aria tematică ce te interesează etc. Practic se reușește prin metodele de colectare enumerate mai sus (înregistrarea tuturor urmelor electronice) să se stocheze imens de multe date reale despre ce fac oamenii. Comportamentele sunt înregistrate fidel. Datele sunt nenumărate și trebuie doar puse cap la cap. Împreună, această lume a datelor este cunoscută sub denumirea de “big data”. Teoretic, ele sunt mai bune calitativ, și cantitativ evident, decât orice alte date despre comportamente culese de sociologi prin metodele tradiționale, clasice. Am spus în secțiunea anterioară că gradul de indeterminare a analizelor sociologilor rămâne destul de mare. O cale de a-l reduce însă este tocmai aceasta, de utilizare a ceea ce numim big data. Este adevărat că este vorba doar despre o parte a sociologiei care poate fi interesată de aceste date: sociologia pozitivistă, sociologia faptelor sociale; interpretările, semnificațiile pe care le dau actorii propriilor comportamente și comportamentelor altora scăpând înregistrării. Și totuși, *big data* este una din posibilele lumi, pentru unii deja aici, pentru alții viitoare, ale sociologiei.

Bibliografie:

Abbott, Andrew. 2000. Reflections on the future of sociology. *Contemporary Sociology*, 29(2): 296-300.

Andreski, Stanislav. 1972. *The Social Sciences as Society*. London: Andre Deutsch.

Archer, Margaret S. 1996. *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt. 2014. *What use is sociology? : Conversations with Michael Hviid Jacobsen and Keith Tester*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Bernard. 1999. The Future of Sociology. *Sociological Inquiry*, 69(1): 121-129.

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage

- Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
- Bell, Wendell. 1999. The sociology of the future and the future of sociology. *International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie*, 9(3): 295-310.
- Berger, Peter L. și Luckmann, Thomas. 1967 [1966]. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre și Loïc J. D., Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Collyer, Fran. 2014. Sociology, sociologists and core–periphery reflections. *Journal of Sociology*. 50 (3): 252-268.
- Comte, Auguste. 2000 [1896]. *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. (trad. Martineau Harriet) Kitchener: Batoche Books. Vol. I
- Comșa, Mircea și Horațiu, Rusu. 2011. Value Change in Eastern Europe: what is happening there? *Studia Sociologia*, 56 (1): 33-61.
- Durkheim Emile. 1993 [1897]. *Despre sinucidere*. Iași: Institutul European.
- Durkheim, Émile. 1984 [1893]. *The division of labor in society*. London: Macmillan Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1970. Social change and development. pp. 3–33, în Shmuel, N. Eisenstadt, ed. *Readings in social evolution and development*, Oxford: Pergamon Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1976. *Tradition, change, and modernity*. New York: Wiley-Interscience.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1984 *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gans, Herbert J. 1997. Best-Sellers by Sociologists: An Exploratory Study. *Contemporary Sociology*, 26(2): 131-135.
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values And Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Marx, Karl. 1859. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Moscow: Progress Publishers. (disponibilă online la <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/index.htm>)
- Parsons, Talcott. 1961. Some considerations on the theory of social change, *Rural Sociology* 26: 219–39.
- Parsons, Talcott. 1966. *Societies: Evolutionary and comparative perspectives*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Parsons, Talcott. 1977. *Social systems and the evolution of action theory*. New York: Free Press.
- Pettigrew, Andrew. 1997. What is processual analysis? *Scandinavian Journal of Management*, 13(4): 337-348.
- Polanyi, Karl. 2001 [1944] *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon
- Rochon, Thomas R. 1998. *Culture moves - ideas, activism, and changing values*. Princeton: Princeton University Press.
- Rusu, Horațiu. 2008. *Schimbare socială și identitate socioculturală*. Iași: Institutul European.
- Smith, Anthony D. 1973. *The concept of social change*. London: Routledge.
- Smith, Anthony D. 1976. *Social change*. London: Longman.
- Smelser, Neil J. 1959. *Social change in the industrial revolution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smelser, Neil J. 1976. *Comparative methods in the social changes*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Spencer, Herbert. 1899 [1873]. *The study of sociology*. New York: Appleton & Co.

Szeleny, Ivan. 2015. The triple crisis of US sociology. *Global Dialogue* 5(4). [disponibilă online la <http://isa-global-dialogue.net/the-triple-crisis-of-us-sociology/>]

Sztompka, Piotr. 1991. *Society in action the theory of social becoming*. Chicago: University of Chicago Press.

Sztompka, Piotr. 1993. *The sociology of social change*. Oxford: Blackwell.

Sztompka, Piotr. 2004. The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. pp.155-195, în Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, & Giesen, Bernard. eds. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press,

Toffler, Alvin. 1983 [1980]. *Al treilea val*. București: Editura Politică.

Schimbarea capitalurilor

Bogdan Voicu

Sociologia s-a născut odată cu modernitatea. Sau pentru a explica modernitatea (Vlăsceanu, 2011). Numai că a merge până la a doilea sens constituie cale lungă și implică o anumită cauzalitate a cărei testare pare dificilă. Cert este că sociologia s-a desprins din filozofie cam în același timp în care modernitatea irumpea, iar explicarea modernității și schimbărilor aduse de aceasta au devenit rapid scopurile esențiale ale sociologiei. Mai mult, contrastarea modernității cu tradiționalismul a reprezentat elementul central pentru științele sociale diverse timp de multe decenii la rând. Este suficient să amintesc aici modul în care antropologia a căutat să desprindă învățături despre tradiționalism studiind societăți înțepenite într-o lume mai degrabă arhaică (Geertz, 1973) și cum economia a descris relațiile de schimb mijlocite de bani în contrast cu barterul (Polanyi, 1944).

Nu îmi propun însă în acest text să construiesc o istorie a sociologiei. Ținta mea este să vorbesc puțin despre modernitate, să vă propun o discuție despre cauzalitate, și să ajung cu povestea repede în zilele noastre, concentrând expunerea pe dezbaterile proceselor fundamentale de schimbare prin care trec societățile contemporane.

Urmând tipicul acestui volum, referințele apar doar din când în când, iar atunci când sunt prezente, ele trimit mai ales către lucrări fundamentale în domeniu sau produse ale unor autori români. Îmi doresc să explic ce face sociologia și la ce este bună această disciplină astăzi, în lumea contemporană, care este demersul său și cum sunt vizibile rezultatele. În centrul atenției se află cauzalitatea, prin urmare voi purta discuția mai ales către resurse sau capitaluri, și către cum acestea conduc la schimbare socială.

De la tradiționalism la postmodernitate, prin sociologie

Să revenim însă mai întâi la modernitate și modernizare. Spre începutul secolului al XIX-lea lumea era în plină schimbare, chiar dacă oamenii poate nu observau acest lucru. Tehnologia schimba deja fundamental lumea. Trenul, vaporul cu aburi și apariția motoarelor transformau modul în care se făceau călătoriile, uneau colțuri altcândva complet izolate ale lumii, urgentau schimburile comerciale, modificau viteza de producție, redefiniu modul în care se construia. Dar aceste procese ușor observabile nu însemnau nimic față de ce se petrecea la nivelul vieții de zi cu zi. De-a lungul secolului al XIX-lea, fenomene sociale masive au retrasat fața planetei. Oamenii se mutau tot mai mult în aglomerări urbane și începeau să derive resursele vieții mai degrabă din muncă salarială decât din rente și taxe, din lucrul pământului propriu, sau din participarea la război și piraterie. Părăsind satul natal, oamenii se mutau în apartamente, dar mai mult decât atât, părăseau mediul familiar al casei în care stătea zeci de rude, ieșeau din acea plasă de siguranță pe care o reprezenta familia extinsă. Munceau și aveau bani, dar orice accident de muncă sau mai rarele momente când ajungeau la bătrânețe deveneau treptat riscuri importante. Înainte vreme, cei ce nu mai puteau lucra, dintr-un motiv sau altul, beneficiau de protecția rudelor în putere, de regulă fiice și fii, care le asigurau subzistența. Acum însă, pierduți în marele oraș, orice accident de muncă, deces al unicului aducător de venit, boală ce reducea forța fizică, constituiau motive de îngrijorare și puneau în mare pericol întreaga familie.

Un cinic poate remarca faptul că la început lucrurile nu erau atât de grave: majoritatea bolilor erau mortale, iar speranța de viață atât de scăzută încât nu erau tocmai mulți cei ce ajungeau la acea etate pe care azi o denumim „vârstă de pensionare”. Iar cei ce ajungeau erau de regulă mult mai avuți decât media, și nu

aveau de ce să se teamă că nu pot lucra. La urma urmei ei nici nu lucraseră vreodată, averea fiindu-le suficientă pentru a nu se preocupa de așa ceva! Până și aceștia însă aveau lăsa să se afle a începutul secolului XX în situația ingrată de a-și schimba modul de viață: revoluția industrială îi lăsase fără resurse, dacă nu cumva reacționaseră mai timp și optaseră pentru mai multă raționalitate în gestiunea propriilor afaceri. Petru cei ce urmăresc serialul britanic *Downton Abbey*, ideea este ușor de înțeles. Latifundiarilor tradiționali nu mai aveau cum rezista în fața unei lumi ce muta deja în agricultură principiile raționale ale producției industriale.

În timp ce industria înlocuia manufacturile, medicina progresa și ea, hrana era de mai bună calitate și oamenii trăiau mai mult. Ajungeau din ce în ce mai mulți să treacă de 50 de ani, ba chiar cazurile celor ce aveau peste 60 de ani nu mai erau așa de izolate. În Germania, puternic industrializată după standardele vremii, pe la 1880, cancelarul Bismarck avea să introducă pe rând obligativitatea asigurărilor sociale pentru caz de boală (1881), accident (1883) și vârstă (1889), punând astfel bazele statului bunăstării așa cum îl știm astăzi. Acesta era însă doar semnul vizibil al unor modificări structurale profunde, în care familia nucleară se substituia celei extinse iar prietenii deveneau din ce în ce mai importanți, așa cum explic în un alt capitol al volumului de față.

Evident, toate aceste procese sunt tipice lumii dezvoltate, la cărei periferie se plasau și teritoriile în care trăiau românii. Aceste locuri preluau o parte din transformările de care vorbesc, chiar dacă de regulă schimbarea se producea ceva mai lent decât în Europa centrală și de vest.

Dar calitatea din ce în ce mai bună a vieții, creșterea speranței de viață, schimbarea modurilor de producție, boom-ul transporturilor, descoperirea importanței petrolului, generalizarea accesului la energie electrică, trecerea la familia nucleară, traiul în orașe, industrializarea din ce în ce mai accentuată erau doar vârful ale unui aisberg profund. Lumea se transforma profund, în straturile sale intime, cele legate de modul de gândire, de imaginea asupra vieții, de controlul asupra propriului destin.

Credința religioasă fusese cea care dominase lumea milenii la rând, încă din zorii conștiinței de sine. Oamenii nu înțelegeau mediul în care trăiau și îl explicau simplu, apelând la forțele supranaturale, la zeități ale căror toane putea fi uneori prezise, dar ale căror motive erau adesea greu de deslușit. Era absolută nevoie de o explicație religioasă. Ea dădea ordine și sens vieții. Ea permitea să reduci incertitudinea axiologică până la cote suportabile pentru ființe dotate cu conștiință de sine, cu capacitate de a gândi. Rămânea astfel spațiu pentru concentrarea pe nevoile imediate, pe hrană, securitate, locuire, pe lupta cu incertitudinile materiale (Voicu, 2005). Odată acestea asigurate însă, interesul pentru cunoaștere și pentru înțelegere rațională creștea. Timp de secole, el avansase treptat, conducând la explicații științifice, raționale, ale unor fenomene ce păreau cândva supranaturale. În spațiul european, minoianii, apoi grecii, apoi romanii atinseseră nivele de cunoaștere și înțelegerea vieții de invidiat și dezvoltaseră moduri de a gândi viața ce spărgeau tiparele tradiționale, dar catastrofe naturale, cucerirea de către alte imperii sau prăbușirea unor modele nesustenabile de organizare statală conduseseră mereu la pierderea unei părți a acestei cunoașteri, a acestui mod de a fi și la replierea pe poziții tradiționaliste. După Renaștere, bisericile creștine controlaseră strict dezvoltarea cunoașterii, dar deja la 1800 și mai ales după 1900, lucrurile se schimbau fundamental.

Statul începuse a se organiza altfel, mai rațional. Logica economică preschimbăse complet raționalitatea producției, iar industrializarea conduseseră la apariția fabricilor. Fabricile, la rândul lor, erau și sunt locuri unde seturi clare de reguli ordonează interacțiunile umane. Mai ales după automatizare, în organizațiile fordiste, rațiunea prelua, cel puțin aparent, oricărei alte legi. Astfel muncitorii, veniți dinspre sat și ajuns în oraș, erau expuși la o influență fantastică, la contagiunea cu organizarea de la locul de muncă, una având în centrul ei pragmatismul, rațiunea, planificarea. Fabrica devenea astfel o școală în care oamenii învățau modernitatea culturală (Inkeles, 1969).

Omenirea asista, fără să știe, la o „revoluție tăcută” ce continuă permanent și schimbă fundamental civilizația umană (Inglehart, 1997). Modernitatea culturală presupunea trecerea de la explicația centrată pe religiozitate, la cea axată pe cunoașterea rațională (Weber, 1995). Acest tip de schimbare este cel pe care sociologia căuta să îl explice (Vlăsceanu, 2011). Desprinsă din filozofie cam în același timp cu zorii

modernității, sociologia părea a se confunda cu aceasta. Dar este greu de spus dacă sociologia și știință socială la modul general a apărut ca o consecință a modernității sau pur și simplu întâmplarea făcut ca cele două să înceapă a se contura în același moment istoric. Cauzalitatea aceasta este însă mai puțin importantă. *Cauzalitatea* în sine, ca proces de înțelegere a legităților sociale, avea să devină elementul central al științei sociale. Spre deosebire de științele naturale însă, experimentarea în sociologie este complicată. Nu poți în nici un fel să controlezi perfect condițiile mediului social și să le reproduci de câte ori vrei (mai exact nu o poți face nici măcar o dată!), variind un parametru, apoi altul, prin încercare și eroare, până poți spune cu exactitate ce determină ce, ce e mai întâi – oul sau găina, și pe ce pârghia a societății poți apăsa pentru a produce rapid efecte benefice pentru dezvoltare, democrație sau creștere a toleranței, ca să dau trei exemple de efecte sociale dezirabile conform standardelor actuale. Mai mult decât atât, scopul suprem este să poți prezice ce se poate întâmpla dacă schimbi un element mic, al organizării sociale, sau dacă structura socială se modifică de la sine. Astfel de scopuri au devenit ținte majore ale explicației sociale. Să poți spune ce se întâmplă dacă grupuri mari de oameni migrează din România în Italia. Cum schimbă acest lucru Italia? Dar România? Ce impact are asupra modului în care se raportează britanicii la migrație? Se schimbă modul în care votează românii datorită migrației? Dar modul în care funcționează sistemul educațional? Sau spitalele? Sunt valorile sociale supuse schimbării datorită unui astfel fenomen migraționist?

Valorile sociale sunt elementul cheie al revoluției tăcute. Ele sunt cele care s-au schimbat fundamental în procesul de modernizare și au menținut viteza amănunțită a schimbării. În tradiționalism, omul este conservator, se teme de mediul social pe care nu îl controlează. Preferă explicația religioasă, refuză orice este diferit de el. În modernitate, lumea rămâne una normativă, în care așteptările sunt ca oamenii să aibă aceleași preferințe și valori, sau cel puțin ca acestea să se plaseze într-o plajă îngustă, dar explicația rațională este cea care o elimină pe cea religioasă, încrederea în știință se asociază deschiderii la schimbare.

Dar schimbarea nu s-a încheiat odată cu apariția modernizării. Mai mult, acest proces nici măcar n a penetrat complet societatea, că o altă revoluție, la fel de subtilă, s-a instalat tăcut: postmodernizarea. Având asigurate nevoile de bază, oamenii și-au permis să fie reflexivi, să vrea mai mult decât mâncare, locuire și securitate, să își dorească o calitate a vieții mult mai ridicată, mai diversă, desprinsă din normativitate, în care gusturile fiecăruia sunt acceptate. O lume a toleranței, în care hedonismul, auto-exprimarea, accesul nelimitat la cunoaștere, autorealizarea sunt valorile cheie (Beck & Beck-Gernsheim, 2001; Chiribucă, 2003; Giddens, 1990; Inglehart, 1997; Vlăsceanu, 2007; Voicu, 2005). Una dintre predicțiile confirmate din științele sociale este că pe măsură ce valorile postmateriale sunt mai puternice, voturile pentru partide de stânga vor fi mai numeroase (Inglehart, 1971). Acest lucru determină fundamental modul de structura a societății, a statului, a funcționării economiei ș.a.m.d.

Noua revoluție tăcută, în plină desfășurare azi, aduce în prim plan acceptarea unor moduri de viață până nu de mult complet prohibite. Homosexualitatea, divorțul, avortul, căsătoriile interetnice, interconfesionale, ateismul, religiile *à la carte*, sunt parte firească a unei lumi contemporane în care diversitatea este norma. Iar ele au în spate valori de susținere a diversității și toleranței, nu sunt simple comportamente ieșite la suprafață din neant. Un călător prin timp venit din trecutul nu foarte îndepărtat, ar putea fi uimit de cum arată Germania de azi, o țară în care locuitorii turci, spre exemplu, sunt atât de numeroși încât stereotipul blondului neamț arian a rămas o simplă poveste.

Știința rămâne predominantă ca explicație în fața religiei, dar ea însăși este chestionată. De altfel, a chestiona orice este elementul esențial al postmodernității culturale, reflexivă în însăși natura sa. Binele adus de progresul tehnologic este contestat și corijat de preocuparea pentru starea mediului, renunțarea la normativism înseamnă și acceptarea multiparadigmaticității, a ideii că nu mai avem adevăruri absolute, ci doar realități de moment. Nu știm spre exemplu cum s-a născut universul, dar lucrăm cu ipoteza unui univers expansionist, care ne permite să avansăm cu cunoașterea, chiar dacă știm că e posibil ca la un moment dat să arătăm că ipoteza de plecare nu a fost cea corectă.

În paralel cu extinderea valorilor postmoderne, are loc și o contrarevoluție tăcută (Ignazi, 2005).

Termenul a fost folosit inițial pentru a explica ascensiunea partidelor de extremă dreaptă în Europa vestică a anilor 1990. Explicația este extrem de simplă. Anii 1990 au marcat o schimbare covârșitoare a ordinii politice la nivel european și a regulilor jocului în societățile vestice. Blocul comunist tocmai se prăbușise, un conglomerat suprastatal – Uniunea Europeană – începea să înlocuiască statele națiune, computerele proliferau și eliminau rapid de pe piața muncii meserii altă dată respectabile (cum ar fi cea de maistru tipograf sau pe cea de dactilograf), emigranții deveneau deja minorități vizibile și, mai mult decât atât, era clar că prezența lor în societate nu e una temporară, ci definitivă. Colac peste pupăză, homosexualii încep să constituie o formă de viață acceptată legal, iar femeile merg tot mai des pe piața muncii și refuză adesea să mai facă singure treburile casnice în timp ce soții lor merg la meci. Pentru un tip modern din punct de vedere cultural, deschis la schimbare, toate acestea nu constituie o mare dificultate. EL are deja instrumentele de a se adapta ușor la orice situație. Dar pentru cei mai conservatori, pentru tradiționaliști, darea peste cap a ordinii vieții este dificil de suportat. Reacția este reîntărirea valorilor tradiționaliste, acutizarea lor, și exprimarea publică, hotărâtă, a intoleranței și normativismului. Tacit, tradiționaliștii devin vocali și prin contagiune sau presiune socială atrag și alții care se raliază cauzei lor, într-un proces de revenire către tradiționalism, de stopare a revoluției tăcute postmoderne printr-o ... contrarevoluție.

Polarizarea este însă doar una de moment, fiind dificil de revenit către tradiționalism când motorul economiei și progresului continuă să alimenteze o calitate ridicată a vieții, când interacțiunea socială arată că emigranții, homosexualii, femeile care lucrează sunt la fel de oameni ca oricine altul, că rockeri și rapperi pot fi prieteni, la fel cum fanii Barcelonei și cei ai Realului pot conviețui dacă vor. Răspunsul la incertitudinea axiologică devine tot mai clar: încrederea în oameni

Contrarevoluția anilor 1990 arată însă cât de fragil este întreg procesul de schimbare, cât de sensibil la variații ale structurii sociale și ale infrastructurii materiale. Recesiunea sfârșitului anilor 2000 aduce cu sine o retragere ușoară către tradiționalism, o revigorare a valorilor religioase, așa cum se întâmplase de pildă în Finlanda anilor 1990 (după ce Finlanda pierduse atuul său de economie de contact între vest și URSS), ca în România anilor 1990 (unde criza economică profundă a dus la o reafirmare fără echivalent în lume a credinței religioase, aflată la un nivel ridicat încă din perioada comunistă).

Cauzalitatea pare a fi aici dinspre economic către social: creșterea economică permite reducerea nesiguranței materiale și orientarea către nevoi de tip superior care devin dominante în scala preferințelor indivizilor. Oamenii își permit să fie deschiși la schimbare, toleranți, încrezători, având în spate motorul creșterii, al progresului tehnologic. Dar progresul tehnologic se datorează și este accelerat tocmai de setea de cunoaștere, de deschiderea către experimentare, de apelul la rațiune în fața explicației religioase, de toate aceste procese și valori ce sunt sau au fost sau vor fi potențate de tehnologie și de dezvoltare economică. Interdependența poate înlocui cauzalitatea sau cauzalitatea se poate dovedi una mai complexă decât simpla asumptie că acumulările materiale conduc la schimbare socială și politică.

Am simplificat mult lucrurile în această introducere succintă. Exemplul pe care l-am ales este cel al schimbării la nivel societal, însă modernizarea și postmodernizarea culturală se petrec mai ales la nivel individual. Referințele citate în text explică pe larg acest lucru. Ele discută despre cum indivizii schimbă societatea și cum societatea îi schimbă pe indivizi și propun explicații asupra a ce s-a petrecut în trecut și predicții despre prezent și viitor.

Spațiul și scopul acestui capitol nu este însă acela de a epuiza întreaga sociologie sau de a oferi o explicație totală. Nici măcar nu cred că este posibil așa ceva. Am oferit însă această perspectivă asupra modului în care s-a schimbat lumea noastră, pentru a putea în continuare să subliniez unde și cum poate sociologia să ajute cunoașterea, mobilizarea resurselor pe care le avem, pentru a progresa în continuare ca specie.

Capitalul material

Capitalul material a revenit de mai multe ori în discuția de mai sus ca element central, ca resursă fundamentală a schimbării. Am spus că atunci când securitatea materială este asigurată, oamenii încep să se orienteze către alte nevoi, superioare. Ideea este esențială pentru ipoteza socializării a lui Inglehart (1997): crescuți într-un mediu al abundenței, copiii interiorizează valori moderne și apoi postmateriale, cu tot ce înseamnă acest lucru. În viața adultă ei vor fi mai preocupați de cunoaștere decât de chestii elementare, vor fi mai orientați către reflecție și autoexprimare decât către dispute asupra bunurilor materiale (Beck și Beck-Gernsheim, 2001), iar aceasta va duce la o dezvoltare și o extindere încă și mai accelerată a nivelului de bunăstare.

Scopul final este bunăstarea, calitatea vieții, fericirea în sine, un câmp de studiu pentru științele sociale ce a cunoscut în ultima jumătate de secol o extindere și un interes enorm (vezi Mărginean și Vasile, coord., 2014). Problema bunăstării este însă că ea este relativă (Townsend, 1979). Indivizii se pot considera bogați sau săraci în funcție de definiția socială a termenului, în funcție de cum se raportează ei la propria situație materială, în funcție de reprezentarea asupra bunăstării în grupul relevant de referință. Mai mult decât atât, ipoteze recente arată că modul de definire a bunăstării este determinat și modelat cultural (Voicu & Vasile, 2014). Prin urmare simpla securitate materială este probabil insuficientă pentru a explica schimbarea socială.

Modul în care ea este definită cultural devine relevant pentru a înțelege societatea. Aceasta este o arie de studiu în care științele sociale au avut și vor avea multe de spus în următoarele decenii. Mai ales sociologia a concurat cu psihologia și economia în a analiza bunăstarea subiectivă. Mă aștept ca acest lucru să se petreacă și pe viitor. Capitalul material (incluzând aici orice fel de avere, precum echipamentul, resursele naturale, banii etc.) rămâne un element cheie în a înțelege societatea noastră. Dar, mai ales într-o lume postmaterialistă, simpla cuantificare propusă îndeobște de economie este insuficientă. Discuțiile despre comparația socială, caracterul homeostatic al satisfacției, sau importanța grupurilor de referință devin elemente esențiale pentru a înțelege lumea pe de o parte, și știința socială pe de alta. Schimbarea de paradigmă din viața de zi cu zi este reflectată astfel și în știință. Aceasta aduce informație în domeniu și contribuie astfel la consolidarea schimbării.

Următorii treizeci de ani pot fi esențiali în istoria umanității. Continuarea creșterii economice, chiar și cu sincopel recesiunii globale declanșate în 2007, va însemna noi și noi generații care cresc în societăți ale abundenței și pentru care capitalul material, banii, vor fi mai puțini importanți decât calitatea vieții. Sociologia în particular și știința socială în general au atunci nevoie să se focalizeze pe anticiparea modului în care vor arăta societățile umane în acest context. Implicațiile imediate sunt legate de redistribuției, de modul în care generații active le ajută pe cele inactive (copii, bătrâni) să își satisfacă nevoile și să atingă un standard de viață pe măsura propriilor dorințe. Iar modul de folosire a resurselor materiale va depinde de reprezentarea asupra lor. Războaiele pentru a controla rezerve de petrol sau uraniu vor deveni nesustenabile într-o astfel de societate a abundenței. Lăcomia corporațiilor, incriminată în multe proze sau filme de anticipație de azi, practic nu va exista în condițiile în care cei ce le conduc vor fi mai puțin interesați de a avea, și se vor orienta mai mult către a cunoaște. Dar acestea sunt doar simple piste pe care le menționez pentru a sublinia una din direcțiile în care știința socială, ca știință se îndreaptă azi, continuând în fapt menirea sa de știință despre schimbarea socială.

Capitalul uman

Am etichetat banii și resursele materiale drept capital material. Acesta a fost principalul mijloc de a asigura supraviețuirea speciei umane pentru perioade a căror menționare depășește cu mult zona despre care istoria ne poate oferi o imagine clară asupra vieții sociale. Forța fizică și mai apoi priceperea de a face s-au adăugat

ca un al doilea element important. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, școala economică de la Chicago, a definit acest capital biologic și educațional drept capital uman (Becker, 1995; Voicu, 2004). Se deschidea astfel calea către o lungă discuție despre rolul educației în dezvoltare. Țări întregi, precum Coreea de Sud aveau să includă investiția în educație între prioritățile naționale, dezvoltând mai întâi sistemul de învățământ pentru a deveni în anii 2000 una dintre societățile avute ale lumii, după ce în 1950 era printre cele mai sărace. Companii mai mari și firme mai mici au preluat treptat în modelul lor de afaceri investiția în capital uman. Personalul este permanent stimulat să se perfecționeze prin participarea la sesiuni de formare și training. Învățarea de-a lungul întregii vieți devine centrală pentru aproape orice individ, în timp ce masificarea participării la educație superioară este norma socială curentă în țările europene.

Toate aceste procese nu apar în neant. Am argumentat mai sus că modernizarea economică și socială conduce către o societate în care acoperirea nevoilor de bază nu mai este prioritară, dat fiind nivelul general de abundență. Interesul se orientează către autoexprimare, autoîmplinire, către hedonism și cunoaștere. Investiția în educație devine firească: pe de o parte, educația asigură o productivitate mai ridicată, deci, din punct de vedere al utilității economice, ea alimentează motorul creșterii, asigurând o abundență încă și mai ridicată. Pe de altă parte, creșterea duratei de viață, amânarea primei căsătorii și scăderea numărului de copii oferă timpul necesar pentru o formare inițială mai lungă, precum și pentru continuarea educației și după absolvirea formală a universității. În fine, productivitatea ridicată și abundența fără precedent creează mediul în care indivizii și societățile își permit investiția în astfel de bunuri superioare, precum învățământul.

Mai vechile inegalități de acces la educație se transformă și ele (Voicu & Vasile, 2010). Spre mijlocul secolului al XX-lea, accesul la studii liceale era rezervat mai ales păturii superioare și celei de mijloc. În timp acesta s-a generalizat și inegalitatea s-a mutat la nivelul educației superioare. Motivația este simplă: când bunurile dorite de toți sunt rare, ele sunt acaparate imediat de cei care dispun de mai multe resurse. Educația din familie contribuie și ea, fiind reflectată în rezultate școlare superioare, interes față de accesarea universității, acestea dublând resursele financiare necesare. Astfel, structura socială se reproduce permanent (Bourdieu & Passeron, 1977). Odată cu masificarea, procesul nu dispăre, dar se transformă. Cum studenții din toate clasele vin către universități, inegalitățile de acces par a dispăre. Ceea ce se petrece însă este o diferențiere între universități și în interiorul acestora. Cei proveniți din clasele superioare se îndreaptă în mult mai mare măsură către universități cu prestigiu mai înalt, iar această tendință tinde să capete accente globale, în sensul în care a studia în altă țară nu mai este demult un lucru neobișnuit, cel puțin în Europa. În plus, în interiorul aceleiași universități, cei proveniți din clasele sociale dezavantajate se vor îndrepta către specializări mai puțin prestigioase, precum științele sociale sau umane. Diferențierea poate merge și la detalii mai fine: în interiorul științelor sociale, asistența socială, mai puțin prestigioasă, va atrage mai puțini studenți din clasele sociale în comparație cu sociologia sau științele politice.

O dublă inegalitate orizontală de acces înlocuiește astfel inegalitatea verticală din urmă cu câteva decenii. Ea face ca însăși modul de satisfacere a nevoii de cunoaștere să fie unul diferit, mai sărac în capital uman de calitate pentru unii și mai bogat pentru alții. Dar o astfel de inegalitate pare a fi doar începutul unei noi așezări a însăși bazelor formării și întreținerii capitalului uman. Pe de o parte, educația de-a lungul întregii vieți este mai frecventă printre cei ce termină secții prestigioase din universități prestigioase, ceea ce face ca diferențierea să continue mult după încheierea educației formale. Pe de altă parte, durata școlarizării este e punctul a cunoaște o nouă creștere. Mai întâi procesul Bologna a scăzut aparent numărul de ani petrecuți în facultate cu unul (în științele sociale, spre exemplu, durata programelor de licență a scăzut de la patru la trei ani). Concomitent însă s-au generalizat programele de master, cu durate curente de doi ani. Cum majoritatea studenților merg către programe de master, consecința este că durata educației a crescut cu un an. În același timp, cei ce nu mergeau la facultate, tind acum să urmeze doar programele de licență. Mai apoi, este util să ne uităm la tendința de a crește participarea în programe doctorale și redefinirea pozițiilor ulterioare ca poziții postdoctorale, cu contracte nepermanente (România încă nu a trecut la implementarea acestei politici, deși influențe ale sale pot fi regăsite în sistemul de educație românesc încă din a doua parte a anilor 2000). Cum universitățile nu pot absorbi toți absolvenții de doctorat și, respectiv, de postdoctorat, apare un influx de

personal înalt calificat ce se îndreaptă către piața muncii în afara domeniului academic. Acest lucru poate pregăti piața respectivă pentru o cerere ridicată de absolvenți de doctorat, măbind din nou durata considerată firească pentru o școlarizare normală.

Avem astfel de a face cu un sistem social care se autoreglează în sensul creșterii, exploatând resursele biologice pentru a promova setea de cunoaștere și a stimula dezvoltarea.

Capitalul social

Dar dezvoltarea nu presupune numai resurse material-financiare și capital uman. Iar cunoașterea nu se realizează doar formal. Există lucruri pe care le află în principal prin discutare, vorbind cu prietenii. Există lucruri pe care le faci împreună cu cei care au aceleași interese ca și tine. Există lucruri, bunuri publice, ce pot fi generate în mod sustenabil, astfel încât să dureze, fără a fi distruse tocmai de cei cărora le sunt destinate, numai dacă sunt percepute ca fiind legitime, iar cea mai sigură legitimare derivă din implicarea beneficiarilor în producerea bunului respectiv. Ca să dau un exemplu, mă inspir dintr-un fapt real, pe care însă îl anonimizesc.

La un moment dat am fost implicat într-un proiect mai vast de studiu al impactului social al unor lucrări de infrastructură. Undeva, într-o zonă înconjurată de ape, se construise un dig. Așa cum am aflat eu atunci, digurile acestea, din pietriș, bolovani și pământ, sunt ființe complicate în sinele lor. Ca să stea locul și să te apere de furia apelor, au nevoie de anumită îngrijire. Mai exact au nevoie de vegetație. Aceasta crește, prinde rădăcini și ține digul pe loc. Dar nu e suficient ca digul să stea locul, ci e nevoie și ca apa să nu sape *sub* dig. Asta înseamnă că digul nu se pune chiar pe malul râului, ci la câțiva metri în interiorul țărmului. Zona ce rămâne, este ocupată de vegetație. Sunt plantați câțiva copaci, să țină malul pe loc. Iarbă și alte buruieni năpădesc apoi zona singure, întreținând digul făcut de om. Un adevărat paradis pentru cei ce vor să petreacă o zi pe malul apei, pentru îndrăgostiți și pentru crescătorii de animale.

Să luăm de exemplu o capră. O iei, o duci acolo și pleci. Capra nu are unde fugi, fiind captivă între apă și digul abrupt. Da, e mai greu să o bagi și să o scoți din zonă, dar asta e o problemă minoră: are iarbă, buruieni, apă, copaci a căror coajă să o roadă... Eventual pui un copil să stea și să le păzească pe toate. Precum și pe porci, chit că ăștia ar putea să o șteargă englezește, fiind capabili să înoate. Beneficiile sunt însă enorme: crești animale la un cost foarte scăzut. Pentru sătenii din satul sărac din spatele digului, investiția în infrastructură părea mană cerească: redusese substanțial riscul de inundații și le pusese la dispoziție resursa pentru creșterea nivelului de trai.

Iar lucrurile nu se opreau aici: singura cale de acces către sat era un drum desfundat, pe care a merge cu mașina, căruța sau tractorul era o adevărată aventură. Dacă îți doreai o cursă ca de montagne rousse, totul ar fi fost în regulă. Cum însă cvasimajoritatea dorea altceva, a merge pe coama lină a digului, chit că nu era un drum în sine, și era și ușor ocolitor, devenea o opțiune de preferat. De aici o valoare și mai mare a investiției făcute.

Dar toate aceste beneficii erau doar simple iluzii. Am spus că digul are nevoie de întreținere. Pășunatul în zona dig-mal era un dezastru: caprele rodeau tot, plantele nu prindeau rădăcini, apa săpa sub dig, digul o lua ușor-ușor la vale, ajutat și de la trepidațiile date de mașinile ce circulau pe el, și care nu fuseseră prevăzute niciodată, panta devenea mai mică, ușor pentru capre să suie și să mai mănânce acele ierburi ce o țineau cât de cât pe loc. Apa venea la un moment dat mare, digul ceda și satul era inundat. Sătenii se revoltau pe lucrarea de infrastructură făcută prost. Proiectanții și constructorii se enervau pe săteni și pe caprele, porcii și tractoarele lor. Demagogii veneau și câștigau capital electoral împărțind pâine și circ televizat.

Dar să revenim, pentru că până la urmă digul nu a căzut, din fericire. Iar aici e meritul științei sociale. Chiar dacă sociologii au ajuns târziu acolo, nu a fost prea târziu. Normal era ca, încă de la început, înainte de

a începe lucrarea de infrastructură, să fie realizat un studiu de impact social care să prevadă riscul acțiunii caprelor și tractoarelor, a revendicării de pământ fix pe coama digului unde un sătean începea să construiască o coșmelie, a trepidațiilor la care casele din sat aveau să fie supuse când treceau camioanele cu pietriș ca să facă digul, a crăpăturilor din aceste case ce delegitimaseră sfaturile inginerilor și redusesele către zero colaborarea primarului etc. (Da, aici, pentru a acoperi o plajă mai mare de lucruri, am combinat două studii de caz. Aceasta nu schimbă însă cu aproape nimic validitatea argumentului, ci doar încearcă să propună o mai mare forță ilustrativă).

Mai mult, soluțiile de a construi sau consolida digul vechi, deja fisurat de multă vreme, trebuiau discutate cu sătenii. Aceasta era cheia simplă către evitarea tuturor acelor factori de risc listați mai sus. Să faci sătenii să înțeleagă, în adunări publice, în reuniuni informale la cârciuma din localitate, prin postere lipite la magazinul sătesc, care sunt lucrurile care ar trebui făcute pentru a-și proteja casele. Și să îi implice în decizie, ca și în implementare: o zi în care fiecare din sat iese la clacă la construcția digului și apoi se face un meci de fotbal între constructori și localnici? O zi în care constructorii vin și mănâncă la o sărbătoare câmpenească ad-hoc, organizată de preotul din sat? Sunt lucruri simple, care întăresc comunitatea, o ajută să acceseze și să interiorizeze informație, o face să discute despre problemele sale și să găsească multe alte soluții pe care să le transpună în practică, dincolo de chestiunea digului, a cărei protecție devine deja implicită, fiind de acum perceput drept proprietate a comunității, adică un lucru de care trebuie să ai grijă, că e al tău.

Participarea și relaționarea cu alții, încrederea în aceștia sunt cheile unui alt tip de capital: capitalul social (Voicu, 2010). Anii 1980-1990 constituie momentul redescoperii conceptului și a botezării sale cu numele actual. Proprietate a structurii sociale, el se manifestă prin abilitatea oamenilor de a produce împreună bunuri publice, prin capacitatea indivizilor de a accesa resurse pe care nu le dețin, dar pe care rețeaua lor socială, prietenii, le au în posesie. Un alt capitol al acestui volum discută însă în detaliu despre rolul prietenilor. Rolul comunității în a produce bunuri publice este cel sugerat exemplul cu digul. Căutând împreună soluții la problemele comune, oamenii ajung să se cunoască, află lucruri despre unii și alții, despre lume și viață, se autocunosc mai bine, găsesc o rețea socială ce le poate servi drept sprijin în toate. La fel se petrece în orașe mari, unde mici asociații reunesc grupuri cu același hobby, leagă oameni, îi fac să aibă acces la cunoștințele și cunoașterea celorlalți, creează prietenii durabile, sau legături slabe. La fel se petrece în organizații, adică acele locuri ce au descoperit în anii din urmă că team-buildingul este esențial pentru ca activitatea formală, productivă, să fie eficientă, și că merită să investești pentru a avea angajați care acționează mai degrabă ca o echipă decât ca niște indivizi izolați. Regula, simplă, că angajarea se face pe bază de recomandare, ține cont de același tip de rațiune socială. Oamenii au încredere mai mare în cei ce le seamănă, astfel că a fi recomandat de cineva de încredere este deja o primă garanție că ai putea fi similar și ai putea să te potrivești echipei, dincolo de competențele profesionale legate de obiectul de activitate în sine. Iar aici nu mă refer la cunoscuta plângere românească că angajarea se face doar pe pile, ci la legitatea observată de Granovetter (1973) și apoi validată aproape oriunde în lume, că a ști persoana potrivită este cheia prin care majoritatea găsește accesul către un loc de muncă potrivit.

Relațiile și încrederea sunt prin urmare elementul esențial prin care alte resurse sunt mobilizate, atât la nivelul indivizilor, cât și al colectivităților. Însă recunoașterea capitalului social ca element decisiv în dezvoltare constituie un element extrem de recent în istoria umanității. Iar acceptarea sa presupune o abordare non-normativă a vieții, impulsionată de cunoașterea sistematică a societății așa cum este aceasta promovată de știință socială. Dinamismul contemporan al societăților, mobilitatea accentuală și fluiditatea comunităților dată de migrație și comunicare instantanee prin Internet schimbă tot mai mult peisajul social și probabil va redefini și modul în care capitalul social se dezvoltă. Spre exemplu, deși distracțiile electronice (videogames clasice, spre exemplu) sunt cunoscute pentru a distruge capitalul social (Putnam, 2001), utilizarea Internetului are efectul opus (Voicu, 2014). Însă lucrurile nu stau la fel cu orice fel de utilizare a Internetului, atâta vreme cât sunt lucrări care chestionează efectele ale Facebook asupra calității interacțiunilor sociale (Sabatini și Saraceno, 2014).

Capitolul despre prieteni din acest volum merge mai în detaliu povestind cum relațiile sociale se

schimbă cu viteză uimitoare în zilele noastre și cum transformă capitalul social pe care societățile și indivizii răspund la schimbările respective.

Valorile sociale

În mod formal nu există în literatură un al patrulea element esențial care să aibă recunoașterea de care se bucură capitalul material, cel uman și cel social. Bourdieu (1980) menționează capitalul simbolic și pe cel cultural, definindu-le însă vag într-un mod ce s-ar putea suprapune peste un alt concept al său, cel de *habitus*. În literatura română, Sandu (1996) conceptualizează valorile sociale ca și capital simbolic, o resursă utilă în procesul de tranziție. Pentru a explica mai bine cum o astfel de resursă funcționează este util ca mai întâi să o definim. Valorile sociale sunt acele orientări latente, interioare indivizilor, care nu sunt direct observabile, dar care determină comportamentele și atitudinile oamenilor, acestea fiind simple manifestări ale valorilor (Voicu, 2011). Despre valori se crede că sunt foarte stabile în timp, însă ele se pot modifica sub impactul expunerii la contextul social. Acest lucru este vizibil în cazul imigranților ce preiau din valorile societății gazdă. La fel se petrecea în cazul amintit al muncitorilor ce lucrau în fabrică, în perioada industrializării, și intrau în contact cu organizarea riguroasă de acolo, interiorizând normele sociale cu care veneau în contact și preluând orientări explicite către planificare și explicație științifică.

Întreaga discuție din prima parte a acestui capitol este o discuție despre valori ale modernității, tradiționalismului, postmodernității. Procesul descris până aici aproape teleologic nu este unul liniar. În perioadele de criză, caracterizate de inflație și șomaj ridicat, indivizii tind să revină către valori tradiționale (Inglehart & Welzel, 2005). România postcomunistă, în plină recesiune, a cunoscut o revigorare neașteptată a credinței religioase (M.Voicu, 2007), fiind practic singura țară europeană ce a crescut credința religioasă în asemenea măsură în a doua parte a secolului XX. Faptul este cu atât mai uimitor cu cât nivelul inițial al credinței religioase era între cele mai ridicate din lumea dezvoltată. Să notăm că și practica religioasă a crescut, dar într-o măsură mai mică. Și spun acest lucru pentru a sublinia că aici discutăm despre valori, adică despre acele lucruri lăuntrice ce ne pun în mișcare comportamentele și atitudinile. Mersul la biserică este doar una dintre manifestări ale practicii. Făcutul crucii când treci pe lângă o biserică (obicei aproape unic în Europa) este o alta. Însă nu ele ne interesează aici, ci gradul în care indivizii interiorizează credința că religia explică lumea și viața. Aceasta este, așa cum am explicat, una din valorile esențiale ale trecerii de la tradiționalism la modernitate.

Redeschizând pentru un moment discuția despre modernitate și postmodernitate, să notăm faptul că țările foste comuniste în general (Sztompka, 1993) și România în particular (Voicu, 2005) erau la începutul tranziției țării pseudomoderne. Părți ale orientărilor valorice dominante, cel puțin în pătura mai educată a societății, erau moderne (precum orientarea către planificare) sau chiar postmoderne (precum egalitatea de gen în ce privește accesul pe piața muncii, mult mai acceptată și susținută în estul decât în vestul continentului). Alte părți (precum credința religioasă) erau profund tradiționaliste. Lipsa de implicare civică și de încredere în oameni pot fi considerate de asemenea ca elemente ce țin mai degrabă de tradiționalism (Sztompka, 1993). Pe ansamblul României, satele constituiau zone marcate în principal de tradiționalism cultural (Popa, 2010), în timp ce întreaga țară poate fi văzută ca un amalgam pestriț de orientări de valoare (Voicu & Voicu, 2007).

Valorile pot constitui resurse prin însăși modul lor de existență. Latente, ele se manifestă prin atitudini și comportamente, așa cum deja am spus. Manifestările lor pot bloca sau accelera progresul, acumularea, pot eficientiza utilizarea resurselor existente. Oameni mai deschiși la schimbare, spre exemplu, vor adopta mai iute tehnologii noi, urgentând dezvoltarea, vor accepta mai multă variație, crescând puterea de inovare etc. Orientarea către autonomia individuală postmodernă este un tip de valoare de căutat în angajați de firme organizate pe baze postfordiste, în care lucrătorii sunt responsabili de propria lor activitate și nu trebuie să raporteze permanent unui șef. Un articol recent (Rusu & Gheorghiuță, 2014) argumentează că

orientarea către solidaritate poate constitui o bază a atitudinilor pozitive față de extinderea Uniunii Europene. Participarea presupusă de capitalul social este reflexia unor culturi ale participării, orientarea față de resursele materiale este la rândul-i cultural învățată.

Cu alte cuvintele, fără a fi un capital în sine, sau cel puțin nu unul la fel de palpabil și cuantificabil precum celelalte, valorile sociale sunt un fel de compus ce poate cataliza sau îngreuna modul în care alte resurse sunt puse în mișcare. Ele sunt acumulabile prin interiorizare și transmisibile prin contagiune, dar nu sunt înstrăinabile. Acest ultim aspect le face să constituie un capital aparte, dar nu le afectează importanța. Schimbările accelerate ale contemporaneității transformă studiul acestui al patrulea tip de resursă într-una din provocările importante ale științei sociale curente.

Implicații pentru știința socială în societate

Argumentele de până aici au fost în general plasate la nivel general, universal. Legitățile pe care le-am amintit se aplică oriunde, în orice societate. Lumea este mereu în schimbare, iar această schimbare poate și trebuie explicată sistematic, pentru a permite evoluția. Particularizările pe o societate sau alta sunt utile, permit focalizarea, dar să nu uităm că oamenii sunt pretutindeni la fel, chiar dacă uneori societatea în care se află ocupă un alt loc pe scara dezvoltării. Comparația între societăți permite observații mai exacte asupra elementelor comune. Concentrarea exclusivă pe un singur conglomerat, fie el România, un sat oarecare, un flux migrațional anume, un grup etnic particular, poate fi utilă pe termen scurt, pentru a testa frânturi de ipoteze sau teorii incipiente. Știința socială se dezvoltă însă având o privire de ansamblu asupra realității sociale. De aici credința mea că a te concentra exclusiv pe societatea românească riscă să te conducă la ignorarea unor legi sociologice simple, a acelei literaturi de înalt nivel ce tocmai se dezvoltă sau e pe cale să se dezvolte și te poate împinge să reinventezi la infinit roata.

Pe de altă parte, pledoaria mea implicită în acest capitol este pentru două feluri de știință socială, în general, și de sociologie, în particular. Acesta este argumentul pe care l-am pregătit pentru final. Deși am discutat mai ales despre sociologie ca explicație în cele de mai sus, discursul poate fi ușor adaptat ca să se poată potrivi oricărei științe sociale. Apoi, ideile de bază pe care le-am expus conduc către o concluzie pragmatică în ce privește achiziția de cunoaștere în acest domeniu din anii ce vor urma. Pe de o parte am arătat că lumea nu este simplă, iar cunoașterea sa are nevoie de apelul la teorii din științele sociale care pot fi explicate în cuvinte simple, fără multă încărcătură academică. Pe de altă parte, am sugerat că aceste teorii sunt parte a unui câmp comun al științelor sociale, nu aparțin neapărat sociologiei, antropologiei, științei politice, științelor comunicării sau asistenței sociale, ca să dau cinci exemple pe care nu le-am ales la întâmplare. Am lăsat în substratul a tot ce am scris idea că astfel de cunoaștere, nu foarte înalt specializată ar trebui să facă parte din bagajul oricărui absolvent de liceu. Așa cum toți avem un limbaj cât de cât comun cu privire la fenomenele fizice și biologie, așa este firesc să avem o cunoaștere sistematică comună în ce privește învelișul soft al vieții noastre sociale, adică în ce privește legitățile ce guvernează relațiile noastre sociale, cele care ne deosebesc de alte viețuitoare. Așa acum că ar fi firesc ca primii trei ani de facultate (licența) să fie comuni celor ce studiază aceste discipline. Mai exact, este absurd să poți pretinde că în trei ani poți pregăti un „sociolog” sau un „political scientist”. Poți însă pune fundamentele esențiale ale pregătirii unui „social scientist” care să își aleagă mai apoi calea, în oricare dintre disciplinele amintite, specializându-se mai întâi la master și apoi la doctorat.

O astfel de perspectivă ar fi în primul rând în beneficiul societății. Aceasta ar fi compusă din oameni ce știu cum funcționează propriile lor societăți, le înțeleg și pot să se aplece reflexiv asupra funcționării lor, permițând perfecționarea rapidă, continuă. În al doilea rând ar fi în beneficiul științelor sociale în ansamblul lor: masa critică ar fi mai ușor creată, comunicarea între științe mai firească, comunicarea cu restul societăți mai facilă, specializarea întârziată ar crea spațiu pentru încă o extindere a duratei de școlarizare și ar da sens încă și mai clar studiilor postdoctorale. Într-un fel s-ar urma exemplul unei științe bine constituite, cu mult

înaintea tuturor științelor sociale: medicina.

Bibliografie

- Beck, Ulrich, Beck-Gernsheim, Elisabeth. (2001). *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Becker, Garry S., (1995). *Capitalul Uman. O analiză teoretică și empirică cu referire specială la educație*, Editura All, București [ediția originală, în limba engleză: 1964].
- Bourdieu, Pierre. (1980). *Le sens pratique*, Editions de Minuit, Paris
- Bourdieu, Pierre, & Passeron, Jean-Claude (1990) *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Chiribucă, Dan. (2004). *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*, Cluj-Napoca: Dacia & Eikon.
- Geertz, Clifford. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic books.
- Giddens, Anthony, (1990). *Consequences of modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Granovetter, Mark S. (1973). The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 1360-1380.
- Ignazi, Pierro. (2003). *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford University Press.
- Inglehart, Ronald, (1971). The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies, *American Political Science Review* 65: 991-1017.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian. (2005). *Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald. (1997). *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press.
- Inkeles, Alex. (1969). Making Man Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries, *American Journal of Sociology*, 75(2): 208-225.
- Mărginean, Ioan & Vasile, Marian, coord. (2014) *Dicționar de calitatea vieții*, București: Editura Academiei.
- Polanyi, Karl (1988). *La Grande Transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps*, Paris: Gallimard, [ediția originală, în limba engleză: 1944].
- Popa, Adela Elena (2010). *Sat bogat, sat sărac: comunitate, identitate, proprietate în ruralul românesc*. Iași: Institutul European.
- Rusu, Horațiu & Gheorghiuță, Andrei (2014). Transnational Solidarity and Public Support for the EU Enlargement, *Sociologia - Slovak Sociological Review* 46(3): 261-282.
- Sabatini, Fabio & Sarracino, Francesco, 2014. Will Facebook save or destroy social capital? An empirical investigation into the effect of online interactions on trust and networks, *MPRA Paper 53325*, University Library of Munich, Germany. Accesat pe 23 august 2014 la <<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/53325/>>.
- Sandu, Dumitru (1996). *Sociologia Tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, Editura Staff, București.
- Sztompka, Piotr (1993). *The Sociology of Social Change*, Oxford (US) și Cambridge (UK): Blackwell.
- Townsend, Peter (1979). *Poverty in United Kingdom. A Survey on Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books.

- Vlăsceanu, Lazăr (2007). *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași: Polirom.
- Vlăsceanu, Lazăr (2011). Sociologia ca știință socială, pp. 19-47 în L. Vlăsceanu, ed., *Sociologie*. Iași: Polirom.
- Voicu, Bogdan (2005). *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor*, Iași: Expert Projects.
- Voicu, Bogdan (2010). *Capital social în România la început de mileniu. Drumeț în țara celor fără de prieteni?*, Iași: Lumen.
- Voicu, Bogdan (2011). Valorile și sociologia valorilor, pp. 249-294 în L. Vlăsceanu, ed., *Sociologie*. Iași: Polirom.
- Voicu, Bogdan (2004). Capitalul uman: componente, nivele, structuri. România în context european, *Calitatea Vieții*, 1-2/2004: 137-157.
- Voicu, Bogdan, & Vasile, Marian (2010). Rural-urban inequalities and expansion of tertiary education in Romania. *Journal of Social Research & Policy*, 1(1), 5-24.
- Voicu, Bogdan, & Vasile, Marian (2014). Do 'cultures of life satisfaction' travel?. *Current Sociology*, 62(1), 81-99.
- Voicu, Bogdan, Voicu, Mălina ed., (2007). *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică*, Iași: Institutul European.
- Voicu, Mălina (2007). *România religioasă*. Iași: Institutul European.
- Weber, Max (1995). *Etica protestantă și spiritul capitalist*, București: Humanitas, [ediția originală, în limba germană: 1920].

Sociologia și noile provocări din domeniul sănătății

Adela Elena Popa

Pandemii, organisme modificate genetic, medicină holistă, fertilizarea in vitro, cancer, hrană organică, liposucție, fitness, tratamente cu nanoparticule, gripă aviară, terapie cu celule stem, nutriție, îmbătrânire, ... Ce au în comun toate acestea? Fiecare dintre ele caracterizează din punct de vedere medical lumea în care trăim. Fie că sunt maladii, perspective medicale, trenduri demografice sau orientări legate de stilul de viață, ele au legătură, directă sau tangențială, cu sfera medicală. În același timp, fiecare reprezintă o provocare pentru sociologie. Studiul sociologic al aspectelor care țin de sănătate poate arăta care este rolul lor în mentalitatea și comportamentul oamenilor și în societate în general. Înțelegând aspectele medicale specifice unei anumite epoci, sociologia poate trage învățăminte despre modul în care funcționează mecanismele sociale în general. Pentru că în ultimii ani, schimbările din sfera sănătății și a bolii s-au acumulat în mod accelerat, datorită ritmului rapid în care evoluează știința medicală și tehnologiile, dar și datorită noilor provocări sociale și politice, sociologia a fost tot mai mult chemată să ofere explicații, ajustându-și metodele și instrumentele în acest scop. Practic sociologia a devenit o știință matură și datorită schimbărilor din domeniul sănătății și al bolii.

În capitolul de față intenționez să arăt modul în care sociologia poate să răspundă noilor provocări din sfera sănătății, a bolii și a îngrijirii. Pentru a face acest lucru, voi începe prin a argumenta faptul că sănătatea și boala sunt fenomene sociale. Voi arăta că sfera socială și medicală au evoluat dintotdeauna împreună și că s-au influențat reciproc. Sociologia ca știință ce explică societatea și schimbarea socială poate fi un bun instrument pentru înțelegerea fenomenelor de sănătate și boală.

Capitolul este structurat în trei mari părți. În prima parte voi merge dinspre medical înspre social, prezentând principalele schimbări din sfera medicală și cum influențează ele societatea de astăzi. Ele țin în mare măsură de schimbarea tabloului nosologic (adică schimbarea tipurilor de boli), ce mută accentul pe anumite categorii de patologii (cum ar fi bolile cronice sau tumorale) și deci pe un anumit tip de îngrijire. Schimbările țin de asemenea de apariția unor noi practici medicale (spre exemplu chirurgia estetică sau tratamentele medicale legate de sănătatea reproducerii) și a unor noi perspective asupra sănătății, bolii, durerii și corpului uman.

Voi face apoi drumul invers, discutând de data aceasta schimbări din sfera socială și politică care au implicații asupra sănătății și bolii. Aici voi aborda aspecte legate de modernizare și postmodernizare, individualizare, secularizare și globalizare și modul în care acestea influențează viziunea asupra sănătății și bolii. Schimbarea modului de guvernare generează și ea noi perspective și probleme în sfera medicală ce se cer explicate de sociologie.

La granița între medical și social se plasează probleme precum noile trenduri demografice, inegalitățile în sănătate sau sistemele de îngrijire a sănătății și noile provocări cărora acestea trebuie să le facă față. Capitolul va face referire la ceea ce se întâmplă în aceste domenii în Europa și în lume, pentru că multe din aceste evoluții sunt globale, dar se va focaliza și pe situația României și modul în care ea este similară sau diferită în ce privește aceste aspecte.

Mi se întâmplă frecvent să fiu întrebată ce studiază sociologia medicală. Răspunsul meu legat de faptul că studiază sănătatea și boala din perspectivă socială este urmat aproape întotdeauna de întrebarea:

dar ce legătură au sănătatea și boala cu socialul? Cei mai mulți oameni consideră că cele două sunt fenomene medicale cu specific fiziologic, biologic și eventual psihologic. Țesătura socială a celor două este, poate, mai puțin vizibilă pentru un ochi nevizat. Dar sănătatea și boala au fost dintotdeauna fenomene profund înrădăcinate în social. Din punctul meu de vedere tocmai această caracteristică face ca studiul celor două să fie fascinant, nu doar pentru un sociolog, ci și pentru specialiști din alte domenii. În toate epocile istorice, atitudinile și concepțiile despre sănătate și boală sunt derivate din orientările valorice centrale ale societății și sunt conforme cu tipul și structura acesteia. În societățile primitive, explicația legată de apariția bolilor, tratamentele, ca și prescripțiile despre menținerea sănătății erau rudimentare. Pe măsură ce spațiul social devine mai complex, reflecția medicală și practicile derivate din ea se nuanțează și se rafinează. Iată doar câteva exemple ce ilustrează caracterul social al sănătății, bolii și îngrijirii:

- Modul în care este definită sănătatea este diferit de la o societate la alta. Apartenența la o anumită societate sau cultură ne modelează explicațiile legate de motivul pentru care ne-am îmbolnăvit, modul în care putem să identificăm boala de care suferim (căror simptome să le acordăm atenție, pe care să le trecem cu vederea), sau credința despre ce tratament ar fi mai potrivit.
- Normalitatea și anormalitatea sunt înțelese și explicate diferit de la o cultură la alta, iar cei considerați ca având caracteristici de anormalitate au fost dintotdeauna potențiale victime ale stereotipurilor și discriminării. Există o istorie îndelungată și bine documentată a segregării și tratamentului rău aplicat celor cu boală psihică (Foucault, 1996) în anumite epoci, în timp ce în altele, anumite afecțiuni psihice (de exemplu epilepsia) puteau fi interpretate ca semn divin ce conferea persoanei respective puteri magice și vindecătoare (Girard, 1995).
- Stilul de viață (ce include modul de hrănire, exercițiul fizic, decizia de a consuma sau nu tutun și alcool, etc.), ce are implicații atât de importante în menținerea sănătății, este profund influențat de ceea ce sociologii numesc variabile socio-demografice, adică de vârsta persoanei, de educație, ocupație, de grupurile sociale din care face parte, cum ar fi familia, grupul de prieteni, dar și de contexte și ritualuri sociale.
- Numeroase studii demonstrează faptul că vindecarea în diferite tipuri de patologii este facilitată de calitatea interacțiunii între pacient și personalul medical, uneori aceasta influențând sănătatea pacientului într-o mai mare măsură decât tratamentul aplicat.
- Boala nu este determinată doar de factori biologici, ci și sociali, câteva aspecte sociale ce pot influența incidența și evoluția bolilor fiind capitalul social de care dispune un individ sau o comunitate (adică relațiile pe care le are, calitatea acestora, încrederea), calitatea locuirii, apartenența la diverse tipuri de comunități, sau modelele de comportament ale comunității din care face parte. Spre exemplu hepatita B se transmite diferit în țări, orașe, grupuri etnice sau chiar vecinătăți diferite pentru că transmiterea ei este influențată de factori culturali cum ar fi modelele acceptate de comportament sexual, restricțiile legate de viața sexuală premaritală, permisivitatea legată de relațiile extramaritale (Helman, 2014).
- Spitalul nu este doar o instituție medicală, ci și un tip de organizație ce a făcut obiectul a numeroase studii sociologice, pentru că poate aduce clarificări legate de funcționarea, structura, procesele și disfuncționalitățile organizațiilor în general.

Oamenii nu au suferit dintotdeauna de aceleași boli. Patologiile s-au schimbat odată cu epocile și la fel s-au transformat și modurile în care oamenii și-au explicat de-a lungul timpului de ce se îmbolnăvesc, sau ce tratamente își pot aplica pentru vindecare. Astfel, fiecare epocă istorică are un specific în ce privește tabloul nosologic. Simplificând foarte mult, putem spune că în zorii umanității când omenirea era atât de încercată în războaie, traumatismele și afecțiunile consecutive infectării rănilor erau probabil predominante. Evul Mediu a fost marcat de epidemii precum cele de ciumă, holeră, lepră. Perioada modernă, odată cu Revoluția Industrială, este caracterizată de maladiile profesionale și cele specifice orașelor industriale aglomerate, insalubre, oferind rezidenților condiții mizere de muncă și locuire. Treptat, medicina progresa, calitatea vieții creștea (a hranei, a locuirii, etc.), astfel că ultimul secol aduce cu el un mai mare control al bolilor infecțioase, dar și o creștere a incidenței pentru câteva maladii redutabile, cu care omenirea luptă încă și astăzi (HIV/SIDA, cancerul). Ca o consecință a trendului de îmbătrânire a populației ce se înregistrează astăzi peste tot în lume, prezentul pare a fi marcat de bolile cronice, de ținerea sub control a infecției cu HIV/SIDA, de apariția tratamentelor pentru anumite tipuri de cancere, dar și de apariția unor condiții și factori de risc precum obezitatea, sedentarismul, diabetul.

Nu doar patologiile se schimbă în timp, ci și gândirea medicală, intim legată de gândirea socială a fiecărei epoci. În societățile primitive nediferențiate singurul tip de reflecție și practică medicală care putea să apară nu putea fi decât unul nediferențiat, în care elementele religioase, medicale și magice coexistau. Se practica o medicină instinctivă, rudimentară (Cumston, 1996) cu practici medicale barbare și în mare parte ineficiente (cauterizarea, trepanația, amputarea). În zorii umanității, popoarele nu cunoșteau probabil decât bolile cele mai simple. Știm acest lucru pentru că indivizii din societățile primitive contemporane păstrează încă un tablou nosologic puțin specializat. Însă pe măsură ce civilizația avansează, pe măsură ce rețeaua relațiilor sociale și a semnificațiilor construite social se diversifică, tipurile de boli se diversifică. Apar poziții și roluri din ce în ce mai diversificate în interiorul societății în ansamblu și din ce în ce mai specializate în interiorul profesiei medicale. Ca să luăm un exemplu, răspunsul instituționalizat la epidemie (de oricare fel ar fi ea) nu poate să apară decât într-un anumit context social în care există și forme de control social instituționalizat. În Nașterea clinicii, M. Foucault spune că “n-am putea avea o medicină a epidemiilor decât dublată de o poliție care să vegheze la amplasarea cimitirelor, care să insiste pentru incinerarea cadavrelor în loc de înhumare, să controleze comerțul cu pâine, vin, carne, să interzică locuințele insalubre” (Foucault, 1998). Gândirea medicală a Evului Mediu este dominată de explicațiile religioase, de credința că bolile sunt cauzate de forțe celeste, tratamentul fiind și el sub semnul voinței divine. Boala era văzută fie ca o stare de grație (pentru că era o formă de suferință ce purifica sufletul și îl aducea mai aproape de Dumnezeu), fie ca o pedeapsă divină pentru păcate. Medicina era perfect conținută în dogma religioasă, iar calitatea de preot și cea de medic se confundau. Ulterior, grație anumitor conjuncturi de evenimente și idei și a unor noi orientări – cum ar fi raționalismul, empirismul sau descoperirile medicale – medicina se îndreaptă spre faza ei științifică, în care încep să se acumuleze explicațiile naturale. De fapt, relația este una de reciprocitate, adesea fiind dificil de stabilit dacă schimbarea valorilor sociale influențează schimbarea medicală sau invers.

CASETA 3. SCHIMBAREA MEDICALĂ DE-A LUNGUL SECOLELOR

Nu doar schimbarea tiparelor de îmbolnăvire de-a lungul timpului a reprezentat o provocare pentru știința socială și, în speță, pentru sociologia medicală. În același timp, modul în care a evoluat medicina ca știință, tratamentele și tehnologiile medicale sau viziunea asupra corpului uman și bolii, au reprezentat subiecte cu o importanță atât de mare pentru societate, încât era necesar ca știința socială să ofere explicații asupra lor. Începând cu secolul XVII, medicina începe să iasă de sub aripa întunecată a religiei. O serie de descoperiri, ce se acumulează accelerat în decursul a două secole, schimbă aproape complet fața medicinei. Astfel, descoperirea circulației sângelui (William Harvey - 1628), primul vaccin eficient (1796 – vaccinul pentru variolă de către Edward Jenner), descoperirile de la mijlocul secolului XIX în domeniul geneticii (Gregor

Mendel), germenilor patogeni (Louis Pasteur) sau chirurgiei antiseptice (Joseph Lister), rafinarea clinicii în secolele XVIII-XX, contribuie într-o mare măsură la redefinirea bolii și la abordarea ei într-un mod rațional, pozitivist, adică științific (Lehrer, 2006).

În paralel cu dezvoltarea medicinei ca știință (Caseta 3), sunt dezvoltate mecanisme de explicare științifică a bolii și, datorită progresului științei în general, sunt dezvoltate modalități prin care aceste explicații pot fi dovedite științific. Treptat încep să se acumuleze noi tratamente, unele din acestea reușind să producă astăzi eradicarea sau ținerea sub control a unor boli infecțioase care altădată generau rate de mortalitate uriașe (variola în 1979, poliomielita în Europa în 1998, pesta porcină în 2010, etc). Tratamentele noi au mers mână în mână cu tehnologii revoluționare, iar de atunci medicina evoluează constant, fiind unul din domeniile în care progresul este nu numai rapid, dar face o mare diferență în ce privește calitatea vieții oamenilor. Au apărut noi ramuri medicale, extrem de specializate, iar altele s-au dezvoltat într-un ritm accelerat: farmacologia, biomedicina, medicina moleculară, imunologia, anesteziologia, angiologia și chirurgia vasculară, și altele. S-au dezvoltat tehnologiile pentru diagnosticare, screening sau monitorizare (spre exemplu cele pentru analize de laborator, radiologia, computer tomografia, alte explorări imagistice de tipul endoscopiei sau bronhoscopiei), ca și cele pentru tratament (tehnologiile din domeniul stomatologiei, cele ce permit transplantul de organe, terapia genetică). Au apărut tehnologii menite să rezolve probleme care până de curând păreau de nerezolvat (inseminare artificială, fertilizare in vitro, chirurgie reparatorie și estetică).

În paralel cu progresul explicației științifice medicale, al tratamentelor și tehnologiilor din domeniu, apar schimbări și în ce privește modul de înțelegere și de raportare a medicinei convenționale la boală și bolnav. Odată cu medicina modernă, boala începe să fie înțeleasă tot mai mult ca o entitate obiectivă, instalată temporar sau permanent, dar oricum străină de persoana care o are, un "inamic" care trebuie înlăturat. Bolnavul este o persoană temporar dezechilibrată de boală și care trebuie să facă tot ce poate ca să ajungă la vindecare, pentru că boala este considerată o formă de devianță, o viziune normativă prezentă în concepția lui Talcott Parsons asupra rolului de bolnav (Hingson et al, 1981). Concepția medicinei moderne convenționale este aceea a disocierii între boală și bolnav. Medicina câștigă în eficiență, dar pierde principiul integralist care a făcut ca viziunea medicală a Greciei Antice să fie una profund umană, acela că boala reprezintă un dezechilibru al ființei umane luate ca întreg. În efortul ei de a înregistra exact, de a diagnostica precis și a trata cât mai eficient, medicina convențională a zilelor noastre uită uneori să arunce o privire atentă pacientului.

Consecința acestui mod de a face medicină este vizibilă în satisfacția scăzută față de modul de desfășurare a consultației medicale și a comunicării cu medicul curant, pe care pacienții o raportează nu doar în România, ci și în alte țări (Popa, 2011). De altfel, calitatea interacțiunii medic-pacient, satisfacția pacienților, modul în care acestea se răsfrâng asupra calității și eficienței actului medical reprezintă un pilon de studiu extrem de important în sociologia medicală. Știința socială prin sociologia medicală găsește de asemenea un teren de cercetare foarte fertil în încercarea de a explica unde anume eșuează și ce lipsește din medicina convențională astfel încât medicii și pacienții au simțit nevoia de a se îndrepta spre orientări medicale ce propun alte tipuri de explicație și oferă alte tratamente. Mă refer aici la medicina alternativă și complementară ce a constituit dintotdeauna o cale paralelă la medicina alopata, dar și la faptul că, în ultimii ani, a câștigat tot mai mult teren concepția holistă asupra bolii și bolnavului, care s-a și materializat în practică (prin clinici ce practică medicina holistă, medici specializați în acest sens).

Practic, astăzi asistăm la două discursuri alternative asupra bolii, ce dictează două tipuri distincte de practică medicală. Pe de o parte este cel al cel al medicinei convenționale, specializat, detașat, bazat pe aplicarea aceluiași standard pentru toți pacienții ce suferă de o anumită boală. Concepția subiacentă aici este

cea a *medicinii bazate pe dovezi*⁴, ce prinde tot mai mult teren și care dispune deja de o metodologie, de protocoale de practică, de medici specializați. Se poate aminti de asemenea despre *Grupurile Înrudite de Diagnostic* (DRG)⁵, care au ca scop determinarea cu acuratețe a resurselor necesare pentru tratarea pacienților spitalizați cu un anumit diagnostic, fiind în primul rând o modalitate de documentare a deciziei de alocare de fonduri pentru spitale. Practica spitalicească bazată pe DRG înseamnă însă și standardizarea modului de practicare a medicinei, uniformizarea deciziei legate de îngrijirea oferită și atenuarea personalizării tratamentului, prin gruparea pacienților cu afecțiuni similare în aceeași categorie și oferirea aceluiași tratament. Medicii trebuie să se încadreze într-un anumit cost al îngrijirii, specific grupului de diagnostic din care pacientul face parte, sau să se limiteze la anumite teste și proceduri medicale, ceea ce poate duce la scăderea calității actului medical.

De cealaltă parte este discursul unificator, personalizat și integrator al medicinei neconvenționale, ce consideră boala ca realitate ce are o semnificație și încearcă să o explice în contextul organismului ca întreg, și în contextul universului de viață al pacientului. Conceptul de medicină neconvențională (utilizat alternativ cu cel de medicină complementară și alternativă) este o umbrelă ce acoperă diverse tipuri de practica medicina care sunt în afara celei alopate: medicină naturistă, homeopatie, acupunctură, etc. Medicina neconvențională este în general recunoscută în țările Europei (inclusiv în România), dar există grade diferite de acceptare și de regularizare a ei prin legi. Faptul că acest tip de practică medicală vine în completarea unor nevoi ale pacienților este dovedit de cererea tot mai mare pentru tratamente și îngrijiri medicale de acest tip. Spre deosebire de medicina convențională, cea discutată aici pornește de la o abordare centrată pe pacient, nu este opacă la valorile tradiționale și la contextul cultural, promovează intens ideea de prevenție a bolii și include o dimensiune spirituală în înțelegerea și tratamentul bolii (Tognetti Bordogna, 2013). Nu doar acestea sunt diferite, ci și modul de raportare la boală în sine și la durere. Dacă pentru medicina alopată durerea este o problemă "tehnică", un simptom ce trebuie anulat cât mai rapid prin administrarea de medicamente, în medicina neconvențională este important mai întâi să fie înțeles mesajul pe care îl transmite aceasta.

Schimbări din sfera socială și politică cu influențe asupra sănătății și bolii

Domeniul medical evoluează rapid, produce schimbări legate de tehnologii, tratamente sau abordări medicale ce au un impact social și de aceea trebuie explicate de către sociologie, așa cum am arătat mai sus. Dar în același timp există transformări care sunt în primul rând de factură socială și care creează efecte semnificative și vizibile inclusiv asupra sănătății, bolii sau sistemului medical. Mă voi referi în continuare pe scurt la procese cum ar fi modernizarea și postmodernizarea, globalizarea, la procesele demografice actuale, la noi trenduri sociale cum ar fi downshiftingul, și la aspecte politice și economice, în speță schimbarea modului de guvernare, toate acestea putând avea impact asupra domeniului medical. Fiecare din ele reprezintă fenomene sau procese complexe, extrem de studiate în sociologie, de aceea referința la ele va fi sumară, încercând doar o introducere în temă. Procesele și fenomenele din această secțiune vor fi prezentate separat doar pentru a ușura înțelegerea, în realitate multe fiind intim legate între ele. Spre exemplu, modernizarea include și schimbări legate de sănătate și este dificil de precizat dacă modernizarea a produs aceste schimbări, sau anumite evenimente legate de sfera medicală au generat atitudini și comportamente cu caracter de modernitate.

Modernizarea și postmodernizarea reprezintă fenomene actuale ce au fost studiate de mulți

⁴ Medicina bazată pe dovezi este un tip de medicină ce îmbină informațiile clinice cu informații dovedite din cercetarea medicală sistematică, pentru un diagnostic și un tratament cât mai accurate (Sackett, 1997)

⁵ modalitate de clasificare a cazurilor dintr-un spital în 467 grupuri de diagnostic, în scopul transparentizării serviciilor spitalicești, pentru o mai bună alocare a fondurilor pentru fiecare spital, ca și pentru creșterea eficienței cheltuirii resurselor (Busse et al, 2011)

sociologi din străinătate și din țară (Sandu, 1996; Inglehart, 1997, 2000; Giddens, 2000; Voicu, 1999, 2005; Kumar, 2009). Câteva capitole din această carte fac de asemenea referire la cele două (*Schimbarea capitalurilor, Despre prieteni și familie*). Proces început odată cu revoluția industrială, modernizarea a înglobat schimbări la nivel individual dar și la nivelul societății ca întreg. La nivel individual modernizarea a însemnat o tendință spre individualizare, deschidere spre noi experiențe, inovație, schimbare, încredere în oameni și instituții, aspirații legate de educație și profesie, tendința spre organizare și planificare (Inkeles & Smith, 1976). La nivel social, are loc urbanizarea prin industrializare (creșterea orașelor și mișcarea populației dinspre ariile rurale spre cele urbane), birocratizarea și centralizarea la nivelul statului, schimbări în structura familiei (trecerea spre familia nucleară), fenomene de secularizare (scăderea importanței valorilor religioase), participare ridicată la viața politică și socială, interes pentru eficiență, planificare, creștere economică (Popa, 2010). Modernizarea s-a produs în ritmuri diferite în Europa și a avut fețe diferite în funcție de contextul istoric și cultural local. Sunt analize care arată că în România a avut loc o pseudo-modernizare (Voicu, 2005). În timp ce unele țări fac încă eforturi să se modernizeze, altele sunt deja caracterizate din plin de postmodernitate. Orientările postmoderne se referă la toleranță ridicată față de diversitate rasială, etnică, sexuală, importanța autoexprimării, hedonismului, nevoilor de nivel superior, preocupările pentru ecologism (Voicu, 2005).

Cele două, modernizarea și postmodernizarea sunt intim legate de un al treilea proces, cel de globalizare, și el extrem de studiat în ultimii ani (Giddens, 1991; Sztompka, 1993). Iată o definiție: "Globalizarea presupune intensificarea relațiilor sociale mondiale, care leagă locuri distincte de pe glob, astfel încât evenimente locale sunt influențate de evenimente ce au loc la mii de mile depărtare și invers" (Giddens, 1991). Dimensiunea economică a globalizării, cea legată de mobilitate și mai ales dimensiunea ei simbolică (Rusu, 2008) ce presupune vehicularea de modele culturale pot avea implicații și în ce privește sănătatea și respectiv boala.

Toate aceste schimbări la nivel individual și societal și-au pus amprenta și asupra sănătății oamenilor și tipurilor de îngrijire a sănătății. Inițial, modernitatea a însemnat o deteriorare a sănătății oamenilor. Aglomerările urbane în care trăiau cei mai mulți dintre ei, sărăcia, igiena, hrana și locuirea precară și condițiile inumane în care lucrau în industrie au crescut dramatic ratele de îmbolnăvire și de mortalitate. Ca răspuns la această tendință, sunt puse treptat bazele sănătății publice și se schimbă concepția despre cauzalitatea bolilor, grație descoperirilor revoluționare ale unor medici (spre exemplu Pasteur – germenii patogeni). Organizarea modernă a statului aduce cu ea și primele inițiative de tipul asigurărilor sociale și medicale, sau a serviciilor publice de sănătate (se construiesc spitale, crește numărul medicilor). Apar sau se generalizează practici medicale cum ar fi internarea sau aseptia.

Ulterior, oamenii din societățile modernizate sunt foarte diferiți față de cei de la începutul modernității în ce privește concepția despre sănătate și boală: devin conștienți de faptul că sănătatea reprezintă un capital pe care sunt datori să-l întrețină, au eliminat explicațiile și credințele religioase legate de cauzele și tratamentul bolilor, au tot mai multă încredere în explicațiile oferite de știință și au introdus practici moderne legate de stilul de viață (practicarea constantă a exercițiului fizic, atenția legată de modul de hrănire, conștientizarea riscului legat de consumul de alcool, tutun, droguri). Modernizarea și post-modernizarea au un impact major și asupra comportamentului sexual și reproductiv al oamenilor, cu atât mai mult cu cât modernitatea aduce o dezvoltare a metodelor contraceptive și accesul populației la acestea. Astfel, numărul avorturilor și mortalitatea produsă de acestea, scad semnificativ, familiile devin mai puțin numeroase. Orientarea spre hedonism și autoexprimare, dublată de toleranța sexuală, determină inclusiv interesul pentru experiențe sexuale noi și inedite, ceea ce face ca unele comportamente sexuale interzise de morala publică în trecut să devină treptat acceptate. Implicit, preocupările pentru sănătatea sexuală devin mai intense, la nivel de individ, dar mai ales de societate (eforturi de educare sexuală a populației, controlul anumitor maladii cu transmitere sexuală, politici țintite pe aspecte sexuale). Globalizarea înseamnă faptul că oamenii intră în contact (prin mass-media, turism, comunicarea la distanță) cu stiluri de viață diferite, cu atitudini, comportamente și modele culturale legate de sănătate din alte zone, împrumutându-le treptat pe

unele din acestea.

Mobilitatea teritorială crescută este o caracteristică în același timp a modernității, postmodernității și globalizării, cu potențiale implicații în sfera sănătății. Amploarea pe care a luat-o turismul este o caracteristică a timpurilor moderne. Iată două tipuri specifice de turism, legate de sfera sănătății, care nu ar fi fost posibile în absența celor trei procese descrise mai sus. Un număr semnificativ de pacienți călătoresc în fiecare an din țări occidentale înspre destinații precum Thailanda, Malaezia, Turcia sau Brazilia, pentru a se supune unor intervenții de chirurgie estetică sau reparatorie. Motivele sunt multiple. Aceste țări dispun de clinici luxoase, cu echipamente medicale de ultimă oră și specialiști bine pregătiți și pot oferi toate acestea la prețuri mai scăzute decât ar putea beneficia pacienții respectivi în țara de origine. În plus, aceștia sunt îngrijiți și pe perioada post-intervenție și pot beneficia de intimitate în timpul refacerii. Într-un mod oarecum similar persoane având boli cu prognostic fatal, sau uneori fără a avea vreo patologie călătoresc pentru a se sinucide sau a muri într-un mod asistat de personal medical în țări în care dreptul de a-ți alege moartea este recunoscut tuturor, nu doar cetățenilor țării respective (de exemplu Elveția). Legislația Elveției incriminează doar actele de suicid asistat ce au la bază motivații egoiste (de exemplu financiare), în rest neprecizând nici un fel de condiții, nici măcar necesitatea prezenței unui medic (Huxtable, 2009).

Alt fenomen social specific societăților moderne și postmoderne și care a fost preluat rapid în diverse societăți prin mecanisme specifice globalizării este cel al emancipării femeilor. Ieșirea femeii din sfera casnică, creșterea nivelului ei de educației, intrarea pe piața forței de muncă, toate acestea au avut implicații și în sfera sănătății. Femeile au devenit mai educate ceea ce a facilitat o sănătate mai bună (legătura între nivelul de educație și starea de sănătate este demonstrată prin numeroase studii în sociologie) și au început să aibă acces la facilități oferite pe piața muncii (asigurări de sănătate, controale periodice). Inclusiv sănătatea copiilor a beneficiat, femeile fiind mai capabile să se ocupe de îngrijirea lor. Fenomenul a avut desigur și efecte mai puțin dorite: femeile au început să devină și ele victime ale unor boli profesionale care anterior erau specifice doar bărbaților, sau au început să resimtă stresul unei vieți mult prea ocupate, cu sarcini diverse și timp limitat.

Un proces ce ține de sfera politică dar are implicații și în ce privește sănătatea este schimbarea tipului de guvernare. Scăderea importanței și puterii statului bunăstării a condus în ultimii ani la o schimbare treptată a guvernantei, aceasta îmbrățișând tot mai mult ideologia neo-liberală. Reforme ale administrațiilor centrale mai ales în sensul descentralizării s-au produs în foarte multe țări din Europa și din lume. Una din premisele neo-liberalismului este responsabilizarea și împuternicirea indivizilor și comunităților, astfel încât aceștia să se bazeze mai puțin pe statul paternalist (Ericson et al, 2000). Creșterea gradului de autonomie, de participare, încurajarea exprimării opiniilor și participării la decizie sunt de asemenea caracteristici ale noului tip de guvernare care treptat, devine vizibil în tot mai multe țări.

Acest trend s-a făcut simțit nu doar la nivel de administrații centrale, ci și în cadrul reformelor sanitare ce au avut loc în foarte multe țări. Cel mai adesea el a luat forma descentralizării, realizată la diverse niveluri în sistemele medicale. În România o măsură în acest sens a fost descentralizarea spitalelor publice în anul 2010, adică trecerea lor de sub tutela statului în cea a autorităților locale (Consilii Locale și Județene) (Popa, 2014a). Participarea comunitară în sănătate este un concept intens studiat astăzi. Tot mai mult se consideră că o inițiativă legată de sănătatea unei comunități (ca de exemplu o campanie de vaccinare sau de promovare a sănătății, construirea unui spital sau implementarea unor noi măsuri legate de sănătate) atinge gradul maxim de eficiență atunci când membrii comunității participă în toate etapele realizării inițiativei respective. În România participarea comunitară, mai ales cea în sănătate este scăzută (Popa, 2014b). Altă măsură consistentă cu acest trend al creșterii implicării membrilor comunităților locale ce poate fi amintită în România este inițierea asistenței medicale comunitare, din 2002, prin introducerea a două roluri: asistentul medical comunitar și mediatorul sanitar.

Schimbările discutate până acum sunt schimbări de anvergură, ce antrenează societatea ca întreg, dar și fiecare din straturile ei, și se ramifică până la nivel individual. Există însă și fenomene ce caracterizează

grupuri sau comunități mai mici de oameni din societate. Sau schimbări ce se produc mai întâi la nivelul mentalităților și a modului de viață specific unui număr redus de oameni. Cu toate acestea, ele nu pot fi ignorate. Mă refer aici la un trend nou ce este deja vizibil de câțiva ani în unele țări din Europa, și anume *downshifting*. Acesta se referă la opțiunea unor oameni de a trăi o viață mai simplă și cu un echilibru muncă/timp liber mai bun. Acești oameni, care au experimentat de obicei munca într-un mediu extrem de solicitant și concurențial, cum ar fi o corporație, renunță la un moment dat la slujba lor și încep o activitate, eventual bazată pe un hobby personal, mai puțin stresantă și mai satisfăcătoare. De altfel, *downshiftingul* se referă și la alte opțiuni de viață, cum ar fi renunțarea, în diferite grade, la posesiile materiale personale, reapropierea de natură prin renunțarea la locuința urbană și relocarea în arii mai naturale, sau căutarea de noi experiențe care să ducă la auto-realizare (Paukova, 2012).

CASETA 4. NOMADISMUL CA STIL DE VIAȚĂ ALTERNATIV

Într-una din călătoriile mele în Marea Britanie, în cadrul unui proiect ce își propunea schimbul de experiență între trei țări europene privind educația incluzivă, gazdele ne-au facilitat vizita într-o comunitate de "travellers". În Marea Britanie (ca de altfel și în alte țări), există multe comunități de "gipsy" și "travellers". Sunt comunități nomade formate fie din țigani, fie, așa cum am aflat cu surprindere la momentul respectiv (2009), din oameni ce au avut o situație socială medie sau peste medie, dar la un moment dat al vieții lor au decis să renunțe la tot ce aveau (loc de muncă, locuință, poziție socială), pentru a trăi o viață simplă, împreună cu familia, într-o rulotă, călătorind. Statul britanic monitorizează îndeaproape aceste comunități: sunt înregistrate, le sunt oferite opțiuni privind locurile unde pot să se oprească (adesea rămân săptămâni, luni sau chiar ani într-un loc) și le oferă facilități privind educația și asistența medicală. În comunitatea pe care am vizitat-o noi, se încerca includerea copiilor în învățământul de masă, astfel că ei mergeau la școala locală și li se oferea sprijin cu cele necesare (rechizite, uniforme, etc), sau pentru recuperarea unor întârzieri în dezvoltarea lor școlară. Acesta este totuși un exemplu extrem de *downshifting*, cei mai mulți din cei ce optează pentru acest stil de viață preferând doar schimbarea locului de muncă sau un trai simplu, eliberat pe cât se poate de materialism.

Ce legătură are un trend cum este *downshiftingul* cu sănătatea și cu sistemul de îngrijire a sănătății? Răspunsul ține de faptul că este o altă provocare ce vine dinspre social înspre domeniul medical. Există mai întâi implicații la nivel individual: pe de o parte există un efect benefic asupra stării de sănătate a persoanei care face o astfel de opțiune de viață prin reducerea stresului, apropierea de natural, o viață mai plină de semnificație, împlinire și armonie cu propria persoană și cu ceilalți. Există studii ce arată că *downshiftingul* poate contribui la creșterea calității vieții și, mai specific, la intensificarea activității fizice ca urmare a faptului că aceste persoane au mai mult timp liber (Kennedy et al, 2013). Pe de altă parte este de așteptat să existe și efecte negative datorită scăderii venitului, schimbării stilului de viață și pierderii rețelei de suport social. Astfel, traiul într-o comunitate nomadă (Casetă 4) poate să însemne creșterea riscului pentru anumite boli (de exemplu cele infecțioase), sau accesul mai scăzut la o îngrijire medicală de calitate, sau la asigurări de sănătate. Totuși, există foarte puține studii care să analizeze efectele în planul sănătății ale acestui comportament social în creștere. Există de asemenea implicații pentru sănătate la nivel de societate, având în vedere că statul trebuie să gândească politici, inclusiv de sănătate, pentru aceste persoane. De asemenea trebuie oferite servicii de sănătate care să răspundă nevoilor acestei categorii de populație. O astfel de opțiune poate fi viabilă într-o societate ce oferă servicii universale de îngrijire a sănătății, chiar și celor ce nu sunt integrați pe piața muncii.

Cum se reflectă modernizarea de astăzi a României în problemele de sănătate și boală? Aici, mixul între tradiționalismul din zonele rurale și modernitatea sau postmodernitatea zonelor urbane, se reflectă inclusiv în sănătate. România este asemenea unui mozaic în ce privește serviciile medicale, având atât zone geografice cu servicii medicale de vârf, cât și arii (cele rurale, izolate) cu servicii extrem de precare sau inexistente, ceea ce determină un acces inegal. Mentalitățile legate de sănătate sunt și ele foarte diferite. Multe persoane din zonele rurale apelează în primul rând la remedii naturale, adesea cerând ajutor medical

de specialitate când e prea târziu pentru un tratament eficient. Religiozitatea crescută a oamenilor ce locuiesc în rural sau a celor cu educație scăzută, ca și lipsa de acces la servicii face ca mulți oameni din România să fie mai încrezători în ajutorul primit de la Dumnezeu decât de la un medic. De cealaltă parte, avem persoana foarte educată din urban, ce dispune de resurse materiale și informaționale și care își monitorizează atent sănătatea și uneori apelează la tratamente medicale exclusiviste, cum ar fi chirurgia estetică.

Aceleași extreme le regăsim și în oferta de servicii de sănătate: la un pol spitalele publice cu condiții și dotări precare, cu o incidență prea mare a infecțiilor nozocomiale, iar la polul opus clinicile private, cu prețuri prohibitive pentru o mare parte a populației. România este caracterizată de asemenea de o mentalitate deficitară în ce privește prevenția și promovarea sănătății (controlul medical periodic nu este încetățenit la noi, datorită lipsei unei educații eficiente pentru sănătate, informația medicală este scăzută). La acestea se adaugă moștenirea unui sistem de sănătate cu tare: corupție, calitate scăzută, practici medicale ce trebuie schimbate, resursa umană (medici și personal medical auxiliar) nesatisfăcută și demotivată. Subfinanțarea sistemului a determinat măsuri de austeritate ca reduceri de personal, scăderea salariilor medicilor sau închiderea unor spitale.

Provocări aduse de schimbări plasate la granița între medical și social

Există o serie de schimbări ale unor fenomene și procese care se plasează la intersecția între domeniul medical și social și care reprezintă adevărate provocări de studiu pentru sociologia de azi. Un bun exemplu sunt schimbările de factură demografică din societățile de astăzi. Ele sunt fenomene sociale pentru că se referă la populație ca întreg și pentru că sunt sensibile la trenduri și transformări sociale. În aceeași măsură, au caracter sau conotații medicale pentru că surprind aspecte legate de sănătate și boală. Morbiditatea, mortalitatea, speranța de viață, nupțialitatea, etc. sunt indicatori demografici care reflectă și sunt influențați de aspectele sociale și medicale ale unei societăți. Demografia a constituit dintotdeauna un domeniu asupra căruia sociologia și-a aplecat atenția, dar în ultimii ani, o serie de schimbări demografice atrag și mai mult interesul sociologilor. Voi discuta pe scurt doar unul din trendurile demografice actuale, cel legat de îmbătrânirea populației, înregistrat în toată Europa, care a debutat în urmă cu câteva decenii (Eurostat, 2014). Consecință a creșterii speranței de viață (prin creșterea calității îngrijirii medicale) și a scăderii fertilității populației, îmbătrânirea populației pune nu doar probleme sociale, ci și medicale: are influențe asupra pieței muncii, asupra locuirii sau asupra suportului economic și social oferit celor de vârstă a treia (pensii, servicii de sănătate). Îmbătrânirea populației cere o redimensionare a serviciilor medicale, cu apariția unor noi specialități, cum ar fi gerontologia sau îngrijirea paliativă.

Sociologia medicală aduce în prim plan ideea medicalizării vârstei a treia, adică faptul că bătrânețea umană, condiție firească și naturală, începe să fie revendicată și redefinită de medicină. Tot mai multe stări specifice bătrâneții sunt considerate ca patologice și tratate ca atare (Kaufert & Lock, 1997; Vincent, 2006; Mykytyn, 2008). Ca o consecință există astăzi o gamă întregă de servicii sau produse medicale menite să întârzie bătrânețea sau să o îmblânzească și eventual să o "trateze": produse hormonale pentru întârzierea menopauzei, tratamente pentru diverse tipuri de dureri, chirurgia estetică pentru atenuarea semnelor vizibile de îmbătrânire sau medicalizarea sexualității la vârsta a treia. Oamenii încep să considere din ce în ce mai mult că bătrânețea poate fi amânată și că mare parte din constrângerile ei pot fi atenuate.

Un alt fenomen plasat la granița între medical și social este reprezentat de inegalitățile în sănătate, cărora sociologia medicală le-a dedicat numeroase studii. Oamenii nu au aceleași condiții privind modul de hrănire, locuire sau muncă și nu au acces egal la servicii de sănătate (adică la oportunități de prevenție, diagnosticare, tratament). Din acest motiv și bolile, dizabilitățile și ratele de mortalitate diferă. Se consideră că inegalitățile în sănătate nu sunt necesare, sunt injuste și evitabile (Whitehead, 1992). Mai mult, se cunoaște că factorii ce determină aceste inegalități sunt sistematici, deci pot fi studiați. Una din contribuțiile

majore pe care o poate avea sociologia este să studieze acești factori (determinanții sociali ai sănătății și bolii) ce produc inegalități în sănătate, scopul fiind desigur atenuarea acestora.

Tot la granița dintre social și medical se plasează sistemele de sănătate. Fiecare stat dispune de un astfel de sistem care reprezintă totalitatea instituțiilor, actorilor, resurselor necesare pentru îngrijirea sănătății. Sistemele de îngrijire a sănătății aparțin desigur domeniului medical, dar au și componente sociale însemnate. În ultimii ani, sistemele de sănătate din țările lumii au trecut prin schimbări importante. Cele mai multe au fost reformate pentru că o serie de schimbări sociale recente au adus această necesitate: populația și-a schimbat structura, multe regimuri politice au colapsat sau au fost regândite, criza economică a afectat resursele inclusiv în domeniul sanitar, iar viziunea despre statul bunăstării s-a schimbat treptat în multe state. Un caz deosebit îl constituie sistemele de sănătate din fostele țări comuniste, extrem de centralizate și ineficiente, marcate de corupție, și care au fost reformate din temelii. Sociologii au un cuvânt important de spus în toate aceste schimbări. Studiile de macrosociologie, bazate pe măsurări la nivel național sau supra-național și care utilizează instrumente statistice riguroase, pot fi de mare ajutor în direcționarea acestor schimbări și reforme, pentru că oferă o viziune de ansamblu asupra efectelor lor. Ritmul reformelor este diferit, astfel încât unele țări au realizat deja reforme importante în domeniu, în timp ce altele abia le planifică (caseta 3). Studiile comparative în sociologie, sau studiile de măsurare a efectelor unor măsuri concrete pot arăta ce anume din experiența țărilor avansate poate fi preluat ca model de succes. Nu în ultimul rând, aceste reforme reprezintă un veritabil laborator pentru sociologie, pentru că, spre deosebire de alte perioade de transformări sociale (de exemplu perioada de după al Doilea Război Mondial), acum este o știință suficient de matură încât să poată contribui semnificativ la înțelegerea proceselor care au loc și la influențarea lor în sens pozitiv.

CASETA 3. RITMUL REFORMELOR ÎN SĂNĂTATE ÎN ȚĂRI DIN EUROPA

Începute la mijlocul anilor '80, reformele sanitare în țările din Europa au urmărit patru mari direcții: schimbarea rolului statului și a pieței în domeniul sanitar (guvernanță, finanțare, rolul sectorului privat), descentralizare, drepturile pacienților și schimbarea rolului sănătății publice (Saltman and Figueras 1998). Deși scopul reformelor a fost în general unul comun – creșterea eficienței sistemelor sanitare –, țările Europei nu au realizat aceste reforme în același ritm și cu aceleași rezultate. Explicațiile sunt complexe și țin de discrepanțele demografice între țări, de contextul politic instabil, de resursele economice. Diferențele între țări țin și de tipurile de sisteme sanitare implementate, unele fiind bazate pe asigurare socială, altele pe taxe, sau pe o combinație de alocare de fonduri de la nivel central și local. Nu doar țările din fostul bloc comunist au realizat reforme în sectorul sanitar; măsuri de reformă, de mai mică sau mai mare anvergură au fost luate practic în ultimele două decenii în toate țările membre ale Uniunii Europene. Au existat și aspecte comune ale acestor reforme, ca de exemplu faptul că toate țările au introdus asigurare medicală obligatorie, dar cu diferențe notabile legate de organizare, guvernare și finanțare. Iată câteva exemple din țări din estul și centrul Europei: Ungaria a implementat sistemul de asigurări sociale în 1989, a reorganizat serviciile medicale primare în 1992 și a introdus metode de eficientizare și de control a costurilor din sistem (Bokros, Dethier 1998); Republica Cehă a trecut în 1992 la sistemul asigurărilor sociale și ulterior la privatizarea serviciilor medicale deținute de stat, astfel încât astăzi marea parte a instituțiilor medicale sunt în proprietate privată (Ensor, 1993); Polonia a inițiat și ea un program național de asigurări de sănătate începând cu anul 1997 (Berman, 1998). În România sistemul asigurărilor sociale de sănătate, inițiat în 1996, a început să devină funcțional în 1999. În 2010 a fost realizată ultima schimbare majoră în domeniu, prin descentralizarea spitalelor publice.

Câteva concluzii

Cum va evolua societatea din punct de vedere al problemelor de sănătate și boală? Cum vor fi provocate

științele sociale, în speță sociologia, să răspundă la aceste noi evoluții? Câteva direcții sunt ușor de intuit pentru că se prefigurează încă de astăzi. Le voi discuta pe scurt mai jos.

Schimbarea patologiilor despre care am arătat că a fost un fenomen continuu în istoria umană, va avea loc în continuare. Apariția de noi tratamente pentru diferite boli (deja există știri promițătoare despre evoluții în ce privește găsirea unor tratamente pentru bolile degenerative sau infecțioase – Alzheimer sau HIV/SIDA), progresele în domeniul cancerului și apariția unor noi maladii infecțioase sunt deja premise pentru modul în care va evolua tabloul nosologic în viitor. De câteva ori în ultimii ani omenirea a trecut prin alerte legate de pericolul și posibilul debut al unei pandemii. Chiar acum în timp ce scriu, mass media transmite știri alarmante despre Ebola. Toate aceste subiecte medicale sunt deja pe agenda publică, generează comportamente individuale, mișcări sociale și schimbări la nivel social și politic și din acest motiv, sociologia va avea un rol important în analiza lor.

Medicina de azi se confruntă tot mai mult cu o serie de probleme etice. Diagnosticul genetic prenatal pentru a lua decizia de a termina o sarcină prin avort în cazul în care fătul are probleme sănătate, euthanasia și aspectele legate de sfârșitul vieții, avortul (și dacă religia are un cuvânt de spus în această problemă), alternativele la reproducerea naturală (mamele-surogat, fertilizarea in vitro), cercetarea/experimentarea medicală pe animale și ființe umane, malpraxisul medical, transplantul de organe, diagnosticarea și screening-ul în bolile stigmatizante, refuzul îngrijirii medicale pe considerente legate de religie, toate acestea sunt doar câteva aspecte ce generează azi dileme etice. O nouă ramură medicală, bioetica, a apărut cu aproximativ cinci decenii în urmă ca răspuns la aceste preocupări. Importanța acestui domeniu este dovedită de faptul că există instituții dedicate cercetării și publicații în domeniu (există 10 reviste științifice pe tema bioeticii numai în fluxul internațional principal). Datorită progresului considerabil pe care le înregistrează astăzi știința și tehnologia, inclusiv în domeniul medical, mă aștept ca subiectele sensibile din punct de vedere etic să devină mai numeroase și dezbaterile pe unele din problemele care există deja să se amplifice.

Sociologia analizează deja de ani buni un fenomen ce pare să ia tot mai mult amploare: medicalizarea societății (amintit succint mai sus). Stări sau probleme care erau considerate anterior ca firești pentru condiția umană sau evoluția de-a lungul vieții intră din ce în ce mai mult în atenția domeniului medical și sunt tratate ca probleme medicale. Consumul de alcool sau de droguri, boala mintală, aspectele legate de comportamentul sexual, maternitatea, stresul, hiperactivitatea copilului sunt exemple ilustrative pentru medicalizare. Deși există voci ce arată că discuția legată de medicalizare e exagerată și că procesul nu este atât de extins, realitatea desemnată de ea nu poate fi totuși contestată. Instituția medicală a devenit una din principalele instituții sociale, iar problemele medicale ocupă tot mai mult loc în preocupările oamenilor și societăților. Mă aștept ca problemele legate de sănătate și boala să se mențină și în continuare pe agenda publică și preocupările față de ele să crească în viitor. Anumite schimbări sociale ce afectează aspectele de sănătate se desfășoară pe intervale mari de timp (evoluțiile demografice sau schimbarea ideologiilor politice) și, mă aștept ca trenduri ce au debutat în prezent să se mențină și într-un interval de 30-50 de ani.

O persoană atentă poate observa faptul că în ultimele decenii a crescut tot mai mult preocuparea oamenilor pentru propriul corp și propria persoană. Mass-media abundă în imagini ale corpului omenesc în diverse contexte și ipostaze, oamenii se preocupă tot mai mult de aspectul lor, este redefinită ideea de corp sănătos și sunt reajustate continuu criteriile de frumusețe. Toate acestea determină o continuă raportare a oamenilor la corpul lor, fie într-o relație pozitivă de grijă pentru acesta, fie într-un raport negativ, atunci când nu corespunde standardelor, adesea imposibil de atins, prezentate în media. Dezbaterile legate de calitatea hrănirii, fitness-ul ca activitate, numărul mare de pacienți ai chirurgiei estetice, sau extinderea pe care a luat-o industria wellness-ului nu sunt decât semne ce arată importanța acordată corpului. Probabil că niciodată corpul uman nu a fost atât de mult în centrul atenției. Firesc, disciplinele ce studiază umanul au creat ramuri pentru studiul acestui aspect. Sociologia și antropologia corpului vor cuprinde tot mai mult teren în cercetările viitoare, în timp ce psihologia și psihiatria vor trebui să găsească soluții pentru patologiile ce

afectează imaginea corporală (ca anorexia și bulimia).

Alte tendințe ce vor caracteriza viitorul țin de creșterea în importanță a orientărilor religioase moderne (în sens de non-tradiționale). Această revitalizare religioasă va avea ca efect consolidarea abordărilor medicale alternative care pun accent pe armonie, pe unitatea corp-minte și care abordează ființa umană ca întreg. Cred că, din acest punct de vedere, medicina holistă își va continua dezvoltarea în paralel cu medicina convențională.

Care e relevanța sociologiei în acest context? Cum se va schimba ca să poată răspunde acestor noi provocări? Ca să răspundem la această întrebare trebuie să vedem mai întâi cum s-a adaptat până acum. După o etapă a începuturilor marcată de contribuții teoretice, dezvoltarea metodologiei a permis acumularea studiilor de teren pe diverse teme. Ulterior, dezvoltarea treptată a aparatului statistic a permis realizarea de studii extensive care au conturat o imagine de ansamblu asupra stocului de sănătate al unor țări, uniuni de țări sau a lumii ca întreg. Studiile realizate de Organizația Mondială a Sănătății, sau realizate de diferite instituții ale Uniunii Europene, ca și cercetările de tipul European Values Survey și World Values Survey sunt un bun exemplu în acest sens. Ele au reprezentat un instrument extrem de valoros inclusiv pentru cunoașterea atitudinilor și comportamentelor legate de sănătate și boală. Există și un oarecare dezavantaj al acestor studii, respectiv faptul că acumularea unui bagaj atât de mare de date statistice în sănătate a dus și la o acumulare a erorilor în interpretarea acestora. (Gigerenzer et al. 2007) arată cum nu doar pacienții, ci uneori și medicii interpretează eronat statisticile medicale. Cred că acest mod de lucru utilizând studii de teren extensive va continua. Abilitatea de a colecta și a lucra cu *big data* va fi una extrem de valorizată. Deja în țări din Europa cu tradiție în cercetare se lucrează cu baze de date cu înregistrări (*registry data*) despre diverse aspecte ale vieții indivizilor (date legate de venit, de educație, medicale, etc.) și mai ales cu informații rezultate din agregarea acestor baze de date. E un mod de lucru cu un potențial deosebit pentru verificarea unor cauzalități care anterior nu puteau fi testate decât pe populații mici (de exemplu relația boală-venit, boală-ocupare, etc.).

În paralel cu studiile extensive (pe populații mari), s-au acumulat și studiile legate de experiența individuală a bolii. Ecoul emoțional și social pe care boala îl declanșează, experiența spitalizării, adaptarea la o boală cronică sau semnificațiile atribuite sănătății și bolii reprezintă teme tot atât de interesante de studiat. Studiile calitative, de mai mici dimensiuni, au rafinat și nuanțat cunoașterea în acest domeniu. Atenția tot mai mare acordată individului (așa cum arătam mai sus) și auto-exprimării, valorizarea tot mai mare a experiențelor individuale, facilitată și de explozia canalelor de *social media* și a comunicării online se va reflecta în continuare și în tipul studiilor de sociologie. Studiile ce dau întâietate experienței și semnificațiilor individuale vor ocupa și mai departe un loc important. Vor lua amploare și studiile despre impactul reflectării mediatică asupra aspectelor de sănătate. Deja există un număr impresionant de cercetări ce arată că deși mass media prezintă masiv teme din domeniul medical, nu aduce întotdeauna cele mai importante subiecte în atenția publicului sau nu o face cu foarte mare acuratețe.

Închei acest capitol într-o notă practică și optimistă, arătând un exemplu concret despre cum sociologia poate contribui la găsirea de soluții pentru probleme de sănătate actuale. Arătam mai sus că astăzi predomină bolile cronice în majoritatea țărilor Europei. Dintre acestea cancerul constituie o mare provocare pentru știința medicală și sistemele de sănătate, fiind a doua cauză de mortalitate în Europa (European Health Report 2012). Dacă inițial ratele de mortalitate erau mari pentru toate tipurile de cancer, astăzi, o serie de progrese în prevenție, diagnosticare și tratament aduc câteva raze de speranță, pentru câteva din tipurile de cancer. Perspectiva asupra acestei boli s-a schimbat în ultimii ani. Supraviețuirea în cancer este redefinită și se consideră că începe din momentul punerii diagnosticului. Pentru că ratele de supraviețuire au crescut considerabil în ultimii ani pentru anumite cancere, se pune tot mai mult problema reintegrării sociale și profesionale a supraviețuitorilor. Acești oameni care au trecut prin experiența unei boli devastatoare încearcă la un moment dat să își reia viața, suspendată temporar de tratamente și proceduri medicale. Numai că reîntoarcerea la muncă este adesea însoțită de dificultăți, unele individuale (putere scăzută de muncă,

oboseală, dureri), altele legate de interacțiunea cu colegii (stigmatizare, marginalizare), altele venind dinspre angajatori (lipsa de înțelegere și suport sau chiar refuzul de a reprimi persoana la muncă). Aici pot interveni științele sociale (sociologia, psihologia) pentru a studia atât perspectiva supraviețuitorilor de cancer, cât și cea a angajatorilor și a semnala soluții pentru ca reintegrarea în muncă, atât de necesară pentru bolnav, pentru organizație și pentru societate, să fie facilitată. În Europa există din 2013 o rețea formată din peste 40 de specialiști (medici, sociologi, psihologi) din 20 de țări europene care își propune acest lucru. Rețeaua COST - *Cancer and Work* (din care face parte și România) are finanțare europeană și va încerca, pe parcursul a patru ani, prin eforturi interdisciplinare, să aducă un progres într-o arie îngustă dar însemnată legată de cancer.

Bibliografie

Berman, Peter. 1998. *National Health Insurance in Poland: A Coach without Horses?* Raport nr. 63, Data for Decision Making Project, Boston: The Harvard School of Public Health, Disponibil la <http://www.hsph.harvard.edu/ihs/publications/pdf/No-63.pdf>.

Bokros, Lajos & Dethier Jean-Jacques (eds). 1998. *Public Finance Reform During the Transition. The Experience of Hungary*, Washington: World Bank.

Busse, Reinhard, Geissler, Alexander, Quentin, Wilm & Wiley, Miriam. 2011. *Diagnosis-Related Groups In Europe : Moving Towards Transparency, Efficiency And Quality In Hospitals*, Berkshire: Open University Press.

Cumston, Charles, Greene. 1996. *The History of Medicine*, Routledge: London.

Ensor, Tim. 1993. Health System Reform in Former Socialist Countries of Europe. *International Journal of Health Planning and Management*, 8 (3): 169-187.

Ericson, Richard, Barry, Dean & Doyle, Aaron. 2000. The moral hazards of neo-liberalism: lessons from the private insurance industry, *Economy and Society*, 29 (4): 532-558.

Eurostat. 2014. *Population and population change statistics. 2014*. Eurostat. disponibil la http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_and_population_change_statistics, accesat la data 27.08.2014.

Giddens, Anthony. 1991. *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.

Gigerenzer, Gerd, Gaissmaier, Wolfgang, Kurz-Milcke, Elke, Schwartz, Lisa, M. & Woloshin, Steven. 2007. Helping Doctors and Patients Make Sense of Health Statistics. *Psychological Science in the Public Interest*, 8(2): 53-96.

Helman, Cecil. 2014. *Culture, Health and Illness: An Introduction for Health Professionals*, Butterworth-Heinemann.

Hingson, Ralph, Scotch, Norman, Sorenson, James, Swazey, Judith. 1981. *In Sickness And In Health - Social Dimensions of Medical Care*, London: Mosby.

Huxtable, Richard. 2009. The Suicide Tourist Trap: Compromise Across Boundaries. *Journal of Bioethical Inquiry* 6 (3): 327-336.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press.

Inglehart, Ronald. 2000. Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly*, 23: 215-228.

Inkeles, Alex & Smith, David Horton. 1976. *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Cambridge: Harvard University Press.

- Kaufert, Patricia. A. & Lock, Margaret. 1997. Medicalization of Women's Third Age. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 18 (2): 81–86.
- Kennedy, Emily Huddart, Krahn, Harvey & Krogman, Naomi, T. 2013. Downshifting: An Exploration of Motivations, Quality of Life, and Environmental Practices. *Sociological Forum*, 28 (4): 764–83.
- Kumar, Krishan. 2009. *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. John Wiley & Sons.
- Lehrer, Steven. 2006. *Explorers of the Body: Dramatic Breakthroughs in Medicine from Ancient Times to Modern Science*, New York: iUniverse, Inc.
- Mykytyn, Courtney E. 2008. Medicalizing the Optimal: Anti-Aging Medicine and the Quandary of Intervention. *Journal of Aging Studies*, 22(4): 313-321.
- Paukova, Anna. 2012. Models of Downshifting in Russian Mass Media. *Social Science Letters*, 2(1): 1–6.
- Popa, Adela, Elena. 2010. *Sat bogat, sat sărac. Comunitate, identitate, proprietate în ruralul românesc*, Iași: Editura Institutul European.
- Popa, Adela, Elena. 2011. Medici și pacienți – două perspective asupra reformei și descentralizării din sistemul sanitar. *Calitatea Vieții*, XXII (2): 177-200.
- Popa, Adela, Elena. 2014a. Hospital decentralisation in Romania: stakeholders' perspectives in the newsprint media. *The International Journal of Health Planning and Management*, 29(1): 70-89.
- Popa, Adela, Elena. 2014b. Participare comunitară în sănătate în România – un concept fără consistență? în Pascaru, Mihai, Marina, Lucian & Buțiu, Călina Ana (coord.). 2014. *Inteligență, teritorii și dezvoltare umană*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană
- Rusu, Horațiu. 2008. *Schimbare socială și identitate socioculturală*. Iași: Institutul European.
- Sackett, David L. 1997. Evidence-Based Medicine. *Seminars in Perinatology*, 21(1): 3–5.
- Saltman, Richard B. & Figueras, Josep. 1998. Analyzing the Evidence on European Health Care Reforms. *Health Affairs*, 17 (2): 85–108.
- Sandu, Dumitru. 1996. *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*. București: Staff.
- Sandu, Dumitru. 2000. *Spațiul social al tranziției*. Iași: Polirom.
- Tognetti Bordogna, Mara. 2013. Non Conventional Medicine (NCM): Italy's Health Systems and the New Health Paradigms. *Sociologie Românească*, XI(3): 58-69.
- Vincent, John, A. 2006. Ageing Contested: Anti-Ageing Science and the Cultural Construction of Old Age. *Sociology*, 40 (4): 681–98.
- Voicu, B. (2005). *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor*, Iași: Expert Projects.
- Voicu, Bogdan. 1999. Modernitatea între tradiție și post modernism. în *Revista de Cercetări Sociale*, 3-4, pp. 179-204
- Whitehead, M. 1992. The concepts and principles of equity and health. *International Journal of Health Services*, 22(3): 429–445.
- WHO. 2012. *The European Health Report 2012. Charting the way to well-being*. 2013. WHO Regional Office for Europe. Disponibil la http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/184161/The-European-Health-Report-2012,-FULL-REPORT-w-cover.pdf, accesat la data de 24.08.2014.

Migrația și revenirea românilor în țară.

Implicații

Ionela Vlase

Așa cum aprecia Stephen Castles (2010), interesul pentru a explica fenomenul migrației a crescut în ultimele decenii dacă luăm în considerare multiplicarea revistelor de specialitate, a cursurilor universitare, a conferințelor internaționale dedicate acestei teme de interes pentru cercetare. Cu toate acestea, nu există încă un model teoretic coerent care să explice de ce unii oameni sunt mobili, în vreme ce majoritatea nu migrează. Autorul mai sus citat argumentează că nu este nici posibil nici dezirabil să existe un model teoretic global care să explice migrația, ci mai degrabă este necesar ca migrația să fie abordată în domeniul mai vast al schimbării sociale. Migrația nu prezintă un interes în sine, cât pentru implicațiile pe care poate să le aibă în funcție de tipul de migrație, de numărul persoanelor implicate, de profilurile migranților, de caracteristicile structurale ale țărilor afectate de procesul migrației. Castles (2010) atrage atenția, de asemenea, că în cadrul studiilor și politicilor privind migrația, foarte adesea există o asumție implicită conform căreia migrația este o anomalitate care trebuie oprită sau măcar controlată și de aici nevoia statelor de a croi politici specifice.

Un alt aspect problematic ridicat de Castles se referă la parcelizarea studiilor privind migrația, acestea fiind adesea caracterizate de o abordare unidisciplinară: economică, demografică, antropologică, etc., în vreme ce interdisciplinaritatea studiilor unui fenomen atât de complex precum migrația s-ar dovedi mult mai eficientă pentru cunoaștere. Acest lucru ar presupune ca studiul migrației să fie conectat cu studiul mai larg al transformărilor sociale la care migrația contribuie, fiind la rândul ei afectată de noile ordini sociale.

Migrația este în fapt un proces. Efectele acestui proces continuă să apară chiar dacă am presupune că oamenii s-ar stabili la un moment dat fie în țara de primire, fie în cea de origine. Chiar și în cazul când oamenii care au plecat se vor stabili în țara destinației lor, efectele acestui fapt se vor face resimțite în timp într-o formă sau alta: socializarea generației a doua (copiii imigranților), relațiile cu țara de origine și cu cei rămași în urmă (familii, prieteni) sau modificarea structurii socio-demografice a populației din localitățile de origine și implicațiile acestui fapt în plan economic sau social.

Din acest punct de vedere, sociologia are un rol important de jucat în cunoașterea acestor efecte pe termen lung ale mobilității geografice a populației. Fie că se preocupă de aspectele economice ale migrației, fie că ia în considerare relațiile sociale și ideile sau valorile în curs de schimbare ca urmare a transferurilor sociale, cercetătorii din acest domeniu au un rol însemnat în a descrie și înțelege aceste schimbări produse de migrație. Cunoașterea acestor fenomene constituie fondul istoriei sociale pe care mai târziu oamenii vor încerca să o înțeleagă. Fără doar și poate, localitățile care astăzi cunosc o rată ridicată a mobilității membrilor comunității lor, vor arăta mâine altfel datorită transferurilor economice și sociale ale migranților. Înțelegerea acestor schimbări în viitor depinde însă de minuțioasa lor descriere și cercetare în prezent, acum când se petrec.

În ce privește țara noastră, fenomenul emigrației este unul extins și a cunoscut o evoluție rapidă ca tipuri de migrație (exemplu: migrație economică, de studiu, înalt sau slab calificată, etc.), dar și ca număr de persoane care participă la proces. Estimările privind numărul românilor care lucrează astăzi în afara țării se ridică la 3 milioane de persoane, femei și bărbați deopotrivă. Italia este principala țară destinație a migranților români, urmată de Spania. Pentru a avea o imagine mai precisă asupra evoluției fluxurilor de români care au intrat în aceste două țări destinație între 2000 și 2011, putem menționa, conformsursei OECD International

Migration Database, că numărul românilor care au intrat în Italia a crescut de la 19 332 în 2000 la 90 096 în 2011, atingând totuși maximul în 2007 (data aderării României la Uniunea Europeană) cu un număr de 261 273 de persoane. În Spania, evoluția a fost asemănătoare, chiar dacă efectivele migranților au fost relativ mai scăzute decât în Italia. Astfel, dacă în 2000 un număr de 17 456 de români au intrat în Spania, numărul lor a crescut la 60 898 în 2011, cel mai ridicat număr de români intrând în Spania tot în 2007, respectiv 197 642.

Sunt câteva aspecte ce par a caracteriza migrația românilor și a o individualiza parțial față de caracteristicile obișnuite ale migrației internaționale. Literatura din științele sociale, precum și discursurile politice propun ca portret tip al migrantului un bărbat, de obicei tânăr, necăsătorit, mai bine educat decât media (Chiswick, 1999). Există însă fluxuri de migrație unde lucrurile stau altfel. Spre exemplu, în Italia, numărul româncelor sosite după 1990 este mai mare decât al bărbaților, reflectând nișa migratorie pe care s-a dezvoltat fenomenul: integrarea în servicii de îngrijire domestică.

Pe de altă parte, în ultimii ani, cel puțin în anumite comunități, o parte a migranților se întorc pentru a se stabili în țară (Martin & Radu, 2009; Shima, 2010; Marcu, 2011; Stoiciu et al, 2011). În vreme ce majoritatea studiilor din domeniu consideră migrații reveniți ca pe un potențial al dezvoltării țărilor de origine (prin economiile transferate în țară, prin investițiile locale și prin transferul de competențe sau idei noi), observațiile recente în România, în zone rurale, par să contrazică acest lucru (Vlase, 2013). Migrații, femei și bărbați, nu au motivații egale de a reveni în țară. Revenirea familiilor de migranți ascunde adesea conflicte și opoziții în sânul familiilor, chiar dacă acestea sunt uneori considerate unități sociale caracterizate de o coeziune de interese. Nu toți membrii familiilor reîntoarse în țară beneficiază de oportunități egale de inserție socio-economică și culturală. Există tendințe contradictorii. Femeile apar mai dezavantajate cu privire la potențialul de a dezvolta afaceri locale în societăți bazate pe un model patriarhal. Investițiile din propriile economii (în cazul bărbaților), capitalul social redus datorită absenței îndelungate, neîncrederea în practicile instituțiilor financiare, contextul economic instabil sporesc riscul ca acest grup să devină vulnerabil.

Atât plecarea, cât și revenirea în țară a românilor, sunt fenomene care produc schimbări demografice, economice și culturale. În articolul său privind relația dintre migrație și schimbare sociale, Portes (2010) afirmă că migrația este ea însăși formă și cauză a transformărilor sociale. Autorul remarcă însă că efectele și profunzimea schimbărilor sociale generate de migrație sunt mai importante în societățile de origine decât în cele de primire a imigranților. În același timp, profunzimea schimbărilor sociale depinde totuși de numărul de migranți, de durata migrației, și de caracteristicile socio-demografice ale migranților. Efectele asupra societății de origine sunt cu atât mai mari cu cât un număr însemnat al populației pleacă pe o perioadă relativ extinsă de timp și afectează structura pe vârste a populației rămase în țară. În cazul migrației economice, în special populația activă pleacă, lăsând în urmă o populație îmbătrânită. Acest lucru este evident în unele regiuni din țara noastră, în special în rural. Perspectivele reduse de angajare după terminarea școlii determină pe mulți tineri să caute un loc de muncă în străinătate. Așa cum spunea o interviuată din Cluj: "Asta-i țară fără viitor, tinerii pleacă pentru că mai bine slugă la străini decât slugă în țara lui. Totuși te alegi cu un beneficiu... aici sluga pe nimic." (femeie căsătorită, 58 de ani, casnică, mamă a patru copii dintre care doi sunt la muncă în Spania). Oamenii sunt descurajați după lunga tranziție îngreunată de criza actuală și percep România ca pe o țară care nu oferă șanse tinerilor.

Criza actuală globală și impactul ei asupra scăderii cererii de forță de muncă în țările spre care s-au orientat cu precădere românii, determină ca o parte dintre cei plecați la muncă în Italia sau Spania să se întoarcă în țară:

... c-o venit și copilu' din Italia. Acolo, nici acolo nu mai merg treburile [...] cum au mers, și, o lucrat, acolo, săracu', o lucrat o grămadă de timp, și o venit acasă pântru că trebuia să-i dea din Italia în jur de 5000 de euro și nu i-o dat, ș-o vinit acasă. (femeie divorțată, 65 de ani, pensionară, mamă a doi băieți, unul în Italia și celălalt reîntors în țară din cauza datoriilor acumulate acolo.)

Migrația de întoarcere este un fenomen care, pe fondul crizei economice globale actuale, începe să

preocupe atât oficialii europeni, instituțiile de cercetare, cât și unele organizații neguvernamentale de la noi. În 2008, potrivit datelor Eurostat, peste 500.000 de cetățeni ai statelor membre UE, reprezentând 15% din totalul imigranților în UE pentru anul respectiv, sunt migranți reveniți în țările lor de origine după o anumită perioadă petrecută la muncă sau studii în străinătate. România nu înregistrează însă astfel de date (fiind o excepție între țările UE din acest punct de vedere), pe principiul că ce nu este înregistrat înseamnă că nu există. Migrația de întoarcere nu este însă un fenomen recent, fapt arătat și de Dustmann (1996), doar că interesul pentru el este nou acum când majoritatea statelor se confruntă cu creșterea șomajului. Evident, cele mai multe state doresc ca cetățenii străini aflați temporar la muncă să se întoarcă de unde au venit, pentru a evita mișcări sociale, cheltuieli publice ridicate pentru asistență socială, printre altele. Cum era de așteptat, în aceste situații străinii sunt mai afectați de șomaj decât cetățenii respectivei țări. Criza actuală este, indubitabil, un factor care afectează cu precădere anumite categorii de migranți, precum și șansele reintegrării lor în țară.

Raportul anual SOPEMI (2008) privind migrația rezervă o parte însemnată analizei ratelor de întoarcere a migranților în țara de origine, a profilului socio-demografic al acestora, precum și a impactului politicilor destinate reintegrării acestor categorii de migranți reveniți. Pe scurt, raportul arată că, în funcție de contextul socio-economic al țării de origine, între 20 și 50% dintre migranți revin cu intenția de a se stabili definitiv; cei care se reîntorc în țara de origine sunt, în special, migranții cu studii primare cât și cei cu studii universitare, iar din punct de vedere al vârstei active rata mai mare de reîntorcere se află, de asemenea, la cele două extremități (până în 30 de ani și peste 50 de ani, sau care se apropie de vârsta pensionării). În ce privește momentul reîntoarcerii, raportul arată că majoritatea migranților se întorc în țara de origine după 3-5 ani petrecuți în străinătate. După această perioadă începe să scadă foarte mult rata întoarcerii, migranții optând mai degrabă pentru migrația de instalare în țara gazdă. Există și studii (Dustmann, 2003, de pildă) care au ambiția de a oferi estimări ale duratei optime a migrației în vederea acumulării capitalului economic și uman necesar reintegrării durabile în țara de origine. Într-un context marcat de incertitudini, nu e de mirare că migranții români sfiadă calculele economiștilor alegând să revină în țară mai mult după dispoziția psihologică de moment, decât în funcție de anumite obiective economice pe termen mediu sau lung, așa cum arăta și Marcu (2011). Între cei reveniți, cei mai mulți afirmă că s-au întors din motive familiale și doar 40% spun că au revenit pentru că și-au atins obiectivele economice fixate, conform studiului „Impactul crizei economice asupra migrației forței de muncă românești” publicat de Friedrich Ebert Stiftung (Stoiciu, 2008).

Estimări ale numărului de români reveniți în țară

Așa cum precizam anterior, nu există date oficiale la nivel național privind migrația de revenire. Putem face unele estimări ale numărului persoanelor întoarse în țară din surse ale țărilor gazdă. Trebuie însă reținut că migrația de întoarcere, în cazul acestor surse, nu precizează dacă românul care părăsește Italia sau Spania, de exemplu, revine în România sau alege altă țară gazdă. În plus, nu toți cei care părăsesc țara gazdă anunță acest lucru, fie pentru a nu renunța la anumite drepturi sociale dobândite în țara respectivă, fie pentru că nu sunt siguri asupra deciziei de a se restabili definitiv în țară de origine. Nu avem astfel certitudinea că cel revenit în anul 2008, cu intenția de a se restabili în România, mai este astăzi în țară sau a re-migrat în fosta țară gazdă sau în altă țară. Ținând cont de aceste limite inerente măsurării unui fenomen în continuă evoluție, iată care sunt datele furnizate de registrele populației Italiei și Spaniei (fig 2 și 3) – cele două destinații principale ale migranților români de după 1995 (Sandu, 2010). Spania și Italia atrag, într-adevăr, în jur de două treimi din migranții români. Din cele 3 milioane de români care ar fi peste hotare astăzi, numai în Italia sunt în un milion, iar în Spania alți 800.000 de români. Este de așteptat atunci ca cel mai mare număr de persoane revenite să fie muncitori din Spania și Italia. Totuși, chiar și în condițiile crizei economice globale și

a șomajului în creștere⁶, Italia și Spania atrag în continuare un număr important de români. Conform Eurostat, România era în 2008 țara din UE cu cel mai mare număr de emigranți, 46% dintre ei mergând în Italia și 19% în Spania. Așa cum arătau Ambrosini *et al.* (2015), profilul românilor plecați pe ruta țărilor din Sudul Europei este cel al migrantului slab calificat (selecția negativă în raport cu nivelul de educație), în vreme ce SUA sau Australia atrag, cu precădere, românii înalt calificați (selecție pozitivă), iar țările Europei Occidentale atrag toate categoriile de migranți români (selecție neutră).

Numărul românilor care au părăsit Italia între 1995 și 2007 este în creștere (vezi figura 2). În acest interval 20.588 de români au revenit, probabil, în țară. Pe de altă parte, numărul celor care pleacă în Italia, este în continuare semnificativ, ceea ce explică evoluția stocului de migranți români din Italia în ultimii ani (România este de câțiva ani pe primul loc în rândul comunităților de străini în Italia, reprezentând 21% din totalul imigranților). Cât privește Spania, românii continuă să spere la un loc de muncă, chiar dacă mai prost plătit decât să revină în țară atâta timp cât nu cunosc modele de reușită ale altor migranți reîntorși. Cifrele furnizate de Institutul de statistică al Spaniei arată că în jur de 5.500 de persoane au plecat din Spania în 2009 pentru a se stabili în România, majoritatea fiind la vârstă activă (vezi figura 3). Între cei reveniți din Spania predomină bărbații (3200), față de 2300 femei.

Motivațiile reîntoarcerii și tensiunile generate în cadrul familiilor

Intuitiv, aceste diferențe de gen pot fi datorate, pe de o parte, contractiei locurilor de muncă în domeniul construcțiilor, unde lucrează în special bărbații, în vreme ce domeniul serviciilor domestice (menaj, asistența persoanelor vârstnice sau bolnave la domiciliu, etc.), unde lucrează îndeosebi femeile, este mai puțin afectat. Pe de altă parte, o cercetare empirică în Vrancea (Vlase, 2011), pe un grup de 20 de persoane revenite din Italia, arată că femeile nu vor să revină în țară, iar cele care se întorc recunosc că decizia a fost luată de soții lor. Femeile reîntoarse sunt în general căsătorite și au copii. Copiii constituie adesea argumentul invocat de soți pentru a convinge soțiile că e spre binele copiilor să se întoarcă în țară: „soțul meu ce zice: *noi ne întoarcem în țară*. A fost decizia lui, că noi nu o duceam greu acolo (în Italia – nota autorului). Deci noi nu o duceam rău acolo, aveam salariu fix, dar soțul meu s-a gândit că dacă ea (fiica cea mare – nota autorului) crește și începe *secunda* noi tre' să stăm acolo până termină (încă 4 ani – nota autorului)” (femeie căsătorită, 40 de ani, mamă a două fiice, a locuit în Italia 11 ani, intervievată în noiembrie 2010). Femeile au mai multe motive de a nu dori să revină în țară, așa cum am arătat și cu alte ocazii (Vlase, 2011; 2013):

- în ciuda ocupațiilor precare în Italia/Spania, femeile apreciază totuși faptul că sunt active economic și relativ independente financiar;
- de obicei ele nu au economii personale pentru că salariile lor în Italia/Spania au fost cheltuite pe întreținerea familiei, pentru a permite soților să pună deoparte banii;
- reîntoarcerea înseamnă pentru femei revenirea la statutul de casnică, izolată în gospodărie și dependentă financiar;
- mai mult, meritele pentru cele realizate în decursul anilor de migrație sunt atribuite mai mult soților în comunitatea de origine, deși femeile au o contribuție importantă la realizarea economiilor familiale.

Soțul meu depinde foarte mult de mine, dar nu vrea să o recunoască niciodată. Și eu nu i-o scot niciodată în evidență. Știu că îl deranjează, dar el depinde foarte mult de mine sub orice aspect: în

⁶ Datele înregistrate de OECD/ Main Economic Indicators, se observă o evoluție îngrijorătoare în majoritatea țărilor, dar cu precădere în țările Europei de Sud. În Spania, de exemplu, unde un număr important dintre români trăiesc și muncesc, șomajul a crescut de la 11,2% în 2008 la 26,1% în 2013. Deși Italia înregistrează rate mai reduse ale șomajului, studiile arată că și acolo imigranții români (cea mai largă comunitate de străini din Italia) suferă din ce în ce mai mult de pierderea locurilor de muncă și de riscul excluderii sociale (Sacchetto & Vianello, 2013).

gândire, în bani, în tot ce face. Dar orgoliul lui masculin nu îl lasă să recunoască că ce avem, avem datorită faptului că eu am sacrificat totul. Nu că eu nu aş vedea, ea (fiica cea mare - nota autorului) mereu zice că eu nu văd anumite lucruri, dar nu că nu le văd, dar pentru supremația familiei eu dau înainte. Nu că nu văd, nu că nu știu, dar nu vreau să le fac simțite copiilor ... eu întotdeauna am avut concepția asta să am o familie unită, și am mai lăsat așa de la mine să curgă anumite treburi. Nu am vrut niciodată să îi scot lui ochii că, uite, datorită mie se face asta, am lăsat așa să creadă el doar ca să văd că merge familia într-o anumită armonie. (femeie căsătorită, 40 de ani, mamă a două fiice, a locuit în Italia 11 ani, interviu în noiembrie 2010)

După cum arăta Shima (2010) într-un studiu pe un eșantion de 1200 de români reveniți în țară din Spania, Italia, Ungaria și Germania, inegalitățile între femeile și bărbații reveniți sunt semnificative cu privire la ocupații și venituri realizate după întoarcere. Studiul încearcă să măsoare performanțele economice ale migrantilor în țara de origine și arată că cei care obțin venituri mai mari după întoarcere față de cele anterioare migrației sunt bărbații, îndeosebi cei care deschid propriile afaceri. Cei din urmă sunt de fapt cei care tind să revină definitiv în țară, în vreme ce restul re-migrează. Totuși, chiar și cei care deschid propriile afaceri au șanse mici să se dezvolte atâta timp cât depind doar de economiile proprii, fiind obligați uneori să se întoarcă din nou în străinătate. Mai mult, în planul relațiilor cu elitele locale ei au un dezavantaj față de investitorii care nu au migrat, pentru că absența îndelungată a slăbit încrederea și accesul în aceste rețele.

Așadar, prinși între criza economică actuală, tensiunile domestice și inegalitățile de gen care influențează posibilitățile femeilor și bărbaților de a realiza venituri în țară, migrații reveniți (oricât de mulți/ puțini ar fi) se profilează ca o nouă categorie vulnerabilă în România. Numărul celor reîntorși în țară nu este înregistrat nicăieri, însă unele date pot fi accesate în registrele populației țărilor de unde se întorc românii. De pildă, din Italia numărul românilor care au plecat a crescut continuu din 2000 încolo de la 195 de persoane până la 9.131 în 2012⁷, chiar dacă nu avem certitudinea că toți s-au întors în România sau au ales o altă țară gazdă. În ce privește vârsta celor reveniți din țara gazdă, cel mai adesea, aceștia sunt încă la o vârstă activă din punct de vedere economic, așa cum se poate vedea din tabelul următor cu privire la vârstele românilor care au părăsit Spania.

Tabel 1: Distribuția pe grupe de vârstă a persoanelor care au părăsit Spania pentru a se stabili în România

Sub 16 ani	16-24 ani	25-34 ani	35-44 ani	45-54 ani	55-64 ani	65 și peste
696	1,282	1,696	1,031	538	252	65

Sursa: Institutul de Statistică al Spaniei, date disponibile aici <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fp307&file=inebase&L=1>

Faptul că majoritatea celor reveniți în țară sunt încă la vârste active ridică întrebări cu privire la posibilitățile de a găsi un loc de muncă. Mulți dintre aceștia se confruntă cu dificultăți dat fiind că România a fost la rândul ei afectată de criza economică ce a dus la scăderea cererii pe piața muncii în special în construcții unde cei mai mulți dintre migrații au lucrat în Italia și Spania. În aceste condiții, șansele de reintegrare în țară după revenire sunt compromise și de contextul actual. În plus, până în prezent nu se cunosc măsuri speciale luate de instituții ale statului cu privire la reintegrarea migrațiilor reveniți. Deși în 2008 ANOFM organizase târguri de joburi în Italia și Spania pentru a încuraja românii să vină să lucreze în țară, nu se cunosc rezultatele acestor măsuri, dar foarte probabil, din ecurile primite, aceste măsuri nu au avut succes. Ideea că migrații ar constitui o manevră interesantă pentru politicieni nu pare fondată de studiile științifice care arată un slab (inexistent) transnaționalism politic al românilor de peste hotare (Eve, 2008). Nici programe ale ONGurilor care să sprijine integrarea în țară nu au fost identificate încă în România. Prin urmare, în loc să constituie un potențial de dezvoltare, migrații noștri riscă să fie ignorați de către politicieni, marginalizați economic și izolați social.

⁷ Sursa: ISTAT.it disponibil la http://demo.istat.it/altridati/trasferimenti/index_e.html

Migrația afectează în general atât individul, cursul vieții sale, relațiile sociale, familiale, cât și instituțiile socio-economice și politice în special ale țării de origine. Migrația economică din ultimele două decenii începe să producă diferite tipuri de efecte în planul localităților de origine. Multe regiuni se confruntă cu îmbătrânirea demografică a populației datorită plecării tinerilor în căutare de locuri de muncă în afara țării, scăderea natalității, pentru a enumera doar câteva. Cercetătorii au ridicat deja problema îngrijirii copiilor și bătrânilor rămași în țară (Piperno, 2011), acea muncă pe care de regulă femeile o asigură în cadrul economiei domestice neremunerate. Odată cu plecarea în număr considerabil a femeilor la muncă în străinătate, în special după 2002 (an care a marcat ridicarea vizelor pentru românii care călătoreau în spațiul Schengen), multe familii s-au confruntat cu problemele lipsei serviciilor sociale de specialitate care să răspundă acestor nevoi de îngrijire a copiilor și bătrânilor. Statul bunăstării în România nu oferă încă astfel de servicii sociale, iar în anumite regiuni nu există nici asociații sau alt tip de sprijin comunitar în acest sens. Cerami (2008) atrăgea atenția asupra necesității unei reforme a statului bunăstării în țările europene postsocialiste care se aseamănă mai mult cu modelul liberal al statului bunăstării deoarece, deși acoperă multe dintre riscurile sociale, beneficiile oferite sunt foarte modeste. România este într-adevăr țara care cheltuie cel mai mic procent din produsul intern brut (PIB) pentru protecția socială (Aidukaite, 2009; 2010), iar acest lucru este fără îndoială un factor care contribuie la adâncirea inegalităților sociale și la creșterea ratei sărăciei populației. În acest sens, cercetătorii vor putea să observe și să explice în următoarele decenii care sunt efectele în plan social a nesatisfacerii adecvate a acestor nevoi de îngrijire. Ei vor putea să propună modele de politici sociale care să țină cont de factorul migrație și de contribuția generată a migranților la îngrijirea membrilor familiilor rămași în țară.

O altă implicație la nivelul comunităților de origine a migranților o reprezintă circulația sau transferul unor idei, comportamente, valori pe care migranții le interiorizează și le transferă în comunitățile lor fie prin revenirea definitivă în țară, fie cu ocazia întoarcerilor repetate pe timpul vacanțelor (Levitt, 1998; Levitt & Lamba – Nieves 2011). Așa cum arăt în altă parte (Vlase, 2013), în cazul României aceste remiteri sociale sub forma ideilor și comportamentelor care pătrund în societățile de origine prin vizitele migranților pot conduce la transformări la nivelul gospodăriilor în mai multe direcții. În primul rând, femeile migrante investesc în educația fiicelor cu scopul ca acestea să devină independente financiar, fapt care ar spori șansele unei relații maritale echitabile. În al doilea rând, mamele plecate la lucru în străinătate muncesc adesea în rândul familiilor din clasa mijlocie a societăților de primire și prin urmare împrumută din ideile acestora în ce privește relația dintre parteneri și dintre generații, și astfel își educă mai departe copiii în acest spirit, contribuind la remodelarea ideilor din societatea de origine. Instituția familiei în sine cunoaște tendințe de transformare datorită renegocierii normelor care stau la baza funcționării ei. Normele de gen și rolurile pe care soții le asumă se schimbă, chiar dacă acest lucru nu este evident pentru această primă generație de migranți, însă copiii lor sunt expuși la aceste noi idei pe care le interiorizează prin socializarea primară. Femeile migrante au de asemenea tendința de a renegocia normele solidarității difuze din cadrul gospodăriei noastre. Așa cum spunea una din femeile intervievate după întoarcerea din Italia:

Am ajuns la concluzia că rudele, mai ales în ziua de astăzi, trebuie să le ții cât mai mult la distanță, *bună ziua!* și doar atât, pentru că altfel să nu cumva să ai mai mult ca ăla, să nu muncești mai mult ca ăla... eu am muncit atât timp în Italia, dacă aud măcar unul că m-a atins măcar atât cu un deget, că eu nu știam altceva decât tramvai, metrou, autobuz și munca. (femeie căsătorită, a lucrat în Italia între 2000 și 2007, are două fiice)

Migrația a condus deci și la creșterea competiției între rude și membrii comunității de origine, în general. Realizările migranților depind în mare măsură de etica muncii migrantului și de obiectivele pe care aceștia le urmăresc la întoarcerea acasă, dar sunt în același timp determinate de factori imprevizibili caracteristici pieței muncii din țara gazdă. Situația ilegală a multor migranți în Italia sau Spania le lasă

angajatorilor libertatea de a dispune de această forță de muncă după bunul plac. Această competiție între migranți are deci la origine atât elemente ce țin de ambițiile și realizările lor, cât și aspecte pe care aceștia nu le pot controla. Cercetătorii și politicienii ar trebui să considere mai îndeaproape aceste situații și să contribuie la crearea unor mecanisme prin care migranții să fie mai bine protejați în astfel de cazuri de abuz din partea angajatorilor.

În fine, o altă implicație care merită discutată în ce privește migrația de întoarcere a românilor în țară, se referă la șansele integrării lor sustenabile din punct de vedere economic, social și cultural după o absență îndelungată. Cassarino (Cassarino, 2004) spunea că procesul pregătirii pentru revenirea în țară merită o atenție deosebită din partea cercetătorului. Acesta din urmă trebuie să acorde atenție deosebită oportunităților migrantului de a aduna resurse materiale și informaționale care să îi asigure reintegrarea în țara de origine. În următorii ani, sociologii vor avea multe de studiat în acest sens, pentru că mare parte dintre migranții plecați se vor întoarce dat fiind că pentru majoritatea dintre ei migrația a fost o etapă planificată temporar, în raport cu obiective pe care și le fixaseră (construirea unei case, cumpărarea unor bunuri, educația copiilor, etc). Este inevitabil ca o parte dintre ei să își schimbe planurile pe parcurs, dar chiar și așa, ne așteptăm ca mulți migranți care au muncit în țări precum Italia și Spania, să revină mai curând sau mai târziu în țară. În general, studii empirice arată că succesul reintegrării în țară de origine este mai mare cu cât migrantul are șansa participării la viața economică și socială a țării de destinație (Davids & van Houte, 2008). Reintegrarea migrantilor depinde mai ales de interdependența dintre următoarele elemente : contextul reintegrării în țara de origine ; natura experienței trăite în țara de destinație și durata acestei experiențe care trebuie să fie optimă, adică nici prea scurtă nici prea lungă (Dustmann, 2001) așa încât să ofere posibilitatea repatriatului să investească în țara sa capitalul financiar și uman acumulat; condițiile favorabile sau ostile prezente în țările de origine și destinație și care au determinat luarea deciziei de repatriere.

Evoluția migrației și rolul sociologiei

România constituie principala țară din care provin imigranții europeni. Este posibil ca acest lucru să rămână în continuare valabil în următoarele decenii ținând cont de discrepanțele economice dintre România și țările europene dezvoltate și de capitalul de migrație acumulat prin mobilitatea care s-a desfășurat în ultimii ani în rândul populației din țara noastră. Românii au călătorit, au muncit sau au studiat în diferite țări europene, au învățat limbile și au integrat un set de valori și comportamente sociale care să le permită o participare mai activă în rândul societăților din țările gazdă. Căsătoriile mixte, în special dintre românce și parteneri italieni, spanioli sau de alte naționalități, constituie un fenomen în creștere. În Italia, numărul românelor căsătorite cu italieni era de 2,300 în 2007 în vreme ce numai 123 de români s-au căsătorit cu femei italiene în același ani, potrivit datelor Istat. Acest lucru poate fi interpretat prin diferite niveluri de ajustare a migrantilor la normele societății gazdă. Unii bărbați reveniți din Italia recunosc că o soție italiancă nu ar accepta să trăiască după normele societății lor patriarhale.

În următoarele două-trei decenii interesul pentru integrarea celei de-a doua generații de migranți români ar putea să apară, ținând cont de numărul mare de familii stabilite cu copii, sau ai căror copii s-au născut în țări precum Italia și Spania. Accesul la educație, rezultatele și integrarea pe piața muncii, reîntoarcerea în țară pot fi, din acest punct de vedere, elemente importante ale cercetării în domeniul migrației românești.

Bibliografie

- Aidukaite, Jolanta. 2009. Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(1): 23-39.
- Aidukaite, Jolanta. 2010. Welfare reforms in Central and Eastern Europe: A new type of welfare regime? *Ekonomika*, 89(4): 7-24.
- Ambrosini, William, Mayr, Karin, Peri, Giovanni & Radu, Dragos. 2015. The selection of migrants and returnees in Romania. *Economics of Transition*, 23(4): 753–793.
- Cassarino, Jean-Pierre. 2004. Theorising return migration: the conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Studies*, 6(2): 253-79.
- Castles, Stephen. 2010. Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10): 1565-1586.
- Cerami, Alfio. 2008. New Social Risks in Central and Eastern Europe: The Need for a New Empowering Politics of the Welfare State. *Sociologický časopis- Czech Sociological Review*, 4(6): 1089–1110.
- Chiswick, Barry. 2000. Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis, pp. 61-76, in Caroline D. Brettell & James F. Hollifield, eds. *Migration Theory: Talking Across the Disciplines*, New York: Routledge.
- Dauids, Tine, van Houte, Marieke. 2008. Remigration, development and mixed embeddedness: an agenda for qualitative research? *International Journal on Multicultural Studies*, vol 10 (2): 169-193.
- Dustmann, Christian. 1996. Return migration – the European experience. *Economic Policy*, 22: 214–250.
- Dustmann, Christian. 2001. Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration (Discussion Paper No. 264). Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Dustmann, Christian. 2003. Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration. *European Economic Review*, 47: 353-369.
- Eve, Michael. 2008. Some sociological bases of transnational practices in Italy. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 24(2): 67-90.
- Levitt, Peggy. 1998. Social remittances: Migration driven local-level forms of cultural diffusion. *International Migration Review*, 32(4): 926-948.
- Levitt, Peggy & Lamba-Nieves, Deepak. 2011. Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1): 1-22.
- Marcu, Silvia. 2011. Romanian Migration to the Community of Madrid (Spain): Patterns of Mobility and Return, *International journal of population research*, disponibil la <http://www.hindawi.com/journals/ijpr/2011/258646/cta/>.
- Martin, Reiner & Radu, Dragos. 2009. Return migration: the experience of Eastern Europe, (nepublicat), disponibil la http://www.aiel.it/bacheca/SASSARI/papers/martin_radu.pdf
- Piperno, Flavia. 2012. The impact of female emigration on families and the welfare state in countries of origin: The case of Romania. *International Migration*, 505 (5): 189–204.
- Portes, Alejandro. 2010. Migration and social change: Some conceptual reflections. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (10): 1537-1563.
- Sacchetto, Devi & Vianello, Francesca. 2013. *Navigando a vista. Migranti nella crisi economica tra lavoro e disoccupazione*. Milano: FrancoAngeli.
- Sandu, Dumitru. 2010. *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*, Iași: Polirom.
- Shima, Isilda. 2010. Return migration and labour market outcomes of the returnees. Does the return really pay off? The case-study of Romania and Bulgaria. Research Centre International Economics (FIW), FIW Research Reports, 10(7),

disponibil la http://www.fiw.ac.at/fileadmin/Documents/Publikationen/Studien_II/SI07.Research_Report.Return_Migration.pdf

SOPEMI OECD. 2008. *Perspectives des migrations internationales*, Paris: SOPEMI.

Stoiciu, Victoria (coord). 2011. *Impactul crizei economice asupra migrației forței de muncă românești*, București: Friedrich Ebert, disponibil la <http://www.fes.ro/common/pdf/Impactul%20crizei.pdf>.

UN. 2000. *The world's women 2000: trends and statistics*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York.

UN. 2002. *International migration report*, Department of economic and social affairs, Population division, New York.

Vlase, Ionela. 2013. *My husband is a patriot!* Gender and Romanian family return migration from Italy. *Journal of ethnic and migration studies*, 39(5): 741-758.

Vlase, Ionela. 2011. Migrația de întoarcere a românilor din Italia. Studiu de caz în Vultur, Vrancea. *Calitatea vieții*, 2: 155-176.

Copilul și copilăria din perspectiva schimbărilor sociale

Anca Bejenaru

Nu de puține ori auzim pe stradă, în parc, la cinema, la operă, la TV etc., voci indignate care susțin că, pe vremea lor, copiii și tinerii erau „altfel”. Cum altfel? Pentru majoritatea, altfel semnifică mai supuși față de adulți, mai respectuoși, mai previzibili sau ușor de încadrat într-un model „natural și universal” al copilului sau al tânărului. Se vorbește la nivel internațional despre o „panică morală” sau despre o îngrijorare intensă în rândul populație născută în jurul copilului și a copilăriei. Aceasta e generată, pe de o parte de comportamentul și atitudinile copiilor, care sunt percepute ca amenințări la adresa valorilor și a intereselor sociale, iar pe de altă parte de circumstanțele, evenimentele, persoanele și grupurile care afectează copilul și copilăria. Comportamentele violente ale copiilor, precocitatea comportamentului sexual, consumul de stupefiante sunt printre cele mai mediatizate, inclusiv de presa românească. Pe de altă parte accesul neîngrădit al copiilor la materiale informaționale, abuzurile în toate formele, pedofilia, exploatarea prin muncă par a afecta, cel puțin în viziunea mass-mediei, tot mai mulți copii. O serie de specialiști au început să se întrebe dacă nu cumva asistăm, în ultimele decenii, la o „criză” a copilăriei sau chiar la „dispariția” ei. Înainte de a formula concluzii radicale, de tipul celei expuse anterior, propunem să reflectăm în acest capitol asupra schimbărilor sociale care au influențat copilul și copilăria în diferite perioade de timp și în diferite spații geografice, asupra evoluției sociologiei copilăriei, a direcțiilor de cercetare ce merită a fi considerate în prezent și a strategiilor de investigație ce ar putea fi adoptate de cercetătorii acestei ramuri a sociologiei.

Copilul și copilăria din perspectiva schimbărilor sociale

Viziunea asupra copilului și asupra copilăriei nu a fost unitară în perioade și spații geografice diferite. La fel ca sănătatea și boala sau comportamentul delincvent, copilăria este o construcție a fiecărei societăți. Aceasta semnifică faptul că, factori precum timpul, spațiul geografic, accesul la tehnologie, cultura, religia influențează expectanțele, atitudinile și comportamentele în raport cu copilul și copilăria. În paragraful anterior semnalăm așteptările adulților, ca adolescenții și copiii să fie obedienți, dar nu în toate culturile sunt valabile aceste așteptări. De exemplu, Raymond Firth (1970), studiind tribul Tikopia din vestul Pacificului, arăta că manifestarea supunerii din partea copiilor, la solicitarea adulților, este o concesie a acestora din urmă și nu un comportament considerat a fi normal în față autorității celor mai în vârstă.

Cel care încetățenește teza copilăriei ca și construcție socială este P. Ariès, în 1960, odată cu publicarea lucrării *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (tradusă în 1962 în limba engleză). Bazându-se pe analize iconografice, Ariès ([1962]1996) constată diferențe importante între copilăria modernă și cea medievală care nu a fost tocmai una „blândă”, plină de inocență și basm pentru copii. Dimpotrivă! Odată ce forța fizică le permitea, în general de la 7 ani în sus, copiii primeau sarcini similare cu ale adulților. Faptul că luau parte la tumultul vieții de zi cu zi, cu bune și rele, că jocurile lor erau, în mare măsură, cele jucate și de adulți și hainele lor similare cu ale acestora, ar putea indica lipsa unei culturi a copilăriei. Nici cei mai mici nu beneficiau de o atenție specială din partea adulților. Aceștia, incapabili să muncească, aparțineau comunității. Numeroși în cadrul unei familii, ei erau vizibili în spațiul public, fără a forma însă un grup distinct, cu nevoi specifice și fără ca cineva să se preocupe în mod expres de ei (vezi Qvortrup, 2005). Adeseori în grija fraților mai mari, a vârstnicilor care nu mai puteau munci sau a vecinătății, erau lipsiți de legăturile emoționale strânse cu părinții. Aceasta nu înseamnă neapărat că adulții nu

manifestau afecțiune față de copii, deși cruzimea cu care erau tratați în acele vremuri - fiind binecunoscute practicile de abandon, de infanticid, abuz și neglijare soldate adeseori cu decesul copiilor - pune sub semnul întrebării afecțiunea.

În ceea ce privește educația, lucrurile au stat diferit în funcție de starea economică și apartenența la clasa socială a familiei. Copiii familiilor din elita societății, primeau educație, fie acasă, fie în școală, fiind pregătiți spre a munci în serviciile religioase, militare și mai târziu birocratice. Totuși numărul acestora era redus. Majoritatea copiilor erau ținuti acasă și pregătiți pentru a prelua treptat responsabilități specifice adulților. Copiii urmau astfel căi similare cu ale părinților în privința ocupației (Heywood, 2001). În familiile care nu-și permiteau să crească copiii, aceștia erau adeseori trimiși, după vârsta de 7 ani, spre a-și face ucenicia în alte case unde munca lor era mai profitabilă, alții erau vânduți sau oferți ca și garanție pentru diferite împrumuturi (Ferraro, 2013).

Aparenta lipsă de preocupare față de copii și perioada copilăriei și de conștientizare a naturii particulare a acestora, îl face pe Ariès să concluzioneze că, în epoca medievală conceptul de copilărie nu a existat. Ca o consecință, acesta a luat naștere în societățile vestice, începând cu secolul al XVII-lea. Archard ([1993]2004) critică această concluzie susținând că, Ariès a interpretat trecutul în lumina atitudinilor, a asumțiilor și a preocupărilor contemporane lui. În fapt, nu este vorba despre absența conceptului de copilărie ci despre o altă perspectivă asupra acestui concept, una conformă situației socio-economice și culturale din acele vremuri. Invațiile, foametea, sărăcia și mortalitate infantilă ridicată, sunt doar câteva dintre cauzele care justifică interesul limitat al adulților în general, și al iconografilor și al scriitorilor, în mod particular, de a portretiza copilul în această perioadă. Copilul era important doar din perspectiva adultului în devenire. Astfel copilăria se pierdea progresiv în etapa de vârstă adultă, fără ca adulții să manifeste vreo preocupare specială pentru ea. De altfel, locuind în comunități restrânse, în care vecinii trăiau experiențe de viață similare, e greu de crezut că se nășteau dezbateri despre copil și copilărie și despre modul în care aceștia ar trebui tratați (Heywood, 2001).

În perioada Renașterii, efervescenta intelectuală a adus o serie de inovații științifice și culturale, care aveau să influențeze și viziunea asupra copilului și a copilăriei în secolele XV și XVI (Lascarides & Hinitz, 2000). Pedagogia umanistă „a îmblânzit” atitudinea represivă îndreptată asupra copiilor în perioada medievală, punând accent pe unicitatea, autonomia intelectuală și interesele lor (Klapisch-Zuber, 1987). Părinții erau îndrumați să-și observe copiii și să le ofere oportunitatea de a se exprima, cu scopul de a-i cunoaște (Gavitt, 1990). Adultul menținea încă decizia asupra cunoștințelor, valorilor și a comportamentului ce trebuiau transmise și formate la copii. Totuși, interesul față de copii s-a reflectat în valoarea morală și educațională a jocurilor și în încurajarea unui comportament creștin prin picturi și jucării (Klapisch-Zuber, 1987). Cultul Fecioarei Maria, manifestat pregnant în secolul al XIII-lea, a generat schimbări și în interesul față de nou-născuți (Valkanova, 2014). Prezența copiilor în familie începe a fi percepută ca o binecuvântare și s-a născut o atitudine de adorare a copiilor (Miller & Yavneh, 2011).

Semnalăm însă că, stratificarea socială și structura de clasă rigide, în termeni de sărăcie și inegalitatea de gen, au făcut ca schimbările în sfera educației, în perioada Renașterii, să se resimtă în principal asupra copiilor din familiile înstărite și în mod particular asupra băieților. Nobilii bogați obișnuiau să-și formeze copiii în retorică, limbi vechi și filozofie, negustorii în domeniul matematicii, în timp familiile sărace și artizanii ofereau copiilor instrucție acasă, conformă cu statusul lor (Valkanova, 2014). De instrucție în mediul familial beneficiau și fetele. Un rol important revenea tatălui care avea misiunea să vegheze asupra educației și anturajului copiilor și în același timp să le ofere un bun exemplu de comportament (Gavitt, 1990).

Începând cu secolul al XVII-lea o serie de schimbări au condus în mod gradual la formarea viziunii moderne asupra copilăriei. Pe plan economic, modernitatea este asociată cu apariția capitalismului. Producția pe scară largă a mărfurilor în baza proprietății private, schimbul monetar și acumularea de capital, ce s-au impus treptat în viața economică, au generat o serie de schimbări și pe plan social. Astfel, se constată un declin al ierarhiilor sociale tradiționale, ca cele bazate pe rangul feudal, și înlocuirea lor cu o formă a diviziunii sociale a muncii mai dinamică (Prout, 2005). Crearea nucleelor urbane, deplasarea familiilor tinere

la oraș și integrarea lor în muncă conduc treptat la restrângerea familiei și instituirea unei vieți de familie private. În felul acesta și copiii au experimentat o retragere istorică din plan public, vizibil, într-un spațiu familial privat, care-i plasează în centrul ei (Qvortrup, 2005). Se recunoaște acum, vulnerabilitatea și inocența copilului, incompatibile cu activitățile lucrative. Totuși nevoia de forță de muncă pregătită să răspundă solicitărilor din fabrici, generează un interes major pentru investiția în educația copiilor. Viziunea filosofilor vremii asupra copilului este în acord cu această orientare spre educație. Astfel, J. Locke ([1693]1996), reprezentativ pentru modernitatea timpurie susținea potențialul ridicat de învățare și de modelare a comportamentului copiilor.

CASETA 5. ETAPE ISTORICE ÎN INTRODUCEREA LEGISLAȚIEI CARE INTERZICE MUNCA COPIILOR

Înainte ca statele să adopte legi care să impună învățământul obligatoriu, numeroși copii au fost exploatați prin muncă în fabricile de textile, de sticlă sau în mine. Ei ofereau forță de muncă ieftină și în același timp erau ușor de gestionat. Munca copiilor a stârnit îngrijorarea și a intrat în dezbatere publică abia la începutul secolului al XIX-lea. Primele legi nu au abolit munca copiilor, ci doar au stabilit reglementări privind numărul de ore lucrate, vârsta de la care copiii pot lucra, eventual corelarea muncii cu educația.

De pildă, în Anglia primele reglementări au apărut în 1802, fiind impuse de Legea privind standardele morale și sănătatea în fabrică, care face referire la ucenici. Acestora li se conferea dreptul de a primi lecții de matematică, citire, scriere și religie creștină în primii patru ani de ucenicie. De asemenea timpul de lucru pentru ei era restricționat la 12 ore pe zi, în intervalul 6 dimineața și 9 seara. În 1833, a devenit ilegal să fie angajați copii cu vârsta sub 9 ani și s-a stabilit un număr redus de ore de muncă în funcție de categoriile de vârstă. Astfel, copiii între 9 și 13 ani, puteau munci maximum 9 ore pe zi, în timp ce copiii între 13 și 16 ani puteau munci maximum 12 ore. Legea din 1833 era aplicabilă însă numai pentru fabricile de textile. După 1840 au apărut standarde similare pentru majoritatea ramurilor industriale. În Anglia, munca copiilor sub 14 ani a devenit prohibită abia în 1986.

Reglementări similare au fost introduse, în aceeași perioadă, în majoritatea țărilor europene.

(Pentru o imagine complexă privind munca copiilor recomandăm lucrarea Hobbs, S. (1999). *Child labor: a world history companion*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.)

Ideea potrivit căreia copiii ar trebui să sprijine economia familiei de la o vârstă foarte fragedă, fundamentală pentru societățile agricole, a fost abandonată treptat în favoarea participării la educație. Aceasta înseamnă că atât copiii, cât și adolescenții devin pasivi și dependenți economic (Stearns, 2005). Nuclearizarea treptată a familiei și reducerea numărului de copii dintr-o familie, schimbă și relațiile copii - părinți, respectiv frați - surori (vezi și Voicu în acest volum). În lipsa suportului din partea vecinătății, a familiei extinse și a fraților mai mari, părinții petrec mai mult timp împreună cu copiii. Reducerea mortalității infantile, ca urmare a progreselor din sferă medicală, îi determină pe părinți să investească mai mult, din punct de vedere emoțional, în copiii lor. Totodată a apărut nevoia găsirii de alternative de îngrijire (Stearns, 2005). Asistăm astfel, pe de o parte la familializarea copilăriei, ca proces de menținere și îngrijire a copilului în cadrul familiei, iar pe de altă parte la instituționalizarea acesteia, ca proces de dezvoltare a unor medii de creștere, educare și socializare a copiilor, adaptate unor nevoi considerate naturale și universale. Aceste două procese, intră treptat în conflict unul cu celălalt, în special în a doua parte a secolului al XX-lea. Deși se recunoaște nevoia copilului de a petrece cât mai mult timp alături de familie, constatăm că, adeseori copilul din ziua de azi, este plasat/deplasat, în decursul unei zile, dintr-o instituție în alta. Luat de la școală, este dus la after-school, apoi la diverse cluburi pentru a urma varii cursuri, iar dacă mai rămâne timp liber și-l petrece adeseori în locuri de joacă, special amenajate. Nu doar procesul de învățare este structurat și controlat în prezent, ci și jocul copiilor. De altfel, sunt autori care susțin că, absența timpului, a spațiului și a oportunității copiilor de a se juca, precum și îngrădirea spontaneității și structurarea timpului liber reprezintă o cauză pentru „criza”

copilăriei, acuzată de unii autori (Wyness, 2000).

Modernismul a generat separarea copilăriei de vârsta adultă. Archard ([1993]2004: 31) definește copilul în opoziție cu adultul, văzându-l ca fiind lipsit de abilități intelectuale, conștiință de sine, autonomie sau forță fizică. Prin urmare, contrar adultului, copilul nu este conștient de credințele și nevoile proprii și este incapabil să ia decizii informate în ceea ce-l privește. Copilăria este astfel văzută ca un stadiu asocial. Priviți mai degrabă dintr-o perspectivă biologică, ca adulți în devenire, copiii nu contează. Nu au drept de exprimare socială, politică sau economică. Considerați a fi receptori pasivi a ceea ce părinții și educatorii le oferă în maniera socializării și a educației, copiii devin invizibili (Wyness, 2000: 24). Cu toate acestea, preocuparea pentru natura specială a copilului, îl ajută să câștige, treptat, o categorie importantă de drepturi, și anume cele de dezvoltare și de protecție.

Spre sfârșitul secolului al XX-lea schimbările economice, sociale și tehnologice determină o nouă viziune asupra copilului și asupra copilăriei. În mod particular, distincția dintre adulți și copii, stabilită ferm în modernitatea timpurie, tinde să se estompeze. Imaginea și discursul tradiționale de reprezentare a copilăriei par a nu mai fi adecvate. Noi modalități de scriere, vorbire și imaginare a copiilor oferă noi versiuni de a-i conceptualiza. Acești copii sunt diferiți de creaturile inocente și dependente, populare în prima jumătate a secolului XX. Aceste noi reprezentări construiesc copilul ca fiind mai activ, cunoscător și participativ social decât ar fi permis vechiul discurs. Copiii sunt mai dificil de gestionat, mai puțin dedicați și mult mai problematici (Prout, 2005). În studiul lor, J. Holland și R. Thomson (1999) arătau că figurile tradiționale care impuneau autoritate, ca de ex. poliția, fețele religioase, liderii politici etc., primesc în prezent puțin respect în mod automat; tinerii considerând că, respectul și autoritatea trebuie câștigate și meritele dovedite. Se vorbește acum despre un al treilea proces care guvernează copilăria, alături de familializare și instituționalizare, cel de individualizare care face referire la dreptul copilului de a avea un cuvânt de spus în determinarea propriei vieți și în dezvoltarea propriei identități (Christensen & Prout, 2005). Acest proces este în deplină concordanță cu noul profil al copilului și dreptul la participare dobândit prin adoptarea Convenției ONU privind Drepturile Copilului. Adepții viziunii modernității timpurii asupra copilului nu agreează aceste schimbări. Unii dintre ei vorbesc despre o criză a copilăriei sau chiar despre dispariția ei, găsind ca vinovate instituțiile cu rol de socializare a copilului – familia și școala – care, potrivit lor, nu mai au suficiente resurse morale și sociale pentru a proteja inocența și naivitatea copiilor. De asemenea contestatarii Convenției ONU cu privire la drepturile copilului, consideră neoportun a le conferi acestora dreptul de participare, de teamă că adulții își vor pierde autoritatea și privilegiul de a decide în locul copiilor.

CASETA 6. REFUZUL SUA DE A RATIFICA CONVENȚIA CU PRIVIRE LA DREPTURILE COPILULUI

Elocvent este exemplul Statelor Unite ale Americii, care până în prezent nu au ratificat Convenția cu privire la drepturile copilului. În această situație se mai regăsește doar Somalia. Dacă Somalia nu-și permite să se angajeze să respecte drepturile copilului, principalul motiv fiind sărăcia, în SUA, un motiv este percepția eronată potrivit căreia ratificarea Convenției conduce la subminarea drepturilor parentale și la imixtiunea autorităților în exercitarea rolului parental. Mai mult, la nivelul SUA s-au înființat ONG-uri care militează împotriva ratificării acestei Convenții.

Vezi de ex. <http://www.parentalrights.org/>

În fapt, Convenția cu privire la drepturile copilului recunoaște părinții ca principali responsabili de creșterea și dezvoltarea copilului și specifică obligația statelor de a oferi asistență acestora în îndeplinirea rolului parental, prin dezvoltarea de instituții, de facilități și servicii de îngrijire a copilului. Aceasta nu semnifică imixtiunea statului în problemele de familie, decât atunci când acest fapt este în interesul superior al copilului.

Există însă și state care au depus eforturi și au găsit strategii de implicare cu succes a copiilor în

procesele și deciziile care-i afectează direct sau indirect. Un bun exemplu este cel al copiilor din Empoli, Italia care au participat la planificarea și designul orașului. În acest scop s-au organizat workshop-uri cu copii din școlile primare și gimnaziale și sondaje de opinie în rândul elevilor de liceu. La propunerea copiilor și a tinerilor s-a renunțat la proiectele de dezvoltare pentru a crește aria zonelor pietonale și a spațiilor verzi pentru copii. O fermă veche a fost salvată și transformată într-o fermă cu scop educațional, noi clădiri cu scopuri mixte, s-au ridicat în jurul piețelor. Succesul acestui proces a fost recunoscut de guvernul italian în 1999 și premiat în cadrul concursului Orașe sustenabile (Francis & Lorenzo 2002).

Câteva particularități ale copilului și copilăriei în România

Puținele surse bibliografice disponibile indică faptul că, pe teritoriile românești, conceptualizarea copilăriei până la instaurarea regimului comunist, a fost similară cu cea din țările vestice. Abia la finele secolului al XVII-lea se recunoaște importanța educației în formarea copilului. Până atunci nimeni nu s-a ocupat, în mod special de el. Copilul se naștea, creștea și se dezvoltă în umbra adultului și prin identificare cu acesta, în experiența vieții de zi cu zi. Chiar și după conștientizarea nevoii de educație, până la începutul secolului al XX-lea, copilul își petrecea timpul mai mult în jurul gospodăriei, fiind educat în spiritul „culturii și al îndeletnicirilor specifice mediului social cărora aparține” (Costescu, 1944: 283). Astfel se structurează mai multe imagini ale copilăriei.

În mediul urban, copiii burghezilor urmau în general cursurile școlilor publice, cei ai micilor boieri, fie erau internați la vreun pension în oraș, fie erau educați de vreo guvernantă, în timp ce copiii meșteșugarilor și a celor din clasele de jos erau dați, de multe ori, la „stăpân”, unde-și făceau ucenicia într-o meserie. În orice caz, Costescu (1944: 284-286) sesiza lipsa libertății copiilor, singura îndeletnicire specifică vârstei fiind joaca, „nevinovată și necostisitoare”, o joacă ce „nu putea isca nici un nărav urât”. Fetele nu se bucurau nici de aceste libertăți. *Copilăria lor trecea pe ne-știute*. (Costescu, 1944: 286). Ele nu mergeau la școală, și nu aveau timp liber nici pentru jocuri. În general erau ținute în jurul casei pentru a deprinde tainele treburilor gospodărești: cusut, țesut, gătit, scuturat, creșterea copiilor mai mici. Aceeași soartă o împărțeau și fetele din mediul rural. Băieții în schimb îmbinau jocul cu munca. Trimiși cu animalele la păscut, activitate destinată lor, ei aveau prilejul de a-și întâlni camarazii și de a se juca împreună cât era ziua de lungă (Majuru, 2006). Ulițele satului nu prezentau nicio primejdie pentru copii.

Sursele documentare de natură memorialistică conturează o imagine a copilăriei „idilică”, „dominată de figuri dragi” (Dumănescu, 2008), dar atitudinea adulților față de copii era una autoritară. Copiii crescuți de guvernante erau adeseori muștruluiți aspru, iar cei care-și făceau ucenicia erau la cheremul jupânilor, având adeseori o existență dură (Costescu, 1944). De altfel, corecțiile fizice, erau frecvent uzitate și de membrii familiei (Rusu și Bejenaru, 2010), fiind întâlnite până la finele secolului al XX-lea.

Odată cu începutul secolului al XX-lea, sistemul de învățământ a cuprins tot mai mulți copii, atât în mediul rural cât și în mediul urban, inclusiv de sex feminin (Rusu și Bejenaru 2010). Familia extinsă menține încă un rol important în creșterea și educarea copiilor mici. Pentru aceștia, joaca în curtea casei, în vecini sau chiar pe uliță era principala activitate.

După instaurarea comunismului, copilul și copilăria, capătă un profil particular, diferit de cel descris anterior, ca rezultat al condițiilor sociale și economice specifice acestui regim. Axat pe creșterea productivității, statul a intensificat procesul de industrializare și urbanizare forțată. Familiile tinere, strămutate la oraș, au rămas fără suportul familiei extinse în ceea ce privește creșterea copiilor. Mai mult, politica de reintegrare rapidă a mamei în muncă, la 2 luni după nașterea copilului, a făcut ca îngrijirea acestuia pe timpul zilei, încă de la o vârstă fragedă, să fie preluată de stat. Pentru aceasta s-a dezvoltat rapid o rețea de creșe și grădinițe cu program prelungit destinată copiilor cu vârstă între 0 și 7 ani. Asistăm astfel la o instituționalizare a copiilor mici, în detrimentul creșterii lor în mediul familial, în condițiile în care alternativele familiale erau cvasi-inexistente. O parte dintre familii își trimiteau copiii la țară, pentru a fi crescuți de către

bunici. În mediul rural copiii mici beneficiau de prezența adulților, dar nu neapărat și de atenția lor permanentă. De cele mai multe ori ei erau purtați la muncile agricole, găsindu-și „de joacă” în jurul adulților.

Școlarii din mediul urban, adeseori cu cheia de gât, își petreceau singuri câteva ore, fie pe stradă la joacă, fie acasă, până la întoarcerea părinților de la serviciu. Străzile erau încă spații destul de sigure, unde copiii se bucurau de libertate din plin. Lipsa accesului la tehnologia de care beneficiau deja copiii din alte țări europene, face ca jocurile să păstreze aceeași naivitate și inocență din prima jumătate a secolului. La sat școlarii nu aveau timp de joacă decât în zile de sărbătoare și eventual iarna. Altfel, munceau alături de adulți și uneori absentau pentru a-i ajuta pe aceștia în agricultură. După 1990, copilul și copilăria intră într-o altă dimensiune de schimbări. O serie de factori au condus la refamilializarea copilăriei, în special pentru primii ani de viață. Dintre aceștia importantă este introducerea beneficiilor de creștere a copilului până la vârsta de un an, destinate mamei, dar și faptul că, perioada imediat următoare revoluției a fost caracterizată printr-o rată ridicată a șomajului, ce a afectat în special femeile și printr-o deteriorare rapidă a instituțiilor de îngrijire a copiilor mici (a creșelor în principal). Îngrijirea copilului foarte mic deci, revine familiei cel puțin pentru ultimul deceniu al secolului al XX-lea. În prezent, sub presiunea politicilor europene de reinsertie a femeii pe piața muncii și de reconciliere a vieții de familie cu activitatea profesională, dar și a celor care privesc integrarea copiilor mici în creșe și grădinițe, au fost instituite o serie de măsuri de stimulare a întoarcerii femeilor la locul de muncă și deci de apelare la alternative de îngrijire a copiilor mici. Trendul instituționalizării a revenit, dar sub o altă formă. Pe lângă instituțiile de stat, o serie de instituții de educație și îngrijire alternative se regăsesc în prezent. Mai mult, ca și în alte țări din Europa, inclusiv timpul liber al copiilor se petrece în medii specializate. Aceasta poate pentru că, străzile nu mai sunt, ca altă dată, locuri de joacă sigure. În plus, a-ți lăsa copilul să se joace ca odinioară, în fața blocului, de unul singur sau însoțit de alți copii, este catalogat neglijență din partea părinților. Când nu are program în vreun mediu instituțional specializat, copilul se „conectează” la copilăria internațională, fie prin intermediul televiziunii, fie al internetului. Nu doar se joacă, ci se informează despre ce se poartă în materie de vestimentație, despre ultimele lansări în muzică sau cinematografie. Desenele animate și filmele reprezintă în prezent metode de marketing promovând diverse obiecte, precum haine, jucării, gadgeturi, iar personajele principale din aceste producții reprezintă pentru copii și tineri modele de comportament. Accesul la tehnologie a adus modificări semnificative în modul de petrecere a timpului liber, în stilul de relaționare socială, în joc și în modul de învățare.

CASETA 7. SCHIMBĂRI ÎN MODUL DE A IMAGINA CREȘTEREA COPILOR ȘI RELAȚIA CU MAMA

Ideile moderne despre atașament și dezvoltarea sănătoasă a copilului, popularizate în România după înlăturarea comunismului, au fost îmbrățișate de mame cu multă fervoare. Reguli precum alăptarea copilului la intervale fixe de 3 ore sau deprinderea copilului să se autoreconforteze prin aplicarea tehnicii plânsului controlat cunoscută și în varianta engleză „cry it out”, au fost înlocuite de altele care denotă o atitudine plină de căldură și afecțiune față de copil. Încă de la naștere mamele solicită să-și țină copilul cât mai aproape de ele, cunoscute fiind beneficiile contactului direct și pe o perioadă cât mai lungă între mamă și copil, îl hrănesc „la cerere”, adoptă sistemul de co-sleeping, adică dormitul împreună sau cel puțin alături de copil și sar „ca arse” când acesta începe să plângă, pentru a-l reconforta.

Multă vreme s-a crezut că acceptul pus pe protecția copilului și dezvoltarea copilului, inclusiv pe ideile care au răzbătut din teoria atașamentului, frânează participarea copilului. Exemplul anterior ne dovedește însă contrariul. Copilul supus regulii celor trei ore sau a plânsului controlat, va învăța să se supună voinței adultului, în timp ce copilul inconjurat de afecțiune va învăța că cele mai mici acțiuni ale sale – plânsul sau mișcările mai mult sau mai puțin controlate – sunt suficiente pentru a influența comportamentul și acțiunile adultului. De altfel aceasta este o formă rudimentară de participare (vezi și Hart, 1992).

Un alt aspect care ar fi trebuit să schimbe imaginea copilului și a copilăriei a fost semnarea, de către

România, în 1990, a Convenției ONU cu privire la drepturile copilului. Deși a căpătat drepturi, inclusiv de participare, o lungă perioadă de timp adulții - părinți, educatorii etc. - nu au fost conștienți de ele. Sub presiunea problemelor cauzate de categoriile vulnerabile de copii – copiii din sistemul de protecție, copiii străzii, copiii minorităților etnice, copiii infestați cu HIV-SIDA, copiii cu dizabilități etc. – restul copiilor au fost, în mare măsură invizibili în dezbaterile publice. Primele reglementări care au transpus legislația internațională privind drepturile copiilor pe plan național fac obiectul pachetului legislativ din 2004, când Legea 272, nu se mai adresează numai copiilor în dificultate, ci tuturor copiilor. În ultimul deceniu, sub monitorizarea Comisiei Europene, instituțiile guvernamentale și organizațiile non-guvernamentale au contribuit la promovarea drepturilor copilului. În prezent studiile arată că majoritatea copiilor își cunosc drepturile și sunt foarte critici în raport cu cei care nu le respectă. De altfel și atitudinea părinților față de copii a înregistrat schimbări semnificative. Librăriile abundă în lucrări de popularizare despre “Cum să-ți crești copilul?”. Pe site-urile de socializare sunt zeci de grupuri de mămici care dezbate probleme legate de creșterea copiilor.

Din păcate însă, lipsa studiilor de specialitate nu ne permite să conturăm foarte exact un profil al copilului beneficiar de drepturi, care-și petrece majoritatea timpului liber în fața calculatorului, care a înlocuit jocul din curtea casei sau de pe uliță cu prietenii virtuale, cu jocurile pe calculator și vizionarea emisiunilor TV, care adoptă, în general necritic, stilul vestimentar, de interacțiune și comunicare al personajelor din animațiile și din filmele pentru copii și adolescenți. Cu toate acestea se vorbește tot mai mult despre dificultățile de gestionare a copiilor în familie și mediile școlare, despre violența în școală și violență stradală, consum de substanțe interzise încă de la o vârstă fragedă și alte probleme de acest gen. În ce măsură aceste fenomene sunt rezultatul schimbărilor în sfera copilăriei? O serie de întrebări privind copilul și copilăria din România contemporană rămân fără răspuns. Sociologia copilului ar putea oferi răspuns la aceste întrebări.

Stadiul sociologiei copilăriei la nivel internațional

O analiză a lucrărilor sociologice clasice și contemporane ne conduce la concluzia că atât conceptul de copil cât și cel de copilărie au fost subteoretizate, până în jurul anilor 1970. Ca urmare a intrării copilului în umbra familiei și a școlii, în modernitatea timpurie, se poate lesne înțelege absența acestuia din sfera lucrărilor de specialitate. Văzuți ca fiind dependenți de adulți și/sau instituții, majoritatea studiilor s-au realizat din perspectiva acestora. Astfel că, în toată această perioadă, copiii au constituit un „grup mut” (Hardman, 1973: 85).

Singurul concept pe care sociologia l-a avansat în relație cu copilul a fost cel de socializare, ca răspuns la întrebarea „*Cum sa-i formăm pentru viața adultă, cum să le inoculăm normele, regulile, valorile potrivite societății?*” (Turmel, 2008). Teoria socializării a dominat sfera cercetării în raport cu copilul, fapt de la sine înțeles dată fiind schimbarea de viziune asupra copilului în modernitate, văzut ca adult în curs de dezvoltare și accentul pus pe formarea acestuia. În prezent, această teorie este îndelung criticată, existând voci care susțin necesitatea abandonării ei, în favoarea altor paradigme (Alanen, 1997; Qvortrup, 1995) sau cel puțin actualizarea ei în conformitate cu schimbările contemporane.

Criticile ce i se aduc teoriei vizează două direcții: pe de o parte imaginea pe care o construiește asupra copilului ca incompetent, irațional, iresponsabil, pentru ca este incomplet și imatur (Alanen, 2004) și în virtutea acestor particularități este considerat ca receptor pasiv al înțelepciunii adulților și a culturii acestora, iar pe de altă parte conceptele și construcția teoriei. Teoria socializării este deterministă, aculturală, atemporală și rezistentă la schimbare ca urmare a faptului că se ancorează în teoria dezvoltării și ea recunoscut ca fiind rezistentă la critici (Christensen & Prout, 2005). De asemenea, teoria socializării este anticipativă, centrată pe ceea ce va fi copilul în viitor și nu pe ceea ce este el în prezent.

Ca răspuns la aceste critici, în perioada anilor 1970-1980, se conturează o nouă paradigmă asupra copilului și asupra copilăriei. Teza de bază a acestei noi paradigme este cea încetățenită de Ariès ([1962]1996)

și susține copilăria ca și construcție socială. Nu există o copilărie universală. Aceasta este o construcție a unui timp și a unui spațiu specifice (Jenks, [1996]2005; James și Prout, [1990]2004: 8). Prin urmare, ea oferă doar un cadru pentru conceptualizarea primilor ani ai vieții umane. Distinctă de imaturitatea biologică, copilăria este un status al ființei umane caracterizat printr-o serie de imagini, reprezentări, constructe adeseori diferite (Jenks, [1996]2005: 93). În noua paradigmă, copiii sunt văzuți ca agenți sociali activi în construcția și determinarea vieții lor sociale, a vieții celor din jurul lor și a societății în ansamblu (James & Prout, [1990]2004).

Se conturează astfel noi direcții de cercetare pentru sociologia copilăriei. Devin importante relațiile pe care le stabilesc cu adulții și modul în care aceste relații sunt negociate în fiecare zi (Alanen, 2004); mediile copiilor de joacă, de învățare, de petrecere a timpului liber, de socializare jocurile copiilor cu tematica, semnificația și interacțiunea dintre copii (Wyness, 2000).

Noua paradigmă a adus cu sine și o serie de schimbări în plan metodologic. Anterior anilor 1970, discursul din psihologia dezvoltării a constituit în mod implicit baza pentru majoritatea studiilor sociale și antropologice realizate în sfera copilului și a copilăriei. Psihologia dezvoltării a căutat legi universale de dezvoltare a copilului pe care le-a transpus în instrumente obiective de cercetare și evaluare a copilului, de tipul chestionarelor și al testelor psihometrice (James et al, 1998). Acolo unde era necesar, aceste evaluări obiective erau însoțite de observația copilului. Marea deficiență a acestor studii s-a considerat a fi aceea că toate sunt efectuate din perspectiva adulților. În jurul anilor 1970-1980, o serie de voci au susținut necesitatea de a obține și perspectiva copilului (vezi Christensen & Prout, 2005). Copilul a început să nu mai fie numai ca obiect de studiu, ci și ca actor direct implicat în producerea datelor de cercetare. Întrebările care se ridică sunt: câtă încredere poate fi acordată copiilor și care sunt temele de cercetare potrivite spre a fi implicați? O serie de cercetători atribuie competență copiilor numai în limita studiilor care vizează lumea lor, a copiilor. Abordările fenomenologice și interacționiste sugerează că aceștia pot da sens și semnificație la ceea ce spun și fac ei. Ei sunt cei mai buni experți ai propriei vieți. Fără a surprinde vocea lor, studiile asupra copilăriei nu vor fi complete. Pe de altă parte post-structuraliștii militează pentru a se atribui copilului, rolul de agent social, și deci și de cercetare, complet. Această abordare consideră copilăria ca o trăsătură cheie a stratificării sociale similară cu genul, etnia și clasa. (Wyness, 2000: 24). În acești termeni sociologii sunt mai puțin dispuși să neglijeze poziția copiilor. Mai mult, în ultimele două decenii, copiii au fost implicați și ca cercetători în diferite faze ale cercetării. Cercetările copiilor despre copii aduc un plus valoare cunoașterii în acest domeniu, ei fiind capabili să studieze problematica copilăriei din interior.

CASETA 8. EXEMPLUL UNEI CERCETĂRI PARTICIPATIVE CU COPII

O cercetare întreprinsă de copii și despre copii, dar pentru folosul adulților a fost realizată după trei ani de conflict în Siria, la inițiativa World Vision International. WVI a invitat copiii sirieni, refugiați în Liban și Iordania, pentru a realiza un studiu cu scopul identificării celor mai importante griji ale copiilor și pentru a le solicita să formuleze soluții la acestea. 140 de copii au răspuns pozitiv inițiativei. Copiii au organizat brainstorming-uri, dezbateri, au intervievat alți copii de vârsta lor și au analizat rezultatele. La final au ales un grup mic de copii care au fost însărcinați cu redactarea raportului.

Ce au constatat copiii? Ei trăiesc cu teama de agresiune și violență. Sunt îngrijorați de căsătoriile timpurii, de sărăcia cauzată de lipsa locurilor de muncă pentru părinții lor și de situațiile în care ar fi nevoiți să cerșească pentru a supraviețui. Ei simt că sunt o povară pentru întreținătorii lor și se tem pentru propriul viitor.

Întregul raport este disponibil la adresa: <http://reliefweb.int/report/jordan/children-s-report-stand-me>.

O metodologie considerată a fi potrivită pentru a surprinde perspectiva copilului a fost cea care utilizează metode etnografice. Specialiștii consideră că ea permite copilului să aibă o perspectivă și să participe la producerea datelor sociale mai mult decât experimentul sau ancheta (James și Prout,

[1990]2004).

Ansamblul acestor schimbări au făcut posibilă conturarea sociologiei copilăriei. În timp ce psihologia se concentrează pe cercetarea copilului și a dezvoltării sale individuale, sociologia se concentrează pe copilărie, ca fenomen social, și pe dinamica sa istorică, culturală și socială (Qvortrup, 2002: 46)

Putem vorbi despre o sociologie a copilăriei în România?

Ca și în celelalte state ale Europei, preocuparea pentru studiul copilăriei în România a început să prindă contur, la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Cea mai însemnată evoluție s-a înregistrat însă în anii 1930-1940, prin activitatea Școlii Monografice de la București. H. Stahl scria încă de pe atunci despre „lumea aparte” sau „subcultura” copiilor, ce are o literatură, jocuri, organizare socială, gândire și limbaj proprii. O lume pe care adulții o uită și nu o mai înțeleg (Stahl, 1939; 1974). Pentru Stahl, copilăria nu era un stadiu de viață pasager, în pregătirea micii ființe pentru viața de adult, ci un status social, care merită să fie studiat prin semnificația sa socială, culturală și economică. Pentru pătrunderea sensurilor copilăriei, copiii erau priviți de Stahl ca „informatori obligatorii” (1974: 227). Ca și metode de investigație, propunea „observarea obiectelor și a acțiunilor” și interviul despre care vorbește ca „observare asupra opiniilor pe care le au oamenii, asupra gândirilor și sentimentelor pe care ei ni le comunică prin viu grai” (Stahl, 1974: 227).

Odată cu instaurarea regimului comunist, și mai cu seamă, în perioada Ceaușescu, sociologia copilăriei a intrat într-un con de umbră, ca de altfel toate ramurile sociologiei. Temele de cercetare care s-au mai abordat erau dictate de interesul și ideologia politică. Accentul a căzut pe socializarea, „în sens durkheimian” și pe educația copiilor pentru formarea omului nou, dar și pe problematica devianței și a delincvenței (Stănculescu, 2010). Cercetările care au implicat copiii ca și subiecți ai cercetării au fost din ce în ce mai puține.

După 1990, așa cum precizăm în secțiunea anterioară, au intrat în dezbatere publică, națională și internațională, grupurile de copii vulnerabili, restul copiilor fiind neglijați până în jurul anilor 2004. Majoritatea acestor studii au fost realizate din perspectivă adulților utilizând metodologii de tip cantitativ, adeseori bazându-se pe instrumente preluate și traduse, cu puțină adaptare, din literatura internațională. Sunt cercetări care răspund de obicei solicitărilor venite din partea ONG-urilor sau a instituțiilor publice și stau la baza diagnozei sociale, a monitorizării implementării de politici sociale, a evaluării de servicii, sau a intervenției propriu-zise. Studiile care-și propun să răspundă unor întrebări strict teoretice despre copilăria la români sunt cvasi-inexistente. Și cele care s-au mai realizat rămân tributare sociologiei educației și sociologiei familiei, accentul căzând încă pe socializare. Copilul „obișnuit” nu a stârnit încă suficient interes. Imaginea lui și a copilăriei, așa cum sunt în prezent în România, sunt greu de conturat. Nici despre conceptualizarea copilăriei în trecut nu avem foarte multe dovezi. Prin urmare este nevoie să ieșim din această stare de subteoretizare a copilului și a copilăriei din România.

Privind către viitor

Literatura internațională a evoluat mult în acest domeniu, după ce A. Prout contura în 1990, o nouă paradigmă a copilăriei. Așa cum am arătat însă, în paginile anterioare, noțiunile de copil și copilărie se schimbă în funcție de condițiile sociale și economice specifice unui timp și unui spațiu geografic. Prin urmare, simpla aplicare a teoriilor existente la nivel internațional pentru România nu o considerăm suficientă. Am văzut că, odată cu instaurarea regimului comunist, imaginea copilului și a copilăriei în România s-a schimbat raportat la ceea ce se întâmpla la nivel european. Cum a evoluat însă în ultimii 25 de ani? Accesul la tehnologiile de comunicare și media au condus la o oarecare omogenizare a copilăriei în România cu ceea ce se întâmpla la nivel internațional, dar cu certitudine păstrează elemente particulare ale spațiului social, cultural și economic românesc. Prin urmare, în viitor, e important să ne concentrăm pe spațiul românesc, pe

formularea de întrebări fundamentale, pe studierea în profunzime a culturii copiilor din România, a relațiilor lor, a jocurilor, a activităților lor, a instituțiilor în care își petrec tot mai mult timp. Este nevoie să acordăm atenție tuturor copiilor, nu doar celor care ajung în situație de risc, și nu doar din perspectiva socializării. Literatura internațională trebuie să constituie o bază de pornire și un reper de comparație. În conformitate cu trendul internațional să fie întreprinse studii de tip calitativ, bazate pe metode etnografice, care să permită copilului să devină subiect al cercetării. În egală măsură ar trebui identificate, bazându-ne poate pe experiența altor țări, strategii de implicare a copilului în toate etapele investigațiilor, de la identificarea temelor, până la formularea concluziilor. Implementarea tuturor acestor aspecte nu va fi una facilă, cu atât mai mult cu cât cercetarea copilului și a copilăriei se află încă la început în România, iar specialiștii preocupați de acest domeniu sunt puțini. Prin urmare mă aștept să se extindă pe perioade lungi de timp, însemnând poate peste 3-4 decenii.

Cum va evolua copilul și copilăria în viitor? Trendul recunoașterii copilului ca actor social va continua fără doar și poate decenii bune. În țările unde participarea copilului la deciziile care-l privesc nu mai este un deziderat, ci a devenit o realitate, copilul va cuceri noi teritorii, iar în țările în care nu s-au găsit încă strategii pentru a da voce copilului, cu certitudine acest lucru se va întâmpla pe viitor, chiar și numai pentru faptul că, semnatare fiind ale Convenției pentru protecția drepturilor copilului, vor trebui să dea socoteala Comisiei Europene pentru implementarea acestui drept. Statusul de actor social, va schimba relațiile copiilor cu adulții. Copiii și tinerii vor contesta tot mai mult autoritatea adulților și vor fi mai revendicativi în raport cu ceea ce consideră că li se cuvine. Ascultarea vocii copiilor, va aduce cu sine cel puțin un aspect pozitiv și anume, se va contura o lume mai prietenoasă și mai adecvată nevoilor lui.

Un alt aspect cu un impact tot mai puternic asupra copilului și asupra copilăriei este accesul la tehnologie și media. Încă de la cele mai fragede vârste copiii au acces la computere, tablete și smartphone-uri. O bună parte din timp și-l petrec utilizând gadgeturi, stând în fața televizorului sau al calculatorului, în defavoarea timpului petrecut alături de părinți, de prieteni, jucându-se în aer liber sau practicând sporturi. Mă aștept ca pe viitor acest trend să se intensifice. Până și învățarea formală tot mai mult asistată de calculator. De pildă, s-a propus ca , elevii din clasele I și a II-a vor învăța din manuale digitale. Evident, avantajele tehnologiei moderne și a accesului la informație sunt multiple. Cu toate acestea, lipsa unui echilibru între aceste metode moderne de joc, învățare, petrecere a timpului liber și metodele tradiționale care presupuneau jocuri în aer liber, solicitare fizică, îndemânare, interacțiune socială directă, comunicare față în față, creativitate și imaginație ar putea genera pe viitor schimbări în detrimentul unei dezvoltări armonioase a copilului. Accesul neîngrădit la materiale informative de orice tip, scrise sau audio-video, și preluarea și acceptarea lor necritică de către copii și tineri, va conduce la fenomene care, în țările dezvoltate sunt de multă vreme dezbătute și pentru care se caută soluții pentru combaterea lor. Mai jos ne oprim doar asupra câtorva, cu precizarea că sunt mult mai multe de avut în vedere.

Probabil cel mai important efect negativ îl constituie comercializarea copilăriei. Trăim într-o perioadă în care spoturile publicitare îi vizează pe copii de la cele mai fragede vârste. Copilul învață despre branduri și produse încă de timpuriu, știe prețurile, își construiește argumente pentru care prefera anumite produse în favoarea altora, negociază cu părinții pentru achiziționarea lor. Brandurile și produsele pe care le poartă și/sau le folosește, la școală, în timpul liber îi conturează identitatea, îi permit să-și atragă anumiți prieteni, îi conferă accesul în anumite grupuri și/sau îl exclude din altele. Pentru copii și tineri devine tot mai important ce posedă și mai puțin ce știu, ce pot să facă sau care sunt valorile după care se conduc.

Legat de comercializare, un aspect de discutat este și înfățișarea pe care au luat-o produsele destinate copiilor și tinerilor. Indiferent că vorbim despre jucării, haine sau alte obiecte, toate tind să copieze la scară mai mică sau cu mici adaptări obiectele pentru adulți. Asistăm astfel la ceea ce se numește adultizarea copiilor și mai mult la sexualizarea lor. Dorința copiilor de a fi ca mama sau ca tata, a existat dintotdeauna. Fetițele au râvnit întotdeauna la pantofii cu toc ai mamei, poșeta, eșarfa, trusa de farduri etc., dar până nu de mult ele au rămas obiecte destinate persoanelor adulte. În prezent însă există brand-uri care creează haine identice pentru mama și fiică sau tată și fiu. Truse de farduri se găsesc la standul de jucării, păpușile nu

mai sunt pe modelul copiilor, ci au luat înfățișarea unor femei elegante, venind la pachet cu garderoba de haine și ele având înfățișarea celor destinate persoanelor adulte.

Comercializarea, adultizarea și sexualizarea copilului schimbă semnificativ portretul acestuia. Preocupați de cumpărături în mall, de imaginea de sine, de a se face plăcuți celorlalți, copiii și tinerii se îndepărtează de activitățile specifice până nu de mult acestei vârste. Cu certitudine, probleme importante, semnalate de media, gen comportamente violente ale copiilor și tinerilor, consumul de substanțe interzise, prostituție infantilă, sarcinile la adolescente, sau cele privind rata abandonului școlar, al copiilor care eșuează la examenele naționale își au rădăcina în schimbările din sfera copilăriei anterior semnalate și nu numai. Pe viitor ne așteptăm ca ca aceste fenomene să ia amploare. De aceea sociologia ar trebui să le confere mai multă atenție. Prin cercetări adecvate, avându-i ca subiecți atât pe copii, cât și pe adulți, sociologia poate informa politicile sociale, educaționale și de sănătate care să contribuie la stabilirea unui echilibru în viața copiilor.

Bibliografie

Alanen, Leena. 1997. Sociological Perspective on Childhood: The Quest for a Structural Perspective. *Zeitschrift fur Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, 17 (2): 162–177.

Alanen, Leena. 2004. *Theorizing Children's Welfare. The Centre for Research on Family, Kinship & Childhood*, Leeds: University of Leeds.

Archard, David. [1993]2004. *Children Rights and Childhood*, London; New York: Routledge.

Ariès, Philippe. [1962]1996. *Centuries of childhood*, London: Pimlico.

Christensen, Pia & Prout, Alan. 2005. Anthropological and Sociological Perspectives on the Study of Children, pp. 42–60, în Sheila Greene & Diane Hogan, *Researching Children's Experience: Methods and Approaches*, London, Thousand Oaks, Calif: SAGE.

Costescu, George. 1944. *Bucureștii Vechiului Regat*, București: Editura Universul.

Dumănescu, Luminița. 2008. *Universul copilăriei la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca: International Book Acces.

Ferraro, Joanne M. 2013. Childhood in Medieval and Early Modern Times, pp. 61–77, în Paula S. Fass, ed. *The Routledge History of Childhood in the Western World*, London, New York: Taylor & Francis.

Francis, Mark, & Ray Lorenzo. 2002. Seven Realms of Children's Participation, *Journal of Environmental Psychology*, 22 (1-2): 157–69.

Gavitt, Philip. 1990. *Charity and children in Renaissance Florence: the Ospedale degli Innocenti -1410-1536*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Grădinaru, Ciprian, Stănculeanu, Diana & Organizația Salvați Copiii. 2013. *Abuzul și neglijarea copiilor în familie: Studiu sociologic la nivel național*, București: Speed Promotion.

Hardman, Charlotte. 1973. Can there be an anthropology of children? *Journal of the Anthropology Society Oxford*, 4(1): 85–99.

Hart, Roger A., UNICEF & International Child Development Centre. 1992. *Children's participation: from tokenism to citizenship*, Florence, Italy: UNICEF International Child Development Centre.

Heywood, Colin. 2001. *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge, UK; Malden, Mass: Polity Press.

Hobbs, S. 1999. *Child labor: a world history companion*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO

- James, Allison, Jenks, Chris & Prout, Alan. 1998. *Theorizing Childhood*, New York: Teachers College Press.
- Jenks, Chris. 2005. *Childhood*, 2nd ed. London & New York: Routledge.
- Lascarides, V. Celia, & Hinitz, Blythe Simone Farb. 2000. *History of early childhood education*, New York: Falmer Press.
- Locke, J. [1693]1996. *Some Thoughts Concerning Education: And, of the Conduct of the Understanding*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Majuru, Adrian. 2006. *Copilăria la români – Schițe și tablouri cu prunci, școlari și adolescenți*, București: Compania.
- Miller, Naomi J. & Yavneh, Naomi. 2011. *Gender and early modern constructions of childhood*, Burlington, VT: Ashgate.
- Prout, Alan & James, Allison. [1990]2004. A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems, pp. 7–32, în Allison James & Alan Prout, eds., *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London, Washington, D.C.: Falmer Press.
- Prout, Alan. 2005. *The Future of Childhood towards the Interdisciplinary Study of Children*. London; New York: Routledge.
- Qvortrup, Jens. 1995. Childhood in Europe: a New Field of Social Research, pp. 7–20, în Lynne Chisholm, Peter Buchner, Heinz-Hermann Kruger, Manuela Du Bois-Reymond, eds., *Growing Up in Europe. Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies*, New York: Walter de Gruyter.
- Qvortrup, Jens. 1997. A Voice for Children in Statistical and Social Accounting: A Plea for Children's Right to be Heard, pp. 100-104, în Allison James & Alan Prout, eds., *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, London, Washington, D.C.: Falmer Press.
- Qvortrup, Jens. 2002. Sociology of Childhood: Conceptual Liberation of Children, pp. 43-78, în Flemming Mouritsen & Jens Qvortrup, eds., *Childhood and Children's Cultures*, Esbjerg: University Press of Southern Denmark. Rasmussen.
- Qvortrup, Jens. 2005. *Studies in Modern Childhood: Society, Agency, Culture*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Rusu, Horațiu & Bejenaru, Anca. 2010. Romanian Childhoods: Continuity and Change through Intergenerational Lenses, pp. 99–110, în Margaret M. Clark & Stanley Tucker, eds., *Early Childhoods in a Changing World*, London: Trentham Books.
- Stahl, Henri H. 1939. *Nerej, Un Village D'une Région Archaïque*, vol 1, București: Institutul de Științe Sociale al României.
- Stahl, Henri H. 1974. *Teoria și Practica Investițiilor Sociale. Metode și Tehnici*, vol. 1, București: Editura Științifică.
- Stănculescu, Elisabeta. 2010. Children and Childhood in Romanian Society and Social Research: Ideological and Market Biases and Some Notable Contributions. *Current Sociology*, 58 (2): 309–34. doi:10.1177/0011392109354247.
- Stearns, Peter N. 2005. *Growing up: The History of Childhood in a Global Context*, Charles Edmondson Historical Lectures 28, Waco, Texas: Baylor University Press.
- Thomson, Rachel, Holland, Janet Henderson, Sheila, Sharpe, Sue & McGrellis, Sheena. 1999. *Youth Values: A study of identity, diversity and social change*, London: South Bank University.
- Turmel, André. 2008. *A Historical Sociology of Childhood: Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization*, Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Valkanova, Yordanka. 2014. Childhood through the Ages, pp. 22–33, în Trisha Maynard & Sacha Powell, eds., *An introduction to early childhood studies*, Los Angeles: SAGE.
- Wyness, Michael G. 2000. *Contesting Childhood*, London; New York: Falmer Press.

Familia: o provocare pentru sociologi, dar și pentru omul obișnuit

Felicia Morândău

Dintre toate instituțiile sociale, cea mai accesibilă, ca nivel de înțelegere, pentru majoritatea oamenilor, este familia. Este o realitate la care cei mai mulți dintre actorii sociali participă în diferite momente ale vieții, cel mai important și de impact fiind copilăria. Familia devine astfel ceva banal, ceva foarte obișnuit, ceva firesc și nu ne provoacă, o bună perioadă din viața, să încercăm să înțelegem mecanismele care stau la baza bunei sale funcționări.

Mare parte din acțiunile, comportamentele care apar în interiorul familiei sau sunt strâns legate de ideea de familie (căsătoria și condițiile acesteia, anumite roluri, obligații, așteptări de la membrii familiei etc.) nu sunt întâmplătoare. Ele au la bază un set de norme, reguli care au apărut în timp și care au fost acceptate de membrii comunităților ca fiind funcționale și necesare. S-au constituit astfel într-o structură, într-un mecanism care oferă individului o anumită siguranță și contribuie la menținerea ordinii sociale. Nu înseamnă că abaterile sunt complet excluse, acestea sunt mai mult sau mai puțin permise în funcție de tipul de societate. Știm, de exemplu, că în România înainte de 1989 băieții „trebuiau” să se căsătorească imediat după ce terminau armata, pentru a fi „în rândul lumii”. La fel și fetele, după ce împlineau 18 ani era vremea să se căsătorească pentru a evita atragerea oprobriului public. Și astăzi mai sunt astfel de presiuni. Chiar dacă vârsta la căsătorie a crescut, iar celibatul nu mai este considerat un stil de viață „complet nesănătos”, tinerii se gândesc cu toții la căsătorie. Aceste mecanisme informale, fără un suport legal, sunt completate și întărite de mecanisme formale, legale. Un exemplu clar în acest sens îl reprezintă interzicerea prin lege, de către cele mai multe state din lume, a căsătoriei între homosexuali. Când vorbim de schimbări la nivelul familiei, vorbim de fapt de schimbări la nivelul normelor, regulilor care reglementează comportamentul indivizilor în strânsă legătură cu grupul cu care își duc viața în comun și de care sunt legați prin legături de sânge sau bazate pe alianță (de ex. căsătoria).

Tot familia este una dintre cele mai vechi instituții în jurul căreia s-au dezvoltat societățile umane. S-a constituit ca un grup de persoane ce oferea securitate fizică și materială celor care făceau parte din el. Individul singur, izolat (chiar și adult) nu își putea asigura existența în societățile cu o economie preagră și agrară. Nici economia industrială nu-i oferă mult mai multă siguranță și confort, dacă alege să rămână izolat. Pe măsură ce accesul la resurse crește și este mai facil, iar controlul exercitat de individ este mai mare, acesta nu mai este constrâns să își sacrifice din libertate pentru a-și asigura confortul. Astfel, dragostea devine aproape unicul mecanism care îi aduce și îi ține pe oameni împreună. Nu este însă o situație universal valabilă. Nu în toate societățile contemporane, dragostea romantică este principiul care stă la baza căsătoriei și întemeierii unei familii. În țările asiatice, dar și în astfel de comunități din țările dezvoltate, căsătoriile aranjate reprezintă norma, fiind percepută ca unica ce poate asigura reușita în viața de familie. Așa cum în societatea românească actuală nu concepem întemeierea unei familii în afara sentimentelor de iubire dintre parteneri, în alte societăți nu este acceptată întemeierea unei familii pe baza unei relații de iubire. Este și cazul societății

românești tradiționale când tinerii erau considerați ca neavând suficientă experiență pentru a-și alege singuri partenerul, iar iubirea un motiv nu suficient de serios. În acest context, alegerea partenerului era o sarcină ce revenea familiei de origine.

Cuprinzând aspecte care influențează modul de funcționare al unei societăți în ansamblu, familia, ca instituție, a devenit obiect de studiu al specialiștilor în domeniul științelor sociale, sociologi cu precădere. Perspectivele din care s-au făcut primele analize au vizat funcțiile și structura familiei urmând ca ulterior să se deschidă interesul pentru rolurile de gen și rezolvarea diferitelor probleme generate de procesele de schimbare care au loc la nivelul societăților.

De ce a apărut familia

Familia a apărut din nevoia, necesitatea fiecărei persoane de a se bucura de mai multă siguranță și confort, cu precădere în plan fizic. Sunt elemente care nu puteau fi oferite în afara unui astfel de grup. Funcția, axul în jurul căruia se țese structura familiei este reproducerea: nașterea și creșterea copiilor. Ființa umană este cea care are nevoie de cel mai mult sprijin din partea celor din jur până la momentul în care devine independentă, capabilă de a se descurca singură. Legăturile de rudenie sunt cele care determină cea mai mare apropiere și încredere în cei din jur. Relațiile bazate pe legături de sânge sunt încărcate cu multă obligativitate și responsabilitate, aspecte înscrise în normele și regulile care orientează comportamentul indivizilor în cadrul acestui sistem reprezentat de familie.

Familia nu este o structură naturală, ci este una creată de oameni pentru a permite acestora să își satisfacă nevoile, să își îndeplinească obiectivele, să își asigure un anumit nivel de securitate fizică și emoțională. Schimbările care se produc la nivelul nevoilor și preocupărilor oamenilor fac din familie un sistem care la rândul său evoluează și se schimbă. Este motivul pentru care vorbim de o varietate de modele sub care se prezintă familia în timp și spațiu. Familia din societățile cu o economie preponderent agrară nu este aceeași cu familia dintr-o societate cu o economie industrială sau informațională. Familia din America se delimitează de familia din Suedia, Marea Britanie, România, China, India etc. Dacă ne gândim la variabile precum libertatea relațiilor sexuale, ascensiunea socială a femeilor, accentul pus pe carieră, politicile statelor de susținere a familiilor, înțelegem în ce direcție merg aceste delimitări.

Odată cu dezvoltarea economiei și tehnologiei, lucrurile se schimbă și la nivelul familiei. Acest fapt demonstrează că societatea umană este compusă din mai multe elemente care se influențează reciproc, influențe „transmise” prin intermediul actorilor sociali. Nivelul de civilizație (dezvoltarea materială), accesul la informație și tehnologie influențează puternic stilul de viață și raporturile cu cei din jur, inclusiv cu membrii familiei. Schimbările frecvente care au loc la nivelul companiilor și al locurilor de muncă fac să fie firească (pentru societăți precum cea americană, germană etc.) situația în care unul din membrii familiei locuiește pe timpul săptămânii în alt oraș urmând să „revină” în familie la sfârșitul săptămânii.

Pentru foarte multă vreme, majoritatea nevoilor individului au fost asigurate de familie. Pe lângă cele primare: hrană, îmbrăcăminte etc. le asigura și pe cele spirituale: divertisment, educație. În absența programelor TV pentru copii de toate vârstele, a jocurilor electronice, a tuturor dispozitivelor cu care „interacționează” astăzi un copil, părinții petreceau mult mai mult timp în preajma acestuia implicându-l, dacă nu în jocuri, în activitățile lor.

Este un fapt ce asigura coeziune, unitate dar și o bună socializare în vederea integrării sociale. Timpul petrecut împreună contribuia la întărirea legăturilor și la dezvoltare unei relații de atașament bazată pe satisfacerea unor nevoi reciproce. Se naștea astfel o nevoie a unuia de celălalt. Deși poate suna ușor materialist, această idee, și în cazul relațiilor umane este valabil principiul „utilității”: oamenii stau împreună atâta timp cât au nevoi pe care și le satisfac reciproc. Și iubirea este o astfel de nevoie. Când aceste nevoi pot fi satisfăcute și de alte structuri, relațiile din interiorul familiei slăbesc. Dacă întrebăm membrii unui cuplu în vârstă de ce au ales să rămână împreună pentru o lungă perioadă de timp, răspunsurile vin din zona nevoii

unuia de celălalt, nevoie de multe ori greu de descris, și care ține cu precădere, în prezent, de zona emoțională.

Așadar, ca mai toate instituțiile/organizațiile, și familia a apărut din necesitatea de a îndeplini o serie de funcții, de a atinge un set de finalități care permiteau individului să supraviețuiască și să poată evolua. Cele mai cunoscute și recunoscute funcții ale familiei sunt: socializarea (transmiterea de norme și modele de comportament); reglementarea activității sexuale; plasarea socială (conferirea statusului social); securitatea materială și emoțională (Macionis, 2007). Ce are ca element comun în aproape toate culturile acest grup social este că se bazează pe o alianță (ex. căsătoria) între două persoane de sex opus (deși astăzi se pune tot mai mult problema căsătoriilor și adopțiilor în rândul homosexualilor) care trebuiau să coopereze în primul rând pentru îngrijirea copiilor ce apăreau în cadrul acestei relații.

Copiii pot fi văzuți și ca un scop dar și ca un rezultat al relațiilor dintre două persoane de sex opus, în condițiile în care pentru foarte multă vreme ideea de contracepție nu exista. Pilula contraceptivă, ca invenție (urmată apoi de apariția și a altor mijloace) a revoluționat nu numai relațiile sexuale dar și familia ca instituție (Toffler, 1983). Faptul că pot fi întreținute relații sexuale fără riscul apariției unei sarcini nedorite poate duce la amânarea căsătoriei dar și la dezvoltarea relațiilor extraconjugale. Iată numai două dintre elementele care au produs transformări la nivelul modului de organizare a vieții de familie.

Ce rol joacă astăzi familia

Dacă ar fi să pornim analiza de la funcțiile enunțate mai sus, familia modernă se centrează cu precădere pe ultima funcție: securitatea materială și emoțională. Rolul familiei în asigurarea confortului emoțional și nu numai, este vizibil din studiile care arată că persoanele căsătorite au o stare de sănătate mai bună, sunt mai fericite și se bucură de mai multe beneficii comparativ cu cele necăsătorite, inclusiv membri ai cuplurilor consensuale (Meadows et al, 2008). Argumentul prezentat de aceiași autori este că viața de familie oferă suport emoțional și asigură, determină o îngrijire reciprocă. Activitățile tot mai numeroase în afara familiei, timpul tot mai redus petrecut cu membrii familiei, contactul frecvent cu alte medii reduc importanța familiei în procesul de transmitere de modele și favorizează o influență tot mai crescută din afara familiei: grup de prieteni, mass media, organizații de timp liber etc.

În ceea ce privește reglementarea relațiilor sexuale, este ușor de observat faptul că tot ceea ce ține de viața sexuală a individului nu mai este strâns legat de mediul familial. Relațiile sexuale în afara ideii de căsătorie (în alt sens decât al celor premaritale), relațiile extraconjugale, cuplurile consensuale, numărul tot mai mare de parteneri sunt indicatori care subliniază reducerea implicării familiei, ca instituție, în organizarea comportamentului sexual.

Viața de familie, în general, impune mai multă ordine, un anumit control al comportamentului dar și o anumită cenzură. Sunt câteva condiții care în prezent nu sunt foarte apreciate pentru că sunt percepute ca fiind elemente ce limitează libertatea individului.

CASETA 9. CĂSĂTORIA ȘI LIBERTATEA INDIVIDUALĂ

O tânără de 23 de ani se îngrijora la gândul că se va căsători, va avea un copil și nu va mai putea să plece de acasă și să se întoarcă atunci când dorește. Căsătoria și apariția copiilor sunt înțelese ca niște amenințări la libertatea individului, percepție conturată pornind de la multitudinea de oportunități pe care le au tinerii astăzi: de a studia, de a lucra, de a-și petrece timpul liber cât mai variat etc.

Oamenii au nevoie să fie constrânși simbolic pentru a avea un stil de viață mai ordonat, este nevoie de spirit de sacrificiu, de reducerea focalizării pe binele propriu și preocuparea pentru binele celor din jur.

Este necesară o anumită rezistență la frustrare, foarte greu de construit într-o societate în care suntem obișnuiți cu satisfacerea cât mai rapidă a celor mai multe dorințe.

Pe de altă parte, securitatea materială ușor amenințată crește cooperarea în interiorul familiei, ține grupul aproape și unit. O stare de insecuritate economică moderată îi ține pe membrii familiei împreună, nu-i lasă să se desprindă de grupul familial foarte ușor. Individul preferă grupul când se simte amenințat, sau când se simte vulnerabil din punct de vedere fizic.

Astăzi familia joacă un rol important în furnizarea securității emoționale. Oamenilor nu le displace să fie singuri (în afara familiei) când totul merge foarte bine. Când se confruntă cu diverse probleme au nevoie de suport. „În condițiile în care încrederea în oameni scade, familia rămâne un spațiu în care omul poate dezvolta relații sociale satisfăcătoare și bogate” (Ben-Shahar, 2009: 142). În familie pot exista nu numai rude, ci și persoane de încredere, prieteni spre care te poți îndrepta fără să îți fie teamă că la un moment dat slăbiciunile tale vor fi exploatate în dezavantajul tău. „Prietenii în familie oferă posibilitatea de a împărtăși gânduri, trăiri, nemulțumiri unor oameni cărora le pasă și nu le transformă în arme pentru a te supune” (Ben-Shahar, 2009: 142) Este o funcție pe care o poate îndeplini familia, dar pentru a se ajunge aici este nevoie de o investiție în timp în astfel de relații.

Societățile tradiționale, cu o economie bazată pe agricultură în principal, s-au caracterizat prin existența familiilor numeroase, cu mulți copii, dar și a familiilor extinse, care adăposteau în aceeași locuință mai multe generații (bunici, copii, nepoți sau alte rude). Era un tip de familie considerat funcțional, care oferea securitate materială și fizică individului. Cu cât numărul de membri era mai mare, cu atât forța de muncă din gospodărie era mai numeroasă. La nivelul societății, în ansamblu, natalitatea era crescută dar și mortalitatea avea un nivel destul de ridicat din cauza slabei dezvoltări a sistemului medical.

Pentru apariția și menținerea unui anumit model de familie este foarte important contextul economic și social. Odată cu procesele de dezvoltare economică și socială, industrializarea și urbanizarea ar putea fi amintite aici, se modifică și structura familiei. Locuințele din zonele urbane nu mai sunt unele potrivite pentru familia extinsă, iar munca în afara gospodăriei (în fabrici) modifică opțiunile în ceea ce privește numărul de copii. Ajungem astfel la familia nucleară, formată din două generații (mama, tata și copiii), și la un număr mai mic de copii. Tendința de scăderea a natalității continuă însă, pe măsură ce societățile se dezvoltă tot mai mult și pe măsură ce nevoile individului se modifică. Acestea din urmă ajung tot mai sus pe piramida lui Maslow (dar numai după ce au fost satisfăcute cele de bază) și determină modificări semnificative la nivelul stilului de viață în centrul căruia este plasată latura spirituală, dezvoltarea personală. Astfel se ajunge ca societățile dezvoltate să se caracterizeze printr-o natalitate scăzută, însoțită însă de o scădere și la nivelul ratei mortalității, scădere permisă de inovațiile din domeniul medical dar și de o preocupare mai crescută a individului față de propria persoană.

Care sunt elementele care marchează cele mai profunde modificări la nivelul familiei

Tehnologia mai puțin dezvoltată și numărul relativ mic de opțiuni privind adoptarea unui anumit stil de viață, i-a făcut pe oameni să semene mai mult, să aibă mai mare nevoie unul de celălalt și i-a „constrâns” astfel să rămână împreună, atât în comunitate cât și în familie.

În momentul în care activitatea economică necesară asigurării vieții nu se mai desfășoară în gospodărie, în momentul în care mare parte din existența oamenilor se mută în afara familiei, se extinde universul social al individului. Contactul cu alte medii permite dezvoltarea unei noi mentalități. Prima ruptură în cazul familiei s-a produs atunci când bărbatul a început să presteze o muncă plătită în afara familiei. Acest lucru i-a alocat imaginea de breadwinner (cel care câștigă pâinea) și i-a atașat caracteristici de superioritate în raport cu femeia, care a rămas cu imaginea de homemaker (cea care se ocupa de casă) (Kameyer et al, 1992). Este momentul în care relația mamă-copil s-a întărit și mai mult, atât la nivel concret cât și la nivel normativ. Nimeni nu se putea ocupa mai bine de copii decât mama. Și în mare parte așa și era având în vedere

dependența de mamă în asigurarea hranei (hrănitul la sân) și timpul petrecut împreună cu mama. Astăzi se observă o creștere a alternativelor și în ceea ce privește îngrijirea bebelușilor în așa fel încât libertatea mamei să fie cât mai mare chiar și în primele luni de la naștere. Tot acest lucru favorizează și permite implicarea mai mare a tatălui în creșterea copiilor.

Intrarea femeii pe piața muncii a modificat și ea relațiile din interiorul familiei. Cu toate acestea, femeia a continuat o bună perioadă de timp (în funcție de ritmul de dezvoltare al societăților) să se identifice într-o măsură mai mare cu viața de familie datorită locurilor de muncă ce nu presupuneau multă implicare emoțională, angajament, o pregătire și o calificare înalte, fiind percepute, în principal, ca o sursă de venit complementară și atât. Pe de altă parte, atribuțiile din interiorul familiei au rămas încă în seama femeii, în lipsa alternativelor. Imaginea femeii continua să fie asociată cu căminul iar bărbatul era aducătorul principal de venituri, susținătorul familiei. Sentimentul de împlinire al femeii era încă strâns legat de reușitele în plan familial iar ideea de carieră nu era pe deplin cristalizată.

Schimbarea majoră apare atunci când importanța femeii pe piața muncii este tot mai mare, când economia și piața forței de muncă cer competențe mult mai înalte pentru ocuparea unui număr crescut de locuri de muncă. Pentru a acoperi această nevoie se oferă oportunități în domeniul educației, deschise și femeilor din societățile moderne. Ele devin astfel promotorii marilor schimbări (Touraine, 2007; Vlăsceanu, 2007). Lucrurile stau altfel în societățile mai puțin dezvoltate, cazul Indiei spre exemplu, unde fetele nu au acces la educația formală, fapt ce le direcționează spre un alt stil de viață care va avea în centru familia și valorile familiale.

Preocuparea pentru atingerea unui nivel de educație ridicat care să asigure obținerea unui loc de muncă bine plătit, garantul unei vieți fericite, duce la amânarea tuturor activităților ce țin de familie, de la căsătorie până la apariția copiilor. La acestea se adaugă oportunitățile de petrecere a timpului liber, valorile individualiste și preocuparea pentru calitatea copiilor (investiții tot mai mari în copii, preocupare crescută pentru performanța acestora etc.) (Becker & Tomes, 1976). Vorbim așadar de o îmbogățire a rolului femeilor: de la îngrijitor al familiei, la aducător de venituri și la actor important în zona economică, profesională. Toate acestea creează și sporesc conflictul între profesie și familie, între viața personală și viața profesională. De asemenea este favorizată și apariția unei ambiguități la nivelul rolurilor: de exemplu, cine trebuie să se ocupe de copil? Cel mai firesc răspuns este: „amândoi”, dar la nivel concret acest „amândoi” este dificil de pus în practică. Accentuarea conflictului de rol la nivelul familiei duce la scăderea confortului și stării de bine (well-being). Să mă ocup de casă, soț/soție, copii sau să mă ocup de profesie? Este o întrebare care produce multă tensiune la nivelul individului care și-a întemeiat deja o familie sau se gândește să o facă. Putem spune astfel că în multe cazuri ideea de familie, așa cum era cunoscută până acum, este destul de greu de replicat pentru că s-a modificat foarte mult contextul economic și social în care a funcționat până în prezent.

Chiar dacă educația informală a individului pune undeva în prim plan grija pentru copii și familie, în momentul în care este foarte atras de zona profesională și constată că aceasta promite, pe moment, mai multe satisfacții, își modifică schemele de percepție pentru a elimina disonanța cognitivă cu care se confruntă, acel conflict între principii și comportament. „Astăzi copiii nu mai stau toată ziua cu părinții și nu au nicio problemă. Eu trebuie să lucrez pentru a-i putea oferi tot ceea ce are nevoie”, sunt frazele cel mai frecvent întâlnite. Problema este câți părinți își întreabă copiii „ce are nevoie” (în afară de anumite sărbători sau contexte gen ziua de naștere, când de fapt sunt întrebați „ce își doresc”). Iar dacă vreodată acesta spune „să stai mai mult cu mine”, răspunsul este de cele mai multe ori ocolit, pentru că părintele modern are multe alte provocări de rezolvat.

Odată satisfăcute nevoile materiale, apare o presiune din partea nevoilor spirituale: dragostea, prietenia, atașamentul. Acestea pot fi însă satisfăcute și în cadrul altor relații decât cele strict familiale. Este drept că alternativele nu oferă atât de multă siguranță și nu sunt atât de profunde. Experiențele comune, viața trăită împreună, timpul petrecut împreună, nevoia de celălalt, oferă mult mai multă siguranță. În momentul în care unor persoane (chiar și cele care se bucură de mult succes) li se cere să punteze cele mai importante momente din viața lor, subliniază în primul rând evenimente legate de familie, în principal copii,

și numai apoi (uneori deloc) reușitele profesionale. De asemenea, constatăm că ceea ce îi impresionează întotdeauna cel mai puternic pe cei din jur sunt scenele de familie (exploatate de multe ori și în jocurile politice). Aceasta demonstrează totuși că indiferent de forma sub care se prezintă, familia (reprezentată de acele persoane cu care împarți experiențe intime din viața ta) are asupra individului un efect pozitiv și îi permite o mai bună integrare socială, îi asigură o stare de sănătate mai bună, o viață și un comportament mai echilibrate.

Până în prezent femeia se identifica în cadrul locuinței cu bucătăria, acum, în familiile moderne se identifică mai degrabă cu garderoba (se poate observa acest lucru din modul de organizare a locuinței și din bugetul de timp al femeii). Copiii (atunci când aceștia există) au la rândul lor „propria viață” destul de timpuriu, o agendă încărcată cu multe activități și puțin timp petrecut în familie. Pentru foarte multă vreme femeile s-au identificat, în special, cu rolul din familie. Ulterior apare rolul profesional, nu foarte extins la început, după care apare și rolul social (implicarea în activități de timp liber, și nu numai, în afara familiei). Aceste ultime transformări creează o distanță destul de mare între ideea de familie clasică și cea de familie modernă.

Ca și elemente vizibile ale schimbărilor produse în zona familiei, în societatea românească, putem puncta creșterea vârstei la prima căsătorie: 29,3 ani pentru bărbați, 26,2 pentru femei în anul 2011, în timp ce cu aproximativ 10 ani în urmă, în anul 2000, era cu trei ani mai mică 26,9 în cazul soțului și 23,6 în cazul soției. De aici, evident, vârsta medie la prima naștere a crescut semnificativ într-un interval de aproximativ 10 ani. Astfel dacă în anul 2000 o femeie năștea primul copil la 23,7 ani, în 2011 acest moment se petrecea la vârsta de 26,2 ani. În anul 1980 vârsta medie la prima naștere era de 22,6 iar prima căsătorie la 22, observăm așadar creșterea destul de mare care antrenează și alte schimbări (Institutul Național de Statistică, 2012).

Amânarea apariției copiilor aduce provocări și modifică o funcție esențială a familiei: reproducerea. Problemele legate de fertilitate sunt tot mai frecvente iar răspunsul la acestea este reprezentat de diferite metode gen: fertilizare in vitro, inseminarea artificială, tratamente tot mai complexe care vin cu o alternativă și reduc îngrijorarea asociată cu riscul sterilității. La acestea se adaugă politicile sociale de tip alocarea unor fonduri pentru cuplurile care se confruntă cu probleme în aducerea pe lume a unui copil. În același timp presiunea socială pentru apariția copiilor nu mai este la fel de mare, amânarea apariției copiilor fiind percepută uneori ca o responsabilitate: „Nu poți să faci copii până nu îi poți oferi cele mai bune condiții”. Soluția extremă în rezolvarea problemelor ce țin de fertilitate o reprezintă mamele surrogat, o alternativă la care apelează un segment izolat de populație întâlnit cu precădere în Statele Unite ale Americii. Este o alternativă care implică multe dificultăți determinate de relația copilului cu mama biologică și drepturile acesteia, motiv pentru care foarte probabil această practică nu se va extinde foarte mult.

Numărul mediu de copii născuți de o femeie rămâne relativ stabil o bună perioadă de timp în istorie, la nivelul României: 2,3 în 1960, 2,2 în 1989 dar în 2011 coboară la 1,3. Rata de fertilitate, adică numărul de copii născuți la o mie de femei, scade drastic: în 1989 era de 66,3 iar în 2011 coboară la 36,6 (Institutul Național de Statistică, 2012).

Scăderea natalității este un fenomen specific societăților dezvoltate, declanșat de schimbările economice și tehnologice. Contextul politic poate fi și acesta un factor important care blochează sau încetinește o tendință de evoluție firească pentru o societate. Este cazul României din perioada comunistă, când politicile de susținere a natalității (interzicerea avortului dar și lipsa accesului la mijloacele contraceptive) au menținut la un nivel relativ crescut rata natalității. Schimbarea sistemului politic și o intervenție mai redusă a statului în organizarea vieții de familie a deschis drumul spre schimbare și societății românești. În prezent ea urmează același trend de evoluție pe care l-au urmat majoritatea societăților dar cu o anumită întârziere. Această întârziere ar putea permite însă României să se folosească de experiența altor state în gestionarea problemelor specifice acestei etape: sporul natural negativ și îmbătrânirea populației, spre exemplu.

Statusul social al femeilor suferă tot mai multe modificări și antrenează totodată tot mai multe transformări. Un indicator poate fi numărul femeilor care își stabilesc domiciliul în străinătate care este tot mai mare și îl depășește pe cel al bărbaților. Acest fapt arată o mobilitate crescută a femeilor ceea ce poate reprezenta un impediment în întemeierea sau menținerea unei familii. De asemenea este un indicator pentru egalitatea de gen. Datele oferite de Institutul Național de Statistică (2012) arată astfel că în 2011, 9780 de femei din România și-au stabilit domiciliul în străinătate, fapt ce produce mutații la nivelul relațiilor de familie. Numărul bărbaților care au plecat din România se menține sub nivelul numărului femeilor (cel puțin începând cu anul 2006) iar în 2011 cunoaște o creștere semnificativă ajungând la 8527 de persoane. Cea mai serioasă problemă care apare aici este a copiilor care rămân în țară. În astfel de contexte, specialiștii în zona sociologiei și asistenței sociale trebuie să vină cu soluții pentru evitarea excluziunii sociale a acestui segment de populație.

Rata căsătoriilor este în continuă scădere, semn că nu mai există o presiune socială în sensul întemeierii unei familii. Dacă în 1960 aveam 10,7 căsătorii la mia de locuitori, în 1989 - 7,7, în anul 2011 rata căsătoriilor scade la 4,9 la mia de locuitori.

Natalitatea suferă de asemenea scăderi majore. Dacă în 1960 se nășteau 19,1 copii la mia de locuitori, în 1989, 16, în anul 2011 numărul scade la 9,2. Efectele sunt asupra sporului natural (raportul dintre nașteri și decese) care în anul 1960 era de 10,4 (se nășteau cu 10,4 mai mulți copii decât decesele înregistrate) iar din 1992 este unul negativ (avem mai multe decese decât nașteri (Institutul Național de Statistică, 2012)). Îmbătrânirea populației, și alte probleme care derivă de aici, intră în atenția specialiștilor din zona științelor sociale, care încearcă să dezvolte o serie de politici în acest sens. Stimularea natalității este o astfel de direcție pe care o urmăresc cu precădere statele dezvoltate. Dacă mergem însă în China, spre exemplu, observăm că aici lucrurile stau altfel și că preocupările specialiștilor merg în zona reducerii natalității, ajungându-se până la aplicarea de sancțiuni financiare pentru cei care au mai mult de un copil.

În anul 2011, în România, 21682 de copii au rămas într-o familie monoparentală în urma divorțului părinților iar numărul este aproximativ același, anual, din 2006 (Institutul Național de Statistică, 2012). Familia monoparentală devine un model tot mai frecvent întâlnit și recunoscut ca fiind funcțional între anumite limite. Pentru a reduce disfuncționalitatea acestui model specialiștii din zona științelor sociale propun guvernelor politici care să acopere neajunsurile implicate. Sociologi, asistenți sociali, psihologi, cercetători sau practicieni, propun înființarea sau chiar dezvoltă structuri de tipul ONG-urilor care să vină în sprijinul membrilor familiilor monoparentale. O atenție deosebită trebuie să i se acorde în acest context cadrului legislativ în care va funcționa această structură.

Iată așadar câteva transformări ce țin strict de familie și care justifică de ce familia arată altfel astăzi. Fac parte dintr-un lanț întreg de schimbări care contribuie fiecare la construirea unor noi realități sociale.

De ce ne căsătorim mai greu și divorțăm mai ușor

Un tânăr (34 ani) aflat într-o relație de 15 ani, motivează amânarea căsătoriei prin teama de a divorța. Își justifică teama printr-un argument empiric: a observat în mediul său că majoritatea prietenilor care se căsătoresc divorțează într-un timp destul de scurt. Divorțul a devenit un gând reflex în momentul în care ne gândim la căsătorie. În acest caz, cei care se căsătoresc nu se gândesc la copii, la cum vor îmbătrâni împreună, ci mai degrabă la divorț.

Când vorbim însă de căsătorie și de durabilitatea acesteia tot mai important devine contextul social, stilul de viață al celor care decid să „încearcă” această experiență.

Dacă luăm spre exemplu cazul tinerilor cu ocupații gen antreprenori, manageri de firme mici s.a. care oferă un control mai mare asupra timpului și spațiului de lucru, situația este cât se poate de specială. Sunt ocupații destul de flexibile și pot fi asociate cu un stil de viață altfel structurat. Astfel de tineri preferă ieșirile

cu prietenii în oraș în orice zi a săptămânii și la orice oră pentru că activitățile ce țin de zona profesională nu le cer prezența la oră fixă la serviciu și pot gestiona afacerea de acasă, la orele prânzului.

Un astfel de stil de viață nu este compatibil cu modelele promovate de familie ca instituție tradițională: ordine, adaptare la programul celorlalți membri ai familiei, sacrificarea unor preferințe, a unor activități în favoarea celorlalți.

În acest context, principiul homogamiei (asemănării) sociale devine și mai restrictiv pentru că modelele de stil de viață sunt mult mai variate și va fi destul de dificil să întâlnim persoane cu care să „semănăm”. Experiența ne arată că nu putem coopera decât cu persoane care se înscriu în modele pe care și noi le urmăm, în care noi ne încadrăm. În lipsa acestor apropieri lucrurile vor funcționa destul de greu: cineva preferă să își petreacă timpul liber mai mult acasă, celălalt preferă alte medii; partenerul preferă alimentația tip fast-food, celălalt preferă mâncarea gătită; unul preferă să facă economii altul să cheltuiască; unul se simte împlinit prin familie, altul prin carieră etc. Toate acestea sunt surse potențiale de conflict și pot bloca interacțiunea.

Un alt element care subminează coeziunea, unitatea familiei în prezent sunt activitățile de timp liber, și nu numai, tot mai specializate: copiii au activitățile lor, adulții au activitățile lor. Se întâlnesc destul de puțin pe „terenul de joacă” dar și acasă. Un copil își întreba mama de fiecare dată când îl lua de la grădiniță: „Astăzi unde merg?” Este semnul unei vieți mai puțin organizate, puțin previzibilă și care îi conturează copilului o schemă de percepție, un model pe care îl va perpetua și ca adult.

Și când ne alegem partenerul (ca și atunci când ne alegem profesia) trebuie să fim foarte atenți la stilul de viață pe care îl avem, dacă este „compatibil” cu exigențele, valorile, principiile viitorului partener (viitoarei profesii). Șansa de a ne potrivi devine o provocare foarte mare care se supune teoriei probabilităților: cu cât combinațiile sunt mai multe, cu atât probabilitatea de a nimeri varianta potrivită este mai mică.

Elementul cheie al schimbării îl reprezintă numărul mare de opțiuni, de alternative pe care le avem. Stilul de viață devine atât de individualizat, încât să găsim pe cineva cu care să împărtășim aceleași valori, modele, principii, reprezintă o mare provocare. Pentru a rezista într-o astfel de relație trebuie să renunțăm la o parte din principiile noastre, situație care, din nou, nu se regăsește în felul de a fi al omului modern.

Analizând problematica din perspectiva conflictului, putem afirma că dacă nu există niciun fel de „constrângere” indivizii nu rămân într-o relație. Pot fi lucruri foarte simple, dar care contribuie la conturarea unui tot: obișnuința de a bea cafeaua de dimineață împreună, de a-și împărtăși nemulțumirile de la sfârșitul zilei etc. În lipsa unor obiceiuri comune, a unor ritualuri, relația se dezintegrează în timp. Oamenii nu rămân decât în acele relații care le aduc ceva (teoria schimbului social): un confort fizic sau emoțional. Trebuie să fim „obligați” constrânși cumva să rămânem într-o relație. Această constrângere a fost asigurată de material, moral, emoțional în diferite etape ale evoluției societăților. Astăzi ele însă au suferit transformări. Nimeni nu mai este dispus să își sacrifice din confortul personal pentru a putea trăi cu ceilalți. Nu mai există rezistență la frustrare și răbdare pentru că multe dintre dorințele noastre pot fi îndeplinite instantaneu încă din copilărie.

Curentul feminist, mișcarea egalității dintre sexe subminează și acestea, relațiile din familia tradițională. Tendința de dominare a soților va fi prezentă întotdeauna pentru că unele situații chiar sunt promovate de femei: de exemplu soțul trebuie să fie mai înalt și mai puternic (nu neapărat sub aspect fizic, când vorbim de putere) (Bourdieu, 2003). Astfel, ideea de egalitate perfectă este imposibil de regăsit și de construit, iar dacă, totuși, ținem foarte mult la ea, sfârșim prin a nu ne mai căsători.

Printre variabilele importante care au contribuit la transformarea familiei se numără și nivelul de instrucție tot mai ridicat al populației tinere, cu precădere, dacă vorbim de România. Școala este o sursă importantă de capital cultural, iar cei cu un nivel de instrucție mai ridicat sunt mult mai deschiși să își modifice atitudinea și comportamentul față de familie. Indivizii vor adopta acele atitudini care îi vor ajuta să își

îndeplinească scopurile, obiectivele personale (Cunningham, 2008: 4-5).

Situația economică și nivelul de educație sunt factorii care influențează cel mai mult tranziția timpurie către viața adultă, în cazul bărbaților, în special. Cei dezavantajați economic au tendința de a deveni mai devreme părinți și de a nu-și asuma responsabilitatea creșterii acestora (Goldscheider et al, 2009: 18), în timp ce un nivel economic mai crescut favorizează amânarea experiențelor legate de familie.

Astăzi insecuritatea locului de muncă determină nevoia de schimbare și adaptare, în timp ce familia cere stabilitate și continuitate (Orrange, 2003). Statusul de angajat este important în conturarea unui set de atitudini față de familie. Modificările care apar la nivelul comportamentului familial sub presiunea locului de muncă (renunțarea la un anumit tip de alimentație, de exemplu, datorită lipsei timpului sau renunțarea la anumite activități desfășurate împreună cu familia) determină modificarea atitudinii conform comportamentului, pentru a reduce disonanța cognitivă, pentru a reduce acel conflict între ceea ce gândești și ceea ce faci.

Până nu demult singura în măsură să se ocupe de copii era mama. În cazul divorțurilor copiii erau încredințați mamei în virtutea normelor tradiționale, lăsând deoparte condițiile socio-economice. Astăzi o mamă activă pe piața muncii are la fel de multe dificultăți în a se îngriji de copil ca și un tată. Din nou, este misiunea specialiștilor din zona științelor sociale să vină cu soluții de reducere a acestor dificultăți, sub forma unor programe de supraveghere a copiilor (gen after-school și nu numai) dar și prin dezvoltarea de servicii de suport pentru părinți.

Atunci când vorbim de durata unei căsnicii, ideea lui Bauman „până la noi dispoziții” (până ce apar noi provocări, noi opțiuni) și a lui Fukuyama „As long as we are happy” sunt foarte relevante și spun foarte mult. Iar fericirea este destul de greu de atins pentru că astăzi așteptările sunt foarte mari atât în plan material, cât și emoțional. Vedem că la alții se poate mult mai bine dar nu înțelegem, de multe ori, pe câte sacrificii este construit acel „bine”.

Concluzii

Ne aflăm în fața a ceea ce astăzi se numește familia postmodernă, cu o mulțime de modele acceptate și preferate de unii sau de alții. Nu mai avem un singur model în care trebuie să ne încadrăm, în caz contrar atrăgând oprobriul public, și nici funcții pe care numai familia le poate îndeplini. Copiii sunt familiarizați de mici și cu alte tipuri de familii. O fetiță (4-5 ani) întreba foarte firesc o doamnă și un copil de aproximativ aceeași vârstă: „Voi aveți tată?”. Devine o situație firească să ai sau nu tată. Numărul divorțurilor este tot mai mare, tinerii se căsătoresc târziu sau deloc iar numărul copiilor născuți în afara căsătoriei este în creștere. Cuplurile consensuale sunt tot mai frecvente și sunt cel mai puțin „costisitoare” emoțional și economic, dar numai la nivelul simțului comun, căci studiile arată contrariul (Meadows et al, 2008).

Complexitatea familiei crește și datorită ratelor mai crescute de recăsătorire (Carlson & Meyer, 2014). Schimbările la nivelul familiei dezechilibrează situația materială, creează o anumită dezordine la nivelul vieții copiilor dar și a adulților și are o serie de implicații la nivelul politicilor sociale. Este nevoie de intervenția statului pentru ca problemele tot mai numeroase din zona familiei să fie cât mai bine gestionate, pentru că efectele sunt la nivelul întregii societăți. Putem puncta aici dificultățile cu care se confruntă unele familii în asigurarea celor mai bune condiții pentru o bună dezvoltare fizică și intelectuală a copiilor, de a se implica cât mai activ în orientarea acestora, violența domestică, familiile monoparentale, abandonul copiilor etc.

Bărbații așteaptă ca soțiile să contribuie la bugetul familiei, ba chiar uneori se mulțumesc cu poziția de întreținut. Acceptă să rămână în concediu de paternitate, chiar dacă sunt de părere că îngrijirea copilului este considerată o activitate specific feminină. La această decizie se ajunge atunci când bugetul familiei are mai puțin de suferit dacă rămâne soțul în concediu. Sesizăm aici importanța materialului, singura busolă care

orientează astăzi comportamentul indivizilor o bună perioadă din viață.

Numărul de copii și calitatea acestora sunt foarte importante. Stilul de viață la care se aspiră pentru aceștia: cameră proprie, televizor, telefon, calculator, vacanțe, tot felul de cursuri, școli cât mai prestigioase schimbă misiunea familiei în raport cu copiii. Dacă în familia clasică investițiile necesare în copii erau minime, școala, în general, fiind cea care putea să le asigure reușita, astăzi lucrurile se schimbă. Diferența nu o mai face școala, ci o anumită școală, și tot ceea ce se întâmplă pe lângă școală: cursuri diverse, de la limbi străine până la muzică și arte marțiale, petreceri în medii cât mai în acord cu preocupările lor, excursii, tabere etc. Vorbim astfel de preocuparea părinților de a oferi copiilor o experiență cât mai bogată și variată care să le asigure o bună integrare socială și profesională ulterioară.

Viața de familie, sau familia ca atare este cea care leagă relații sociale și facilitează legăturile sociale, produce capital social. Persoanele care au copii interacționează mult mai ușor în spațiul social. Copiii facilitează, provoacă interacțiunea socială. Transformările la acest nivel au efect și asupra comunității și societății în general.

Sensul vieții este legat însă de multe ori de ideea de familie, indiferent de forma sub care se prezintă. Cu toții ne vom retrage la un moment dat din viața profesională, într-un fel sau altul, iar succesul profesional are sens într-un context familial anume. Multe personalități își leagă reușita sau eșecul în viață de un membru al familiei, indiferent de tipul acesteia. Forma familiei se schimbă, și este firesc să fie așa, dar ideea de familie, cu toate trăirile pe care aceasta le presupune, va rămâne și va fi pusă în practică tot mai variat de fiecare categorie de indivizi în parte.

În acest context, specialiștii preocupați de studiul familiei ca instituție și grup social, sociologii cu precădere, se află în fața unor provocări de tipul: care este noua definiție a familiei, care este sistemul de norme și valori care stă sau va sta pe viitor la baza familiei, care este modelul unei familii funcționale, ce trebuie făcut pentru ca acest sistem, indiferent de structură, să funcționeze sau, dacă se dovedește a fi unul greu de adaptat, cu ce poate fi înlocuit? Sunt aspecte ce trebuie clarificate pentru a construi acea ordine necesară care să facă posibilă și să dea sens activității de cercetare științifică.

Dacă sociologia clasică pune accent pe funcționalism și structuralism, ca teorii esențiale în studiul familiei, astăzi feminismul, teoria alegerii raționale devin cadrele de analiză cele mai frecvente. Atenția cercetătorilor se îndreaptă mai mult spre problema egalității de gen și spre noile situații create de implicarea tot mai crescută a femeilor pe piața muncii. Modificarea relațiilor din familie, transformarea intimității (Giddens, 1992), valorile individualiste, conflictul dintre rolul profesional și cel familial, preocuparea pentru copii sunt teme de mare actualitate. Sunt variabile de care depind starea de bine a individului, relațiile cu cei din jur, performanța la locul de muncă, starea de sănătate fizică și nu numai, implicarea în rezolvarea problemelor societății și în dezvoltarea acesteia.

Temele de analiză amintite mai sus sunt de actualitate și pentru sociologii români. Societatea românească se înscrie în aceleași tendințe de evoluție ca și țările occidentale. A urmat un ritm mai lent, din cauza istoriei specifice, dar în ansamblu, și mai ales când vorbim de provocările din zona familiei, se înscrie în aceeași logică a dezvoltării ca și statele occidentale. Creșterea vârstei la căsătorie, reducerea numărului de copii, numărul mare de divorțuri dar și de cupluri consensuale, diversitatea modelelor de familie, conflictele în cuplu s.a.m.d. sunt situații aparent noi pentru România dar și un prilej pentru oamenii de știință de a le studia, cunoaște, înțelege și de a dezvolta strategii care să le atenueze eventualele efecte negative, fără a limita însă libertatea individului.

Bibliografie

- Becker, Gary & Tomes, Nigel. 1976. Child Endowments and the Quantity and Quality of Children. *Journal of Political Economy*, 84(4): 143-162.
- Ben-Shahar, Tal. 2009. *Fii fericit!* București: Curtea Veche.
- Bourdieu, Pierre. 2003. *Dominația masculină*, București: Meridiane.
- Carlson, Marcia & Meyer, Daniel. 2014. Family complexity: setting the context. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Sciences*, 654(6): 6-11.
- Cunningham, Mick. 2008. Changing attitudes towards the Male Breadwinner, Female Homemaker. *Social Forces*, 87(1): 299-323.
- Giddens, Anthony. 1992. *Transformarea intimității. Sexualitatea, dragostea și erotismul în societățile moderne*. Filipeștii de Târg: Antet.
- Goldscheider, Frances, Hofferth, Sandra, Spearin, Carrie & Curtin, Sally. 2009. Fatherhood Across Two Generations: Factors affecting early family roles. *Journal of Family Issues*, 30(5): 586-604.
- Institutul Național de Statistică. 2012. *Anuarul statistic* disponibil la <http://www.insse.ro/cms/ro/content/anuarul-statistic-2012>, accesat la 5 octombrie 2014.
- Kammeyer, Kenneth, Ritzer, George & Yetman, Norman. 1992. *Sociology*, Boston: Allyn and Bacon.
- Macionis, John. 2007. *Sociology*, New Jersey: Pearson Education.
- Meadows, Sarah, McLanahan, Sara & Brooks-Gunn, Jeanne. 2008. Stability and Change in Family Structure and Maternal Health Trajectories. *American Sociological Review*, 73: 314-334.
- Orrange, Robert. 2003. Individualism, family values and the professional middle class: In-Depth Interviews with Advanced Law and MBA Students. *Sociological Quarterly*, 44(3): 451-480.
- Toffler, Alvin. 1983. *Al treilea val*, București: Politică.
- Touraine, Alain. 2007. *Lumea femeilor*, București: Art.
- Vlăsceanu, Lazăr. 2007. *Sociologie și modernitate*, Iași: Polirom.

Despre prieteni, familie și gestiunea timpului

Bogdan Voicu

Societățile umane nu au stat niciodată pe loc. Ele sunt dinamice, iar schimbări imperceptibile apar permanent. Dacă te uiți înapoi cu 20-30 de ani, și iei în considerare cifre precum numărul de copii într-o familie, vârsta la prima căsătorie observi schimbări fundamentale. Pentru mulți acestea sunt surprinzătoare. Vârsta la prima căsătorie nu a urcat peste noapte cu 4-5 ani, iar familiile fără copii nu au devenit nici ele dintr-o dată așa de multe ca în prezent. Sunt schimbări pe care nu le realizezi imediat. Un prieten îmi spune că tatăl soției sale a avut cinci frați, la rândul său a avut două fiice, niciunul dintre frații săi nu a avut mai mult de doi copii, iar fiecare fiică a socrului prietenului meu are câte un copil. Schimbarea este evidentă. Pe de altă parte, și socrul și soacra prietenului meu au divorțat, iar fiicele socrului cu pricina, provenite fiecare din câte o căsătorie, au divorțat la rândul lor. Ceea ce indică și o anumită stabilitate în timp.

Nu aduc în prim plan întâmplător astfel de exemple. Capitolul acesta caută să explice care e rolul prietenilor în societățile de astăzi. Așa cum o să explic însă, prietenii sunt strâns legați de familii, iar motivul este unul simplu: cel puțin momentan, oamenii se confruntă permanent cu o limitare naturală fundamentală: timpul nu este infinit. Nu poți face prea multe lucruri simultan, iar întreținerea relațiilor interumane necesită timp și multă atenție. Sunt oameni care pentru a se implica într-o relație au nevoie de toată atenția celuilalt, așa cum îmi explica prietenul amintit despre soția sa. Sunt oameni care preferă relații mai puțin profunde, cu mai puține contacte, dar nevoia de contact rămâne imuabilă. Iar contactul presupune timp. Într-o lume în care timpul este limitat, în care a munci, a crește copii, a întreține relații, a te relaxa etc. implică costuri importante de timp, rezultă că interacțiunea cu aproape orice terț este la concurență cu interacțiunea cu alți terți, iar numărul real de relații este finit, indiferent dacă acestea implică interacțiune directă sau virtuală.

Acest lucru face ca o familie mare, cu multe relații între frați, surori, verișoare și veri, unchi și mătuși de diferite grade, să riște a reduce capacitatea celui implicat într-o astfel de rețea familială să dezvolte prea multe conexiuni în afara ei. Există însă astfel de rețele familiale? Sunt ele diferite față de trecut? La acest lucru caut să răspund în continuare, sugerând și câteva căi în care societățile umane se pot transforma pe viitor.

Familia și prietenii: ieri, azi și mâine

În urmă cu 200 de ani, oamenii trăiau puțin și aveau numeroase rude cu care împărțeau un spațiu locativ infim conform standardelor contemporane. A avea opt surori și frați, spre exemplu, nu era un lucru rar. Cum părinții aveau și ei la fel de mulți frați și surori, numărul de veri și verișoare devenea enorm. Interacțiunea se petrecea prin urmare în principal în interiorul familiei, iar familia reprezenta și plasa de siguranță la care indivizii făceau recurs în caz de nevoie. Era o vreme când ajutorul de șomaj nu exista, fiindcă munca era prin definiție una familială. Pensile nu aveau sens, fiindcă nimeni nu ajungea să fie pensionar. Dacă aveai putere de muncă, munceai. Dacă nu mai puteai, familia se îngrijea să ai minimumul necesar. Asta pentru cei ce depășeau o speranță de viață mult inferioară celei de azi.

Înghesuți în locuințe mici, oamenii se nășteau, creșteau, se maturizau și își întemeiau familii în interiorul unei familii ce le satisfăcea din plin nevoile de socializare și le asigura servicii legate de bunăstare. Prietenii nu aveau prea multe oportunități în care să își găsească un rol important. Nu doar conviețuirea în familii extinse, ci și resursele de timp liber împiedicau relațiile în afara familiei. A munci, într-un fel sau altul, era o activitate continuă. Somnul, creșterea copiilor, nesfârșitele treburi casnice ocupau restul zilei.

Lucrurile aveau să se schimbe treptat. Apariția manufacturilor și apoi a industriei schimbau fața orașelor. Oamenii se mutau în locuințe mai mici, pentru a lucra în spații urbane. Aici nu mai locuiau la fel de mult în familii extinse. Mai mult, progresele medicinei făceau ca speranța de viață să crească, dar, și mai important, determinau o scădere a mortalității infantile. Tot mai mulți copii supraviețuiau primelor zile și apoi ani de viață. Fertilitatea începea ușor-ușor să nu mai fie una în regim natural. Rezulta o diminuare a dimensiunii familiei extinse, suprapusă peste mutarea la oraș. Anii 1880 aduc cu ei apariția sistemelor de pensii obligatorii. Momentul este extrem de important pentru că marchează apariția unui proces nou: foștii fermieri mutați la oraș lucrează în mici fabricuțe, darde la un punct încolo nu mai găsesc cerere pentru forța lor de muncă sleită de bătrânețe și depășită tehnologic. Acest lucru este semnul că oamenii trăiesc deja suficient de mult și fac acest lucru în număr suficient de mare pentru ca mulți dintre ei să aibă nevoi ce nu mai pot fi satisfăcute de traiul în familia extinsă. Aceasta, așa cum spuneam, este deja redusă numeric și tinde, ca model locativ, să fie înlocuită de familia nucleară, ce implică doar două generații: părinții și copiii. Astfel apar contribuțiile obligatorii la pensii, impuse mai întâi de Bismarck în noul stat german, modelul fiind replicat rapid în alte țări occidentale. Este semnul că familia extinsă predă din funcțiile sale unor instituții noi. Sistemul de asigurări este o astfel de instituție.

Dar nevoile de socializare sunt preluate subtil de grupul de prieteni. Colegii de fabrică ies împreună la pub-ul local, profitând de faptul că traiul în locuințe comune („la bloc”) reduce sarcinile domestice, munca continuă din gospodărie. Migrația către oraș subțiază relațiile cu verii, și lasă loc de dezvoltare a relațiilor cu prietenii. Numărul fraților, așa cum am spus, se diminuează și el.

Pentru a simplifica lucrurile, în această scurtă incursiune în istoria socială am tratat până acum umanitatea reducionista, ca și cum toate societățile ar fi fost organizate la fel. Să notăm însă că diferențele erau enorme încă de la începutul evului mediu și se reflectau deja în relațiile dintre oameni, cu precădere în relațiile cu prietenii. Oarecum neașteptat, unul dintre factorii interesanți este legat de modul de exploatare al pământului. Dacă ne referim doar la Europa, două modele radical diferite opuneau de pe atunci Estul și Vestul (vezi Rösener, 2003). În Est, nobilii locali acumulau treptat posesia asupra pământurilor, fie prin cucerire, fie prin cumpărare. Spre exemplu, în perioada cât a fost ban al Olteniei și apoi domn al Valahiei, Mihai Viteazu a fost principalul cumpărător de sate, fiind cel ce a cumpărat majoritatea posesiilor colective ale acestora și ale țăranilor individuali (Chirot, 2002). În cazul acestor țărani, apariția imperiului otoman în sud blocase rutele comerciale dintre Bizanț și Occident ce treceau pe teritoriul Olteniei sau Munteniei, lipsindu-i de resursele derivate din taxarea negustorilor, dar și din schimbul pe care aceștia îl realizau cu produsele pământului. Scăpătați, indivizi și sate întregi, vindeau pe prețuri mici pământul, adesea și la presiunea nobilului. Astfel, proprietatea agricolă se concentra treptat în mâna unor mari latifundiari ce decideau totul în legătură cu exploatarea acestuia.

Cu cât mergeai mai la Vest, modelul era diferit. Mici proprietari mențineau posesia sau cel puțin aveau drept de utilizare asupra pământului, fiind taxați de către nobili ce le ofereau în schimb servicii de protecție, asigurau judecata etc. Efectele la nivelul relațiilor interumane derivau din micile detalii. În Anglia, spre exemplu, regula rotației culturilor, forța micii proprietari să colaboreze pentru a realiza o agricultură eficientă și o protecție adecvată împotriva dăunătorilor. Colaborarea implica întâlniri constante, discuții în pub-ul satului despre problemele comunității și nu numai, constituind o bază solidă pentru dezvoltarea de relații de prietenie și pentru construirea încrederii în alții (Voicu, 2010).

Cele două modele de exploatare a pământului, cu implicațiile lor sociale, nu au existat nicăieri în stare pură, ci pretutindeni au fost mici proprietari și mari latifundiari, însă cu cât mergeai mai la vest de Elba, numărul primilor creștea, în timp ce spre est numărul marilor proprietari era covârșitor. Astăzi, acest lucru se suprapune bine cu hărțile ce înfățișează frecvența întâlnirilor cu prietenii și încrederea în oameni. Mai la est, oamenii dedică mai puțin timp prietenilor, au mai puțină încredere în oameni, consideră familia mai importantă. Mai la vest lucrurile se schimbă. Un decalaj similar se adaugă pe axa Nord-Sud, cu nordicii mai încrezători în semeni și mai prietenoși, în ciuda stereotipurilor despre faptul că ar fi mai reci (Voicu, 2005).

Capacitatea de a coopera cu alții, de a beneficia de pe urma relațiilor existente prin accesarea resurselor și informațiilor controlate de cei din cercul de prieteni, abilitatea de a dezvolta activități de producere a bunului comun, a ceea ce este important pentru colectivitate, fără o intervenție a autorităților, toate acestea sunt parte a unui concept intens promovată în ultimele decenii. Este vorba de capitalul social, un concept adesea vag definit, dar care poate fi operaționalizat prin densitatea și calitatea relațiilor sociale ale unui individ sau grup și prin încrederea în oameni și instituții (Putnam, 2000, Paxton, 1999).

Astfel de rădăcini istorice au condus la consolidarea unor culturi ale capitalului social (Pichler & Wallace, 2007; Voicu, 2013). Acestea sunt spații largi de socializare, în care indivizii învață încă din copilărie valori și comportamente legate de participare socială și inter-relaționare, învață dacă și cât de mult să se încreadă în oameni, cât de des să își întâlnească prietenii și ce fel de acțiuni să facă împreună. La mutarea în altă cultură, de exemplu prin migrație, oamenii iau cu ei bagajul acestor comportamente și valori dobândite în comunitatea de origine și le îmbină cu cele pe care le găsesc în comunitatea de destinație (Voicu, 2013).

Acest lucru înseamnă că modul în care ne raportăm la prieteni este unul puternic modelat social. Avem tendința să reproducem comportamente acceptate social și la rândul nostru să le susținem. Este greu de crezut că într-o societate în care familia este prețuită infinit mai mult decât prietenii, aceștia vor avea o importanță reală majoră pentru oricare din indivizii din societatea respectivă. Pe de altă parte, o presiune a grupului de prieteni către disoluția familiei, într-un grup în care prietenii sunt definiți drept importanți, poate determina individul să opteze pentru separare sau divorț chiar și după 20 de ani de trai laolaltă cu partenerul. Norma socială este cea care devine prevalentă în ambele situații, uneori trecând peste sentimente și calcul economic rațional.

Acest lucru asigură stabilitatea și coerența societăților, reduce viteza schimbărilor sociale, și face ca diferențele istorice observate mai sus să se reproducă și astăzi. Mai mult decât atât, acest lucru permite să întrezărim posibile tendințe în ceea ce prietenii și familia vor reprezenta în viitor. Societățile europene au trecut începând cu anii 1960 printr-un proces de scădere rapidă a fertilității și, implicit a numărului de copii ai unui cuplu. Procesul a apărut mai întâi și în Vest, Sudul urmând cu un decalaj de aproape un deceniu, iar Estul cunoscând tendințe similare mai ales după dispariția regimurilor comuniste. Asta face ca, mai ales în Vest, să avem deja generații adulte în care prietenii sunt la fel de importanți ca familia. Familiile monoparentale devin mai numeroase, precum și cuplurile separate și reconstituite cu alți parteneri ce au propriilor lor copii din relații anterioare. Cum speranța de viață continuă să crească, este de așteptat ca astfel de fenomene de reasezare și recombinație a indivizilor să devină din ce în ce mai frecvente, conducând în fapt la o diversificare a relațiilor familiale prin combinarea lor cu relațiile non-sanguine între frații vitregi care nu au părinți comuni.

Un alt proces important este prezența din ce în ce mai importantă a femeii pe piața muncii. În societățile tradiționale mai puțin prietenoase pentru egalitatea de gen, precum Malta, Germania, Elveția, independența femeilor crește, ele nemaifiind captive într-o relație dependentă de capacitatea soțului de a produce venit. Mai mult, prezente în viața publică, ele dezvoltă relații sociale mai frecvente și în afara familiei, ceea ce, din nou, crește importanța prietenilor. Prietenii pot aduce valori și comportamente noi, moduri noi de a face, transformând familia și relațiile dintre soți sau parteneri.

Pe de altă parte, există o tendință bine structurată de a crește numărul celor care lucrează de acasă, fără a avea nevoie să se deplaseze la un loc de muncă. Firme mari, precum KPMG au anunțat recent (martie 2014) că își diminuează din nou spațiile alocate pentru birouri, deplasând o bună parte din activitate către angajați sau subcontractori ce lucrează de acasă. Site-uri precum Elance.com sau Freelancer.com intermediază de ani buni contactul între liber profesioniști ce își oferă serviciile și companii care apelează la aceștia pentru activități de mai scurtă sau mai lungă durată. Numărul de cereri și oferte de joburi pe astfel de platforme este în creștere simțitoare. Ele privesc mai ales sectorul serviciilor, dar proliferarea tehnologiei de imprimare 3D și a distribuției fără intermediari (precum cea realizată pe eBay.com, eBay.de etc.) crește numărul celor care preferă un loc de muncă ce le permite să lucreze de acasă. Acest lucru lasă mai mult timp

liber la dispoziție, dar, paradoxal, poate și reduce oportunitățile de interacțiune în afara familiei. Adesea prietenii sunt recrutați la locul de muncă, mai ales în societăți în care timpul liber nu este o resursă abundentă. Locul de muncă comun dispărând, se pierde și o potențială sursă de prieteni.

Pe de altă parte însă, rămâne mai mult timp liber, care poate fi petrecut în cluburi în care oamenii au aceleași pasiuni, în grupuri de hobby, în asociații voluntare. În astfel de spații mai puțin formale, oamenii se pot simți mai liberi și pot dezvolta relații de prietenie mai solide, mai diverse, mai multe.

Totul rămâne o chestiune de gestiune a timpului. Progresul tehnologic și creșterea aproape continuă (la scară istorică) a productivității muncii și, implicit, a puterii de cumpărare a veniturilor, lasă însă și mai mult timp liber la dispoziție. Salariile bune fac din ce în ce mai atractive opțiunea pentru a lucra part-time și downshifting-ul (preferința pentru un job mai prost plătit dar cu mult mai mult control asupra timpului).

Dar timpul poate fi petrecut în varii feluri. Oamenii îl pot aloca activităților de timp liber, prietenilor, dar și creșterii numerice a familiei. Spre exemplu, în țările scandinave sau în Olanda, de mai mulți ani există o tendință de re-vigorare a fertilității la cuplurile native în țările respective, deci nu rezultată din venirea unor valuri de imigranți. La fel de bine, timpul poate fi alocat educației recurente (alternarea unor ani de studiu cu ani mulți în afara sistemului educațional, în funcție de preferințele personale în privința cursului vieții). Sistemele de învățare la distanță au devenit din ce în ce mai prezente în ultimii ani, cu universități recunoscute unanim drept lideri mondiali (precum MIT) promovând oferte tip MOOC (Massive Open Online Course). Aceste cursuri, care își propun adesea să furnizeze gratuit, prin Internet, educație de calitate sunt axate însă pe cooperarea și feedback-ul reciproc dintre cursanți. Ceea ce, în ultimă instanță, presupune tot o extindere a rețelei sociale și o colaborare cu potențiali prieteni.

Pe ansamblu, luând în considerare toate trendurile schițate de mai sus, cred că asistăm la o transformare tăcută dar fundamentală a societăților umane, în care rolul prietenilor devine predominant. Familia, fără a dispărea, are nevoie să își găsească forme în care partenerii au mai multă libertate, în care colaborarea în creșterea copiilor trebuie să lase spațiu partenerilor pentru a dezvolta și independent, pentru a aduce mereu energie și lucruri noi în relația de cuplu, astfel încât să poată garanta stabilitatea acesteia. Speranța lungă de viață face ca numărul de prieteni relevanți să devină din ce în ce mai mare, evitând erodarea relației cu aceștia și garantând felul în care aceștia devin un soi de rude ne-consanguine. Ei preiau rolul de plasă de siguranță pe care familia extinsă îl juca odinioară.

Sociologia și prietenii: despre capital social

Discuția despre capital social este veche și nouă în același timp (pentru o descriere detaliată a istoriei conceptului vezi Voicu, 2010). Pe la începutul secolului al nouăsprezecelea, Alexis de Tocqueville, un francez, a vizitat America și a rămas impresionat de multitudinea de mici grupuri în care locuitorii lumii noi își agregau interesele. Aceste grupuri promovau apoi varii proiecte, căutau să îi convingă pe ceilalți de justetea lor și contribuiau astfel la formarea bunului public. Ca să luăm un exemplu contemporan, să presupunem că într-o localitate rurală oarecare un grup de tinere mame decide că ar fi util ca terenul viran din spatele primăriei, aflat în proprietate publică să devină un spațiu de joacă îngrădit destinat copiilor preșcolari. Ele discută despre acest lucru în câteva din întâlnirile grupului de dansuri al școlii, din care fac parte de pe când urmau studiile la școala din sat. Grupul și-a menținut activitatea, a atras și alte tinere venite între timp în sat și acum acționează ca o asociație formal înregistrată ce promovează dansul amator. Acțiunile sale presupun colaborarea cu școala pentru a menține lecțiile de dans extracurriculare, atragerea de donații pentru participarea la concursuri de amatori, mini spectacole oferite sătenilor de două-trei ori pe an. O parte dintre componentele grupului au participat și la o emisiune concurs la televiziune, cum ar fi de exemplu România au talent. Multe dintre mamele implicate în grup simt acum că ar avea nevoie de acel spațiu de joacă, în care copii să se afle în siguranță în timp ce lele discută despre subiectele lor de interes. Grupul începe prin urmare

să facă lobby în acest sens, convingând primarul și trei dinți consilierii locali, atrăgând sponsorizarea unei mici brutării aflate în sat, determinând mai mulți voluntari să participe la amenajarea spațiului respectiv. Așa funcționează capitalul social la nivel comunitar. Interesul grupului pentru dans a condus la stabilirea unor relații de prietenie între membrii. Aceștia, cunoscându-se suficient de bine pe baza hobby-ului comun, au descoperit și alte interese comune pe care le-au promovat împreună, ca grup. Informații deținute de membrii grupului și conexiuni preexistente ale acestora au fost agregate astfel încât între susținătorii proiectului să poată fi atrași reprezentanți ai administrației locale, să poată fi obținută sponsorizarea de la brutărie, să fie convinși câțiva voluntari etc. Fiecare membru al grupului a adus în sprijinul proiectului o cunoștință proprie, informații pe care le avea, mici detalii ce au contribuit la făurirea întregului. Astfel a fost produs un bun public: locul de joacă la care accesul nu este îngădit nimănui, ci este un bun în folosul întregii comunități.

Tot acest mod de a face lucruri sau mai exact resursele care stau în spatele său (relațiile și încrederea) au fost etichetate începând cu anii 1980 drept capital social. Sub imboldul Social Capital Initiative, un departament în cadrul Băncii Mondiale, capitalul social a început să fie utilizat extrem de frecvent în proiecte de dezvoltare comunitară și socială. Ideea centrală a acestora a fost ca orice proiect ce rezultă în promovarea sau dezvoltarea de bunuri publice, pentru a fi sustenabil și a produce efecte pe termen lung ar trebui să aibă la bază implicarea comunității cărui îi este destinat, să pună în mișcare capitalul social existent la nivel local și, ca efect secundar, să favorizeze dezvoltarea acestuia.

Literatura dedicată capitalului social este astăzi extrem de bogată. Apar anual sute de articole numai în jurnale din primele fluxuri academice. Se operează o distincție clară între capitalul social de tip *bonding* și cel de tip *bridging*. Primul se referă la încredere și relații dezvoltate în interiorul unui grup de indivizi foarte similari ca status social.. De regulă acesta privește familia, dar poate însemna, spre exemplu, și grupul de co-etnici într-o comunitate multiethnică. Capitalul social tip *bridging* este cel mai productiv și presupune dezvoltarea de relații și încredere dincolo de grupurile de apartenență primară, asigurând celor ce dezvoltă astfel de capital accesul la informații deținute și resurse controlate de oamenii diferiți, din afara grupurilor de rudenie, de vecinătate imediată etc. Capitalul social tip *bridging* este astfel cel care este promovat ca element central în proiectele de dezvoltare.

Economia, sociologia, știința politică și asistența socială exploatează astăzi intens conceptul de capital social. Sunt dezvoltate permanent metodologii de analiză, moduri de inserare a acestuia în politicile de dezvoltare, moduri de măsurare. Caracterul mai degrabă vag al termenului, ce poate fi extins până la a include norme de reciprocitate între manifestări, creează un vast teritoriu dedicat cercetării. Ulterior, informația produsă în acest câmp este valorificată în proiecte și programe de intervenție socială. Știința socială impune astfel un element important în mixul dezvoltării, alături de resursele financiare și materiale, și de capitalul uman. Capitalul social și recunoașterea sa ca element esențial al progresului face ca importanța științei sociale și însăși acceptarea sa ca știință să fie subliniată.

Este România altfel?

Am discutat până acum despre importanța prietenilor și apoi despre capitalul social în general, particularizând doar puțin cu exemple din interiorul spațiului european. A venit momentul să amintesc trei idei legate de România. Stereotipul nostru este că românii sunt primitivi și foarte prietenoși. Datele statistice reci spun însă că stereotipul se poate aplica dacă ne comparăm cu țările subdezvoltate. Altfel, în comparație cu restul Europei, românii sunt între cei care se întâlnesc rar cu prietenii, iar acest lucru nu este datorat resurselor mai reduse. Români sunt de asemenea între europenii cei mai puțin încrezători în semenii și cei mai puțin de încredere.

Pe de altă parte, românii nu diferă de alți europeni. Și la noi, ca oriunde în lume de altfel, cei care au mai mulți prieteni sunt cei care au ce împărți cu ei: sunt mai bine educați, mai deschiși, mai educați, au un

loc de muncă. La fel se întâmplă și cu încrederea în oameni. La fel și cu cei care desfășoară acțiuni de voluntariat, cu cei care participă în asociații ș.a.m.d. Prin urmare, România nu este altfel, ci doar se află într-un stadiu al dezvoltării în care prietenii încă nu și-au arătat pe deplin importanța.

Știința socială de mâine: schimbă prietenii regula jocului?

Tendința pe care am descris-o în capitolul acesta este de a muta treptat o bună parte din accentul vieții sociale înspre relațiile de prietenie care le înlocuiesc pe cele din interiorul familiei. O astfel de tendință se manifestă în toate societățile și tinde a restructura complet modul în care este organizată societatea. Cu alte cuvinte, asistăm la o redefinire a însăși obiectului de studiu al științelor sociale. Intrăm într-o lume în care timpul este alocat diferit și în care relațiile sociale sunt mult mai complexe ca în trecut. Păienjenișul lor lasă un teritoriu vast de cercetat, înțeles și explicat, în care știința socială abia a făcut primii pași. Implicațiile acestor schimbări sunt poate încă departe de a fi intuite pe deplin. Prin urmare mă aștept ca studiul prieteniei și al capitalului social la modul general să fie un teritoriu extrem de fertil în cercetarea din următorii 20-30 de ani.

Bibliografie

Chiroț, D. 2002. *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, București: Corint.

Pahl, R. 2003. *Despre prietenie*, Bucharest: Antet.

Paxton, P. 1999. Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment, *American Journal of Sociology*, 105(1):88-127.

Paxton, P. 2007. Association Memberships and Generalized Trust: A Multilevel Model across 31 Countries, *Social Forces*, 86(1):47-75.

Pichler, F, Wallace, C. 2007. Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe, *European Sociological Review* 23(4):423-435.

Putnam, R. 2001. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Touchstone.

Rösener, W, 2003. *Țăranii în istoria Europei*, Iași: Polirom.

Voicu, B. 2005. Social capital: bonding or bridging Europe?, in Horațiu Rusu, Bogdan Voicu, eds. 2005. *European Integration Process from EAST to EAST: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World*, Sibiu: Psihomedica.

Voicu, B. 2010. *Capital social în România începutului de Mileniu: Drumeț în țara celor fără de prieteni*, Iași: Lumen.

Voicu, B. 2013. Participative Immigrants or Participative Cultures? The Importance of Cultural Heritage in Determining Involvement in Associations, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, <http://dx.doi.org/10.1007/s11266-013-9355-8>.

Organizația: o scurtă călătorie dincolo de aparențe

Radu-Ioan Popa

Expresii de tipul *Human Resources*, *target* sau *team-building* au intrat de mult în limbajul românesc, devenind adevărate clișee, utilizate zi de zi, de noi toți. Fiecare a postat cel puțin o dată un CV online sau a devenit subiectul unei testări online, fiecare a auzit de teleconferință și poate a comandat măcar o dată un produs de pe Internet, apelând la serviciile unei firme virtuale. Uzuale sau nu, sofisticate sau la ordinea zilei, aceste schimbări în societatea românească și peisajul organizațional clasic au survenit și continuă să apară, modificând constant modul cum ne raportăm la muncă, parteneri, colegi, șefi, performanță. Din această perspectivă, ne putem pune întrebarea: suntem oare conștienți de cât de mult se schimbă contextul și structurile organizaționale în care trăim sau de cele mai multe ori acceptăm automat schimbarea, comportându-ne mecanic în funcție de trend?

Perspectiva organizațională asupra funcționării societății umane continuă în prezent mai mult decât oricând să ridice numeroase întrebări asupra „succesului” sau „insuccesului” mecanismelor dinamice, de transformare și adaptare a societății la provocările actuale pe care le ridică noile structuri de organizare locală, regională, națională și internațională a lumii în care trăim.

Tematica în sine aduce în discuție cele mai controversate teorii, cele mai oponente perspective asupra organizării societății, reușind să strângă astfel o colecție impresionantă atât de susținători acerbi cât și de critici fervenți. Societatea, prin definiție, solicită o formă de organizare, o formă logică de viață, în care cel puțin membrii acesteia o consideră adecvată și normală pentru funcționarea lor și raportarea la lume în general.

În secolul „vitezei” și organizațiile s-au adaptat la aceste noi valuri sau trenduri de „a fi sau a exista” în societate, schimbările fiind radicale în ceea ce privește relațiile profesionale, performanța la locul de muncă, structura unei organizații, competiția pe piața muncii și „supraviețuirea” în timp a acesteia cu adaptarea permanentă și constantă la toate provocările actuale.

În literatura de specialitate se vorbește adesea de organizațiile fără frontiere, un termen cât se poate de adecvat pentru noua structură de organizare și funcționare a muncii în care ne aflăm în ultimii 20 de ani. În acest caz nu discutăm despre o simplă deschidere spre parteneriate internaționale și colaborări de succes între companii din medii diferite și locații geografice aparte, ci mai degrabă la schimbarea de paradigmă în mediul organizațional, acolo unde structurile clasice de organizare a unei companii lasă încet-încet locul unor noi forme adaptabile și dinamice de organizații, care pot ține pasul cu o lume aflată în continuă schimbare, elementul principal fiind activitatea bazată pe proiecte, acolo unde se poate forma rapid și eficient o echipă care după atingerea obiectivului poate la fel de bine să își redirecționeze efortul și resursele spre următoarea sarcină.

Această dispariție a frontierelor în organizații a fost posibilă și datorită progreselor tehnologice și informaționale din ultimul deceniu, acolo unde tehnologia a apropiat companiile, a optimizat modul de relaționare a angajaților, a simplificat transmiterea de informații, procesele de recrutare și selecție, a adus mai aproape de angajat actul muncii și lumea organizațională, cum s-ar spune în limbaj tehnic anglo-saxon „the world now is just one click away”.

Desigur că această tehnologizare a mediului organizațional a ridicat pe lângă o serie de avantaje și numeroase bariere și problematici în ariile amintite anterior. În acest sens, merită amintit fenomenul comunicării via internet atât de drag spre analiză sociologilor și psihologilor deopotrivă. Acest mod de interacțiune creat pentru a apropia, pentru a oferi posibilitatea video-conferințelor și altor numeroase oportunități, distanțează în același timp persoanele în mod paradoxal. Numeroși specialiști în domeniu susțin numeroasele dezavantaje pe care acest tip de comunicare le posedă: de la imposibilitatea transmiterii stărilor emoționale reale și percepției corecte a dispoziției interlocutorului, până la trunchierea mesajelor și interpretării eronate a acestora, aspecte care ar fi mai simplu de depistat într-o convorbire față în față.

Cu toate acestea schimbarea este un fenomen inevitabil ce domină mediul organizațional. Schimbările din interiorul societății afectează în mod direct organizația, definită ca fenomen social. Organizația nu poate exista în afara societății iar orice modificare trebuie tratată nu separat ci în interiorul structurii sociale cu toate legăturile și interacțiunile care există între societate și organizațiile din interiorul acesteia.

Schimbările în mediul organizațional nu au apărut ieri sau azi, ele sunt un proces continuu, apărut odată cu transformările naturale a structurii societății umane, având un traseu istoric normal de dezvoltare și adaptare la noile cerințe ale vieții umane. Cu toate acestea, resimțim în ultimii ani o intensificare sau mai bine zis o acutizare a schimbărilor în societate și organizații, într-un ritm mult mai alert. Din aceste considerente persoanele percep aceste modificări ca fiind mult mai radicale, rapide și numeroase într-o perioadă scurtă de timp.

Capitolul de față își propune să prezinte câteva direcții actuale în mediul organizațional în raport cu societatea, să traseze posibile provocări pentru viitorul apropiat și nu numai, urmărind mereu fenomenul din perspectiva științelor sociale pentru ca în final să atragem atenția asupra contextului organizațional românesc, cu implicarea sociologiei și psihologiei în acest mediu.

Organizația: trecut și prezent

Încă de la managementul științific al lui Taylor, psihotehnica lui Munsterberg, statistica matematică a lui Giese și până la paradigma culturală aparținând lui Hofstede, tematica leadership-ului după Lewin, Lippit și White sau Bass și Avolio sau teoria managementului bazat pe principii a lui Covey, perspectivele organizaționale asupra societății au trecut printr-un lung proces de finisare, abordări și analize conforme cu perioadele istorice pe care le-au traversat. Pe alocuri, în anumite momente istorice, procesul modernizării a însemnat pentru abordarea organizațională un moment de stagnare sau rigidizare a proceselor de analiză și diagnoză, desigur urmate aproape întotdeauna de un episod de relansare și reconfigurare atât teoretică cât și practică.

Dacă până în 1900 primele încercări de teoretizare și sistematizare a mediului organizațional au fost de pionierat, odată cu Primul Război Mondial și mai ales cu cel de-al Doilea Război Mondial, abordările organizaționale și cercetările de teren cunosc o dezvoltare susținută, pentru a se pregăti astfel terenul marilor teorii în domeniu aparținând anilor 50, 60 și 70 (Cooper & Robertson, 2003).

În prezent, mai mult decât oricând asistăm la fenomenul globalizării în interiorul organizațiilor ce compun până la urmă cadrul societății în care trăim cu toții. După McQuarrie & Marwell (2009) organizațiile creează, restructurează și configurează la rândul lor relații și rețele sociale, condiții de climat și cultură organizațională, influențând rezultatele individuale și identitatea membrilor ei. Pe de altă parte, suntem și spectatori în ultimii ani la anumite tendințe de recâștigare a individualității naționale și regionale, fenomen ce vine însoțit de atitudini ce se opun procesului de aderare la „satul planetar”, euroscepticism și de ce nu o încercare de revenire la fostele state naționale.

Nu de puține ori se acceptă perspectiva conform căreia o apropiere atât de mare prin dispariția

granițelor atât culturale, sociale, cât și geografice, tehnice și economice într-un timp relativ scurt creează scenarii negative, ce cauzează apariția amenințărilor imaginate, reacția membrilor in-grupului fiind adesea cea de respingere a elementelor din out-grup, conform teoriilor sociale, acolo unde tot ce este nou și mai ales diferit sperie și trebuie evitat sau îndepărtat. Cu alte cuvinte teoria amenințărilor sociale între grupuri este mai prezentă decât oricând, transformările societății atât de dese și radicale generând piedici împotriva unei adaptări optime și adecvate a indivizilor la mediul și noua cultură organizațională, și implicit la noua configurație a societății și relațiilor interpersonale prestabilite.

Pe lângă fenomenele sociale majore puse în discuție anterior, precum globalizarea, modernizarea și individualizarea societății, există câteva mecanisme prezente care afectează în mod specific perspectiva organizațională asupra acesteia.

Caseta 10. Recrutare și selecție fără frontiere

În acest sens, putem face un scurt exercițiu de analiză asupra unui caz inspirat din realitate - un candidat român pe un post la o companie multinațională cu sediul principal în Franța își trimite CV-ul către aceștia; cv-urile sunt procesate de un evaluator etnic algerian și trimise spre centralizare centrului de resurse umane localizat în Marea Britanie; cv-urile sunt trimise inițial în limba engleză, traducerea în limba franceză fiind făcută de un rezident belgian; postul scos la concurs va fi localizat în Africa de Sud unde majoritatea viitorilor colegi sunt fie olandezi, mexicani sau indieni.

Dacă până acum a fost simplu, să mergem puțin mai departe și să ne gândim la etapa de testare și evaluare a candidaților unde lucrurile se complică și mai mult. Una din probe e un test de aptitudini, creat în Statele Unite ale Americii, adaptat pe populația din Europa de către o firmă din Danemarca; compania franceză îl trimite în România după ce inițial proba a fost tradusă în limba franceză pentru uzul intern; în România este tradus în limba română și aplicat candidatului; rezultatele sunt traduse înapoi în limba engleză și trimise spre procesare în Marea Britanie, unde un evaluator scoțian trimite raportul final către sediul central din Franța, de unde întreg dosarul și recomandările pleacă spre Africa de Sud în limba franceză, unde se regăsește și postul de concurs.

Iată așadar o mică incursiune, un exemplu de structură fără frontiere din lumea „încâlcită” a organizațiilor din prezent, acolo unde majoritatea serviciilor de consultanță, testare și evaluare, recrutare și selecție de personal sunt fie externalizate fie localizate în multiple zone geografice în funcție de interesele și resursele companiei. Exemplul de mai sus prezintă o realitate cu care se confruntă organizațiile în secolul 21 și nu trebuie privită ca o piedică în procesul de management al resurselor umane ci ca un fenomen natural care trebuie gestionat în noile structuri și relații ale societății actuale în care trăim.

Acest fenomen al organizațiilor fără frontiere va continua să se accentueze în următorii ani, societățile fiind nevoite să se adapteze la noile forme de structurare și realizare a actului de muncă și relaționare profesională.

Un fenomen specific apărut și dezvoltat în ultimii ani, care completează modificările sociale menționate anterior, se manifestă sub conceptul de „teleworking”, parte din procesul organizațiilor fără frontiere. Teleworking nu este altceva decât munca la distanță pentru diferite companii, acolo unde angajatul fie lucrează de acasă, fie se află la o distanță considerabilă de sediul principal, neexistând un contact direct între aceștia sau un „birou clasic” cu program fix de muncă.

Tot în cadrul acestui fenomen intră și așa-zisele organizații „virtuale” care operează spre exemplu cu vânzarea de produse în mediul online, fie direct prin site-ul propriu, fie prin angajați aflați la distanță, care promovează și vând produse de acasă. În această situație nu există decât un magazin virtual, fără angajați,

fără vitrine și sedii poate doar depozitul de unde se livrează produsele dar pe care oricum clientul nu îl va vedea niciodată și o armată de curieri care livrează mai devreme sau mai târziu produsul cumpărat la domiciliu.

Fără doar și poate în secolul 19 sau 20, ideea unui post virtual plătit era de neconceput dar iată că asistăm la o veritabilă transformare și reconfigurare a acestora, după cum organizațiile clasice sunt înlocuite de noile structuri de tip modular sau centrate pe proiecte, așa și posturile fixe, cu sarcini rigid delimitate, locații fixe, program de lucru fix și delimitare geografică sunt încet-încet devansate de noile forme fără frontiere, fără proximitate, cu parteneri și angajați la distanță, cu birouri virtuale și comunicare exclusivă via internet, cu plăți direct în cont și mai ales șefi cunoscuți de angajați prin teleconferințe sau emailuri.

În prezent, organizațiile moderne uzează mult mai mult de o ierarhie complexă, în care simplul angajat se află în legătură cu șeful său direct sau indirect, cu responsabilii din departamentele de resurse umane și cei care coordonează activitatea de pregătire profesională, cu instructorii din firmele subcontractate pentru evaluare și instruire profesională și consultanții de specialitate. În acest sens, deși autoritatea poate părea mai laxă decât în cazul organizațiilor de tip virtual, dobândește multiple fațete iar angajatul trebuie să se raporteze la poli diferiți de conducere, stiluri diferite de conducere, răspunzând în funcție de solicitări celor care îi coordonează activitatea, celor care îi orientează cariera și celor care îi asigură pregătirea. Ideea de companie multinațională oferă angajaților săi un spațiu mai mare de control asupra propriei activități, o participare mai activă în luarea deciziilor și în viața structurii, implicându-i și valorizându-i pe aceștia în direcția conturării individualității spre deosebire de organizația clasică în care individul era doar o piesă din angrenajul imens de funcționare, element de producție, cu control limitat și fără capacitate decizională, ce reprezenta o simplă cifră în ecuația de costuri, beneficii, producție și profit.

Desigur că aceste schimbări ce se produc în organizațiile de astăzi au și părți negative. În ultimii ani, o serie de cercetări din sociologie și psihologia organizațională au prezentat dezavantajele pe care acest tip nou de funcționare a organizațiilor îl importă: comunicarea între angajați este adesea bruiată în mediul virtual, mesajul fiind adesea interpretat greșit, fără a exista posibilitatea confruntării ideilor cu interlocutorul care nu este prezent decât în mediul virtual; comunicarea și relaționarea între angajați, parteneri sau colaboratori este puternic afectată de absența componentei emoționale din mediul virtual, comunicarea fiind adesea neutră, seacă, mecanică și extrem de artificială, emoticoanele neputând ține loc de un zâmbet real și un mulțumesc sincer din partea conducerii; gestionarea stărilor de criză sau conflict în organizație este îngreunată de absența unui contact direct între membrii echipei sau grupului de lucru, în acest sens fiind îngreunată inclusiv activitatea echipei de management de a gestiona angajații; recompensarea, sancționarea sau feedback-ul sunt de asemenea afectate de absența unor repere concrete și detaliate în analiză, evaluarea fiind generală, fără explicații, fără personalizări și pe alocuri fără conținut.

Dacă în trecut învățământul superior viza doar anumiți reprezentanți ai unor pături sociale favorizate, fiind un domeniu rezervat exclusiv elitelor atât intelectuale cât și financiare, astăzi învățământul din mediul academic a căpătat un caracter de masă, fenomen adesea criticat de susținătorii curentului calitativ în detrimentul argumentului cantitativ. Părerile sunt împărțite în această problematică, accesul la educație trebuie să fie liber fără doar și poate, dar în același timp rezultatele inadapării sociale și profesionale ne indică mult prea des că pregătim tinerii pentru o piață a muncii care nu e gata să îi primească, adesea existând o prăpastie neprietenosă între cererea de pe piața muncii și oferta de specialiști din mediul academic.

În ultimii ani, în mediul internațional de la care România nu face rabat, acest fenomen a luat amploare, de la cursurile de masterat care se pot face din nou exclusiv online până la facultățile private cu module de predare la distanță și care eliberează în cel mai scurt timp o diplomă. În această direcție controlul calității se face tot mai dificil și nimeni nu „garantează” pentru noii specialiști ce apar foarte rapid pe piața muncii. În acest context ne întrebăm, în calitate de dascăli, pregătim oare pe cine trebuie și cum trebuie pentru noile provocări ale societății. Acest fenomen social deja începe să ridice o serie de probleme privind adaptarea pe piața muncii a viitorilor lucrători. Pe de altă parte o serie de instituții de învățământ au început

să adapteze oferta educațională la cererea de pe piața muncii, oferind specializări de nișă, expertiză din mediul practicienilor, module de training și internship la companiile partenere care devin parte a actului educațional, promovarea unui învățământ de tip dual și mai ales focalizarea pe direcționarea elevilor încă din cele mai mici clase, în funcție de aptitudini spre un domeniu de specializare sau altul.

De asemenea, în raport cu acest fenomen putem aminti și nevoia de formare continuă a adulților, o solicitare cât se poate de acută și reală a zilelor pe care le parcurgem. Dacă până acum în mediul organizațional nevoia de formare continuă și reconversie profesională erau niște problematici tabu, lăsate la cheremul celor care instruiau sau nu personalul, în prezent aceste practici sunt valorizate atât de echipa managerială cât și de angajați în calitate de beneficiari ai pregătirii. Oferta de pregătire profesională a devenit atât de vitală, încât ajunge să fie prezentată drept beneficiu suplimentar în ofertele de angajare și în politica de management a firmei. Acest proces există de ceva timp în cultura organizațională din mediul internațional. Mai mult, fenomenul a fost diseminat și interiorizat de către angajații lumii prezente, care fie la angajare fie în desfășurarea activității pe post caută oportunitățile de formare continuă, ce implică binecunoscuta dezvoltare profesională dar și personală. Indiferent că discutăm de training, mentoring sau coaching, nevoia de formare există iar companiile deja o valorifică, acest mecanism de valorizare devenind un real instrument de recompensare alături de clasicul „salariu motivant”.

În ceea ce privește următorii 30 de ani, ne putem aștepta așadar la transformări radicale ale spațiului de lucru, proces deja început prin fenomenul de teleworking și organizațiile fără frontiere, alături de organizațiile virtuale și rețele de muncă și interacțiune localizate în mediul cibernetic. Numeroase companii își coordonează deja activitatea echipelor de la distanță, pot primi și monitoriza situații în timp real, se trimit fișiere, se semnează și se autentifică documente, se încheie contracte și se discută strategii pe termen lung fără ca participanții să fie prezenți fizic. Un medic poate observa la distanță, prin aplicațiile electronice aferente, starea pacientului său și să conducă o intervenție medicală în timp real, coordonând echipa din teren.

Alături de aceste metamorfoze cu consecințe directe în procesele sociale, angajații vor continua seria formării continue la locul de muncă. În acest caz, societatea peste 30 de ani va avea nevoie de indivizi ușor adaptabili și permanent pregătiți pentru a face față transformărilor pe care le impune mediul organizațional și piața economică, educația continuă a adulților și orientarea profesională devenind vitale.

În următorii anii conlucrarea dintre om și mașină se va accentua. Dacă până nu demult în cadrul unei linii de asamblare componente auto activau 200 de angajați, în prezent pot opera 20 de angajați cu ajutorul roboților industriali. Din aceste cauze, tehnologizarea nu trebuie văzută drept amenințare, ci optimizare a actului de muncă, acolo unde angajatul va trebui instruit nu numai asupra activității în sine ci și asupra instrumentelor de lucru și tehnologiei specifice. În acest sens, gradul de pregătire profesională, modalitățile de reconversie și orientare vocațională, adaptarea angajatului la instrumente digitale de lucru pretențioase vor constitui următoarele provocări pe termen mediu.

Un alt aspect de luat în seamă pentru viitorul organizațional apropiat, va fi reprezentat de piața financiară și modalitățile de remunerare și recompensare a individului. Dacă până acum se discuta despre un post stabil, cu un salariu fix și o pensie pe măsură, în prezent angajații sunt tentați să urmărească alte forme de valorizare: de la oportunitatea dezvoltării personale și profesionale, mobilitate în post până la activitatea pe proiecte și creșterea ariei de control asupra propriei activități. Aceste tendințe se vor intensifica, odată cu solicitarea tot mai acerbă a dezvoltării și îmbogățirii posturilor, a diversificării actului de muncă și cine știe, poate pe viitor, vom asista la remunerarea membrilor unei companii cu bani digitali („bitcoin”) - o realitate deja prezentă în mediul virtual și aflată în teste.

Drept concluzie, întregul rețetar de fenomene prezentate anterior, în mediul organizațional, de ieri și de azi, creează câteva premise cel puțin interesante pentru viitorul apropiat, în care angajații de mâine vor trebui să se adapteze la o mobilitate accentuată a posturilor, un transfer amestecat de know-how din diferite

părți geografice ale lumii, adaptarea, toleranța și deschiderea spre noi experiențe fiind soluțiile pentru supraviețuirea pe piața muncii.

Relațiile profesionale de colaborare, subordonare și conducere se metamorfozează, indivizii interacționează mai ușor dar mai tehnic, organizațiile au o acoperire globală și se interconectează, funcționând fără granițe geografice, lingvistice, tehnologice, culturale sau de identitate. Resursa umană rămâne veriga centrală în funcționare organizației, dar în același timp tehnologizarea și virtualizarea excesivă a actului muncii creează alienări funcționale în relaționarea interpersonală într-o lume care ar trebui să apropie nu să distanțeze. Specialiștii din domeniul științelor sociale monitorizează aceste transformări pas cu pas, fiind cu toții interesați să vedem în perioada următoare încotro se îndreaptă organizațiile societății de mâine.

Științele sociale și organizațiile: despre mituri și realități

În noul context organizațional, științele sociale sunt mai solicitate ca oricând în diagnosticarea, evaluarea și soluționarea diferitelor problematice care apar în acest mediu dinamic.

În prezent, sociologii și psihologii organizaționali se ocupă cel mai intens de tematici precum cultura organizațională, gestionarea conflictelor de muncă, pregătirea continuă a angajaților, evaluarea performanțelor, recrutare și selecție de personal, pregătirea liderilor, consultanță și diagnoza organizațională, schimbare organizațională etc.

În multitudinea de subiecte mai mult sau mai puțin controversate, un fenomen actual se detașează interesant de restul și anume procesul schimbării organizaționale. Dacă tot am discutat anterior despre noile transformări prin care trec organizațiile secolului 21 și provocările pentru viitorul apropiat, nu puteam să evităm subiectul schimbării organizaționale. Collins (1998) amintea într-o lucrare de specialitate de cele 3 elemente necesare pentru o tranziție optimă a organizațiilor, o adaptare adecvată la piața muncii și o gestionare eficientă a resurselor umane, între care: angajament, calitate și flexibilitate. Spre exemplu, atunci când există angajament din partea personalului sau membrilor organizației, acesta va asigura continuitatea actului muncii și obținerea de rezultate chiar și în context conflictual sau de criză a structurii. Totodată asigurarea angajamentului și interiorizarea sa de către membrii unui grup creează premisele necesare pentru consolidarea loialității în companie, o caracteristică atât de râvnită de echipa managerială și poate una din puținele soluții la una din cele mai spinoase probleme ale companiilor - gradul ridicat al fluctuației forței de muncă - acolo unde se pot pierde specialiști, experți, exodul de „know-how” și forță umană fiind niște realități dureroase.

În ceea ce privește calitatea, aceasta este un apanaj al prezentului. Dacă în trecut se afla la finalul listei de priorități a organizației, azi companiile își construiesc politicile de management în jurul acestei valori. Principiul calității merge mână în mână cu cel al angajamentului și libertății de implicare din partea membrilor organizației, acolo unde cu cât aceștia vor fi responsabilizați mai mult, cu drept de decizie, monitorizați mai puțin, recompensați personalizat și motivați să îmbunătățească calitatea prin inițiative personale, cu atât vor participa mai activ în dezvoltarea și obținerea de rezultate net superioare calitativ.

Mai mult, procesul de luare al deciziei trebuie să aparțină într-o oarecare măsură și membrilor organizației din care provin aceștia și să nu fie privilegiul exclusiv al echipei de conducere. La fel și într-o societate, participarea membrilor ei și co-interesarea lor depinde de gradul de implicare al acestora în funcționarea și bunul mers al societății în sine. Deopotrivă sociologii și psihologii sunt de acord că sentimentul de apreciere pentru un rezultat urmărit este important, dar sentimentul că ai participat la decizia pentru stabilirea acelui rezultat este capital, valorizarea și implicarea generând beneficii atât pentru individ cât și pentru echipa de coordonare.

Ultimul element, flexibilitatea nu face decât să aducă în prim plan o idee mai veche a adaptării sociale în condițiile oferite de context. Noile perspective ale perioadei pe care o traversăm cu toții pune în evidență această caracteristică a organizațiilor de a se adapta rapid și eficient la o piață economică în continuă schimbare. Ceea ce este mai interesant, după cum observă și reprezentanții științelor sociale, această trăsătură se răsfrânge de la nivel macro la nivel micro, de la organizație spre individ, funcționând și în sens invers, pe plafonul unei relații circulare. La nivel individual, angajatul trebuie să fie capabil să se adapteze la roluri multiple, solicitări care nu intră în fișa sa de post, un program care cel mai des nu respectă norma de 8 ore, să tolereze și să se adapteze la o lume tot mai diferită, eterogenă cultural, etnic, religios, sexual etc.

În lumina acestor perspective respectarea acestor 3 elemente detronează oarecum existența unor vechi mituri organizaționale și sociale până la urmă, precum: tot ce este nou este amenințător și rău; principiul „nu fă valuri”; mitul liderului salvator sau erou, capabil să schimbe singur cu puteri supra-omenești mersul companiei; existența consultanților „magici” care pot „vindeca” organizația de orice „afecțiune tehnică sau umană” etc.

Dacă este să le exemplificăm pe scurt, putem spune despre fiecare dintre aceste mituri că tot științele sociale au dinamizat misterul care trona în jurul acestora oferind explicații consistente și instrumentele necesare pentru gestionarea lor.

Mitul că „tot ce este nou este amenințător și rău” rezidă din teoria grupurilor sociale, care specifică clar că membrii unui grup, definit ca in-grup, vor respinge în proporția covârșitoare un individ din afara grupului, membru al unui out-grup, pe simplul considerent că provine din afara grupului (Neculau, 2007). Din aceste motive și în mediul organizațional, echipa managerială trebuie să acorde o atenție sporită mecanismului de acceptare a unui nou membru în echipa sau grupul de lucru. Acceptarea sau respingerea cuiva în echipă ca și în orice altă structură socială necesită acomodare treptată, cunoaștere reciprocă, tatonare și proximitate, la care se adaugă o perioadă de așa-zisă probă în care individul face dovada implicării sale în grup sau dimpotrivă evită lucrul cu membrii deja existenți riscând marginalizarea și excluderea din această formațiune. Riscul major în propagarea acestui mit este inserarea de membrii noi într-un timp extrem de scurt, cu arderea etapelor necesare acomodării, ceea ce conduce la disfuncționalități majore în interiorul structurii. Printre alții, Hofstede (apud Collins, 1998: 115) explica acest fenomen prin una din dimensiunile analizate în teza sa despre culturile organizaționale și anume evitarea incertitudinii.

În cazul mitului „nu fă valuri - do not rock the boat”, organizația devine un fort închis la schimbările din afară, crezând că odată cu izolarea nimic nu o mai poate atinge, rezistând în carantină pe piața de concurență (Perrot et al, 2014; Avram, 2008; Bogathy, 2007). Acest mit este propagat adesea de managerii care nu doresc schimbarea organizațională și se opun acesteia chiar cu prețul sacrificării organizației, a pierderii de personal și adaptării pe piață, văzând tranziția și inovația ca o amenințare și nu ca o oportunitate sau proces natural și până la urmă inevitabil. Bătălia pentru reconfigurarea structurilor organizaționale clasice este începută de câțiva ani buni dar rezistențele continuă să apară, împiedicând o adaptare armonioasă la noua configurație a actului de muncă, victime fiind tot angajații care înmulțesc rândurile șomerilor din societatea în care trăim. Din această privință, poate principiul „adapt or die” are mai multă semnificație azi decât oricând.

Adesea aceste rezistențe provin din teama de necunoscut și incapacitatea factorilor de schimbare de a explica pe înțelesul tuturor ce înseamnă schimbarea organizațională, ce presupune dezvoltarea companiei, cum va fi ea afectată împreună cu angajații ei și ce soluții sunt propuse pentru tranziție. În prezent, inclusiv cuvântul „tranziție” ca să nu mai vorbim de „schimbare” provoacă reacții de rezistență și temeri nefondate în rândul angajaților.

Un alt mit „al liderului salvator sau erou” vine să explice ideea conform căreia acolo unde indivizii nu sunt responsabilizați suficient și motivați să se implice, vor aștepta mereu ca cineva din afară să le rezolve problemele (Gavreliuc, 2003; Avram, 2008; Bogathy, 2007). Mai mult, din practică, există numeroase cazuri

de manageri care preferă să se încarce până la refuz cu sarcini care nu le aparțin, evitând delegarea, tocmai din teama că angajații nu sunt capabili să le îndeplinească. Acest tip de comportament nu va face decât să sprijine dezvoltarea acestui mit, destul de perfid care anulează oportunitățile de dezvoltare profesionale și personale ale indivizilor, sabotând indirect organizația și pe membrii ei.

În cazul consultanților „magici” este o discuție mult mai vastă în domeniu. În ultimii ani, aceste noi profesii de trainer, coach sau mentor au fost îndelung utilizate dar și mediatizate. Ca orice nișă nouă de profesionalizare, domeniul a fost adesea atacat de reprezentanți ai lumii economice, ingineresti, sociale sau culturale, reprezentanții acestora construind un adevărat Babilon al muncii de consultanță, fiecare cu opinii, paradigme, teorii și practici din cele mai diverse. Mai mult decât atât, în ultimii ani asistăm și la o deprofesionalizare a acestor consultanți, care importă mai nou reprezentanți autodidacți, care aparent creează curente noi de gândire, abordarea lor exclusiv empirică, departe de orice suport științific (Connor & Pokora, 2007; Holliday, 2001; Clements & Jones, 2008). Folosirea acestor non-specialiști este pe cât de periculoasă pe cât de nocivă pentru organizații. Mitul de față, este explicat de științele sociale și printr-o altă fațetă a profesiei de consultant. De data aceasta dacă este să urmărim așteptările echipei manageriale și ale angajaților de la un astfel de specialist, vom putea spune că ele sunt cel puțin de domeniul științifico-fantasticului. Astfel, presiunea ce apasă asupra specialistului, ce trebuie să evalueze corect organizația și să propună anumite planuri de intervenție, este destul de intensă. În acest caz reprezentanții științelor sociale trebuie să explice pe înțelesul tuturor caracteristicile acestei profesii, instrumentarul de lucru și să disipeze misterul ce învăluie această meserie. Va fi bineînțeles o luptă pe mai multe planuri, în următorii ani, pentru certificarea profesiei, legitimitatea ei și scoatere acesteia de sub amenințarea profanului și empiricului inadecvat.

În loc de concluzie, putem afirma că reprezentanții științelor sociale și nu numai vor avea în următorii ani de clarificat, corectat și validat o serie de mecanisme sociale ce funcționează astăzi în organizații, coroborând rezultatele cercetărilor științifice cu implementarea de politici sociale. Tendința prezentă de emiteră a unor simple concluzii și publicării acestora în jurnale de specialitate va fi surclasată de nevoia de focalizare pe construirea de politici, dezvoltare și implementarea acestora, cu abordarea unei laturi aplicative generalizate, cu orientare către oferirea de soluții și strategii de intervenție. Toate acestea vor constitui punctele de pornire pentru fabricarea și modelarea societății de mâine.

România încotro: studiu de caz sau aliniere la trend?

Dacă până acum au fost analizate succint realitățile și problemele ce animă mediul organizațional din perspectiva științelor sociale, să aruncăm o privire în continuare asupra situației României pe aceleași considerente discutate în capitol.

Nici România nu face rabat de la miturile prezentate anterior. În cazul nostru, interesant din nou, este că importăm caracteristici atât din culturile organizaționale de tip individualist cât și din cele de tip colectivist dacă ar fi să ne luăm după perspectiva lui Hofstede (apud Collins, 1998).

În schimb, ar trebui să ne concentrăm tocmai pe aceste particularități și cum pot ele fi valorificate pentru o mai bună funcționare a societății românești. Suntem destul de rezistenți la schimbare dar în același timp ne place să testăm noul și nu de puține ori am importat fără filtrare de la alții tot ceea ce am considerat interesant. Pe viitor, societatea românească are premisele să păstreze ceea ce este autohton, cu selectarea atentă și calitativă a ceea ce este oportun și adecvat din mediul internațional, în ceea ce privește atitudinile față de muncă, organizarea companiilor locale, politicile de personal, educația continuă, spiritul civic și individualizarea. În acest sens, stoparea fenomenului de macdonaldizare (Davis, 2010) a structurilor organizaționale și a societății în general ar fi un bun început.

Mecanismul de plasare a responsabilității altei persoane și în special șefului, prezent uneori în

organizațiile românești, vine să sugereze din nou poate o consecință a vechilor obiceiuri și mituri sociale preluate înainte de anii 1990 și de ce nu să trădeze influențe binecunoscute ale unei culturi de tip colectiv. Ca și în cazul altor țări din fostul bloc comunist, cultura liderului suprem sau a direcționării de la centru a determinat apariția și propagarea acestui mit al salvatorului, adoptat la un nivel destul de profund în mentalul colectiv și societatea românească (Gavreliuc, 2003). Pe viitor, cadrul organizațional românesc și societatea noastră trebuie să recupereze mecanismul asumării atât a rezultatelor pozitive cât și negative, a responsabilității sociale atât de necesare (Avram, 2008). Consolidarea implicării și angajamentul față de actul muncii, nu doar pe hârtie sau în discurs, atât de des vehiculate și dezbătute, merită o șansă de manifestare în acțiune. De aici și până la asumarea responsabilității de către angajatul român, implicarea sa activă, participarea la decizii și inițiativă nu e o distanță atât de mare. Momentul așteptării unei soluții din partea altora a cam trecut iar acest fond e numai propice pentru dezvoltarea inițiativei, comportamentului participativ și adoptarea unei atitudini pro-acțiune pentru o societate care abia așteaptă să se dezvolte, să se relanseze fără imbolduri din afară și elemente ajutătoare, un mecanism deja început prin încurajarea descentralizării și lărgirii orizontului de control al angajatului asupra propriului traseu profesional și activității prestate.

În același timp, ca și în restul Europei, se încearcă depășirea mitului „nu fă valuri” și în România, prezent ca și ancoră în anumite organizații și la nivelul anumitor echipe manageriale (Avram, 2008; Bogathy, 2007). Acest aspect poate împiedica adaptarea la noile cerințe europene și piețe internaționale. Adesea angajații sau noi veniți se tem de schimbare și vor încerca în interiorul organizației să nu iasă în evidență, să se conformeze expectanțelor organizaționale (Perrot *et al*, 2014). Fiecare dintre noi a auzit cel puțin o dată la locul de muncă propriu sau în echipele de lucru sintagma: „lasă că merge și așa”. Această expresie trădează printre altele existența mitului „nu fă valuri”, acolo unde membrii grupului crezând că dacă nu schimbă nimic, dacă nu ies în evidență, dacă vor fi mereu aceeași masă tăcută de executați, dacă nu au idei (amintind aici un alt mit pus în practică - „dacă ai idei nu e bine, dacă le propui te vor pune să le faci” - desprins din „folclorul” organizațional românesc), dacă nu au inițiativă, lucrurile vor merge normal și perfect pentru organizație. Mai devreme sau mai târziu acest fenomen nu va face decât să stopeze dezvoltarea echipei, a companiei și oamenilor care o compun, grăbind mai mult apariția disfuncționalităților organizaționale.

În ceea ce privește reprezentanții mediului de consultanță din România, aceștia există doar trebuie solicitați. Încet-încet misterul din jurul acestor profesii se disipează, iar mediul organizațional apelează tot mai des la serviciile acestora. Lupta pentru stoparea deprofesionalizării acestui domeniu se va duce și în România, exact ca în contextul global, cu tente ceva mai acerbe local, având în vedere istoria relativ tânără și recuperată a managementului resurselor umane. Aceasta a fost reîncepută în anii 90, după o lungă perioadă de absență din peisaj, când în perioada comunistă științele sociale, interzise pe atunci, erau condamnate fiind considerate drept un apanaj al burgheziei și imperialiștilor „periculoși”.

Comaniile cu capital străin au deja o tradiție și o cultură organizațională în direcția utilizării serviciilor de consultanță, externalizării serviciilor de recrutare și selecție, precum și a utilizării perfecționării continue a angajaților. În ultimii, anumite companii românești au început să uzeze de aceste servicii, copiind modelul occidental care se pare că dă roade. Peste toate acestea criza economico-financiară care a lovit piața globală, a determinat o mai mare atenție și implicare în managementul resurselor umane în contextul organizațional românesc, acolo unde echipele manageriale au fost nevoite să refacă politicile de personal, să realoce și să redistribuie resursele materiale și umane, să găsească strategii pentru supraviețuire și pentru pierderea de personal, să identifice căile necesare pentru asigurarea unei continuități a companiei în plină recesiune.

Științele sociale: ultima frontieră?

Cum a fost prezentat și anterior, domeniul științelor sociale vine în întâmpinarea problematicilor organizaționale discutate. Dintre aceste științe, psihologia și sociologia se detașează în mod vădit, interesul

specialiștilor, a practicienilor și cercetătorilor în domeniu fiind unul accentuat. Tot aceste discipline au oferit din anii 20 înapoi cele mai interesante rezultate, aplicații, explicații, publicații și soluții la dilemele societății de azi, din perspectivă organizațională.

Mediul organizațional fiind un tărâm extrem de dinamic, reprezentanții domeniului de cercetare socială sunt obligați ca permanent să își adapteze instrumentarul de observație, analiză și intervenție, cu elucidarea și stoparea scenariilor și fenomenelor negative care afectează organizația, cu menținerea, dezvoltarea și propagarea bunelor practici care guvernează acest mediu.

În următorii ani accentul se va pune pe noile structuri de funcționare și organizare a individului în societate și la locul de muncă, cu configurații inedite de relaționare profesională și identitate, noi moduri de a realiza actul muncii și de a obține performanțe. În acest sens, cercetările științifice sunt doar la început, organizația surprinzând mereu, iar prin complexitatea ei pregătind numeroase și interesante surprize pentru specialiștii din domeniu în următorii ani.

Bibliografie

Avram, Eugen. (coord). 2008. *Psihologia în organizațiile moderne*, București: Universitară.

Bogathy, Zoltan. (coord). 2007. *Manual de tehnici și metode în psihologia muncii și organizațională*, Iași: Polirom.

Clements, Phil & Jones, John. 2008. *The diversity training handbook*, London: Kogan Page.

Collins, David. 1998. *Organizational change - sociological perspectives*, London: Routledge.

Connor, Mary & Pokora, Julia. 2007. *Coaching and mentoring at work. Developing effective practice*, Berkshire: McGraw Hill Open University Press.

Cooper, Carry L. & Robertson, Ivan T. (coord.). 2003. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, vol. 18, West Sussex: John Wiley & Sons.

Davis, Gerald F. 2010. Job design meets organizational sociology. *Journal Of Organizational Behavior*, 31(2-3): 302-308.

Gavreliuc, Alin. 2003. *Mentalitate și societate - cartografii ale imaginarului identitar din Banatul contemporan*, Timișoara: Editura Universității de Vest.

Holliday, Micki. 2001. *Coaching, mentoring and managing*, Franklin Lakes: The Career Press, Inc.

McQuarrie, Michael & Marwell Nicole P. 2009. The missing organizational dimension in urban sociology. *City & Community*, 8(3): 247-268.

Neculau, Adrian. 2007. *Dinamica grupului și a echipei*, Iași: Editura Polirom.

Perrot, Serge, Bauer, Talya N., Abonneau, David, Campoy, Eric, Erdogan, Berrin & Liden, Robert C. 2014. Organizational socialization tactics and newcomer adjustment: the moderating role of perceived organizational support. *Group & Organization Management*, 39(3): 247-273.

Studiul sociologic al antreprenoriatului

Alin Croitoru

De-a lungul istoriei, oamenii au fost întotdeauna interesați de acumularea bunurilor materiale care să le asigure o viață cât mai îmbelșugată și o poziție socială cât mai apreciată. Totodată, trebuie să acceptăm că șansele pentru a obține o astfel de viață nu au fost niciodată (și nu sunt nici astăzi) egal distribuite într-o societate. Matricea de condiționare economică, culturală și socială are o importantă componentă intergenerațională, iar din acest punct de vedere mediul familial și comunitar în care ne formăm pune o amprentă semnificativă asupra vieții noastre. Dacă nu ai avut șansa să moștenești un stoc de resurse semnificativ, atunci trebuie să le dobândești printr-o serie de eforturi individuale. Una dintre cele mai rapide variante de acumulare rapidă a capitalului economic este asociată statutului de antreprenor. Așa cum este de așteptat, antreprenoriatul nu este legat doar de câștigarea banilor, iar aria de motivații din spatele activităților de acest tip este mult mai eterogenă, incluzând dorința de putere, de recunoaștere socială, curiozitatea și dorința de a schimba ceva în societate (Drucker, 2006). Pentru multă vreme, inițierea unor comportamente de tip antreprenorial a fost asociată calităților individuale, promovându-se ideea potrivit căreia pentru a deveni un om de afaceri de succes este suficient ca individul să aibă anumite calități precum spirit de inițiativă, curaj (sau o toleranță crescută la risc) și capacitatea de a anticipa și gândi strategic. Secțiunea de față propune cititorului o examinare sumară a câtorva dintre principalele concepte teoretice utilizate în studiul sociologic al comportamentelor antreprenoriale și a modului în care aparatul conceptual a evoluat în acest domeniu. Ulterior ne vom uita la specificul național al antreprenoriatului românesc, iar în final vom expune câteva repere în ceea ce privește dezvoltarea viitoare a antreprenoriatului și a studierii sale dintr-o perspectivă sociologică.

Sociologia și studiul antreprenoriatului

Din punct de vedere teoretic această secțiune propune o expunere comparativă a câtorva dintre principalele perspective utilizate în analiza sociologică a antreprenoriatului. Pe de o parte, ne vom uita spre teoria lui Joseph Schumpeter și la una dintre teoriile elaborate în linia sa de analiză – Peter Drucker. Pe de altă parte, vom expune sumar perspectiva lui Max Weber asupra antreprenoriatului. În partea finală a secțiunii ne vom concentra atenția spre unul dintre cele mai dinamice segmente de teoretizare contemporană a antreprenoriatului, respectiv reprezentanții curentului *Austrian Economics* și vom vedea prin ce diferă acest curent teoretic de alte teorii sociologice contemporane precum teoria golurilor structurale și teoria legăturilor slabe.

Antreprenorul a fost așezat în centrul vieții economice capitaliste în analizele clasice elaborate de Joseph Schumpeter în prima jumătate a secolului al XX-lea. Sistemul schumpeterian de analiză a capitalismului a fost construit astfel încât să reprezinte o simbioză a elementelor economice, politice, istorice și sociale. Conceptul de '*combinații noi*' este folosit de către Schumpeter pentru a acoperi o arie largă de comportamente antreprenoriale, incluzând introducerea unui nou bun de consum, a unei metode noi de producție, deschiderea unei noi piețe de desfacere, folosirea unui nou tip de materie primă, și acțiunile de reorganizare a actorilor economici relevanți într-o piață (Schumpeter, 2008: 66). Practic, inovația de tip schumpeterian poate să apară în oricare dintre punctele procesului de producție, dar trebuie să reținem că din acest punct de vedere forța de modelare a pieței (deci inclusiv a cererii) este atribuită actorilor economici

care produc și oferă spre consum bunuri și servicii. Antreprenorul este investit cu puterea de a schimba fundamental piața prin acțiunile sale inovative, dar pentru a avea o astfel de putere acesta necesită finanțare. Ideea inovativă este esențială, dar nu suficientă, iar pentru ca aceasta să fie introdusă în piață și să devină relevantă din punct de vedere economic este necesar ca cineva să-și asume riscurile asociate. Riscul, din punct de vedere schumpeterian, trebuie tratat pe două dimensiuni distincte: prima dintre ele este dimensiunea tehnică și este asociată activității de producție, iar cea de-a doua are o natură comercială și este legată de activitatea de tranzacționare pe piață a bunurilor și serviciilor produse. Pe de o parte, vorbim de analizarea strategică a costurilor și variantelor tehnice existente la un moment dat pe piață – rezultatul direct al acestei dimensiuni este obținerea unor bunuri de calitate la prețuri de producție competitive, iar pe de altă parte este necesară modelarea cererii de bunuri și servicii astfel încât antreprenorul să obțină profit economic din activitatea comercială. Ideile schumpeteriene au influențat semnificativ aria de analiză a antreprenoriatului, iar dintre teoriile recente elaborate pe fundamentele sale teoretice considerăm că ar fi util să menționăm teoria inovării sistematice elaborată de Peter Drucker (2006). Antreprenorul nu este dator doar să inoveze, ci acesta trebuie să urmărească în mod sistematic inovarea – nu sclipirile de geniu sunt cele care contează, ci sistematizarea procesului de inovare (în principal în organizații).

Una dintre principalele teorii clasice alternative de analiză a antreprenoriatului a fost elaborată de către Max Weber. Faimoasa analiză a apariției și dezvoltării sistemului capitalist pe care Weber a publicat-o la începutul secolului al XX-lea (Etica protestantă și spiritul capitalismului) oferă o imagine diferită asupra modului în care comportamentele antreprenoriale se impun pe piață. Din această perspectivă, ceea ce conta cu adevărat era dimensiunea spirituală așezată la baza inițierii și menținerii practicilor economice antreprenoriale. Motorul vieții economice capitaliste era asociat moralei creștine protestante – în perioada incipientă capitalismului, antreprenorul era individul care ducea o viață austeră, era condus de principii morale creștine, iar acțiunile sale economice și profitul asociat acestora erau interpretate ca semne ale providenței. Un reper esențial în dezvoltarea activității antreprenoriale îl reprezintă ruperea unității economice de unitatea individuală/ familială de consum. Complementar, bilanțul ținut separat pentru unitatea economică asigura predictibilitatea și posibilitatea reinvestirii profitului (în locul ducerii acestuia spre consum ca în sistemul economic tradițional). În interpretarea weberiană, succesul în afaceri era considerat de indivizi ca fiind semnul vizibil al legăturii transcendente privilegiate pe care „aleșii” o aveau cu divinitatea. Calvinismul, pietismul, sectele anabaptiste ș.a. sunt printre principalele confesiuni religioase care au asigurat dezvoltarea rapidă și statornică a capitalismului. Weber afirmă că ulterior sistemul capitalist a fost capabil să-și dezvolte propriile mecanisme care să-i asigure persistența și supremația în plan economic. Etica protestantă a fost gradual înlocuită cu valorile pragmatismului aflat în natura sistemului capitalist, ceea ce a făcut ca treptat activitatea de tip antreprenorial să poată apărea și să fie susținută în lipsa trăsăturilor eticii creștine protestante.

Perspectivile teoretice reunite sub eticheta *Austrian economics* sunt fundamentate pe abordările subiectiviste creionate de Carl Menger, Eugen von Böhm-Bawerk și Friedrich von Wieser la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea. De asemenea, o amprentă semnificativă în dezvoltarea acestei școli de gândire a fost lăsată de Ludwig von Mises și Friedrich von Hayek, iar printre cei mai importanți reprezentanți recenți am putea să-i menționăm pe Israel Kirzner, Ludwig Lachmann ș.a. În esență, analiza antreprenoriatului din perspectiva *Austrian economics* este centrată pe antreprenor ca individ și pe relaționarea pe care acesta o are cu ceilalți participanți în piață. Antreprenorul se află în piață într-o situație de incertitudine, ea sau el nu poate fi sigur/ă pe acțiunile sale pentru că piața este într-o continuă schimbare. Indivizii învață prin experimentarea situațiilor de piață, iar gradul de adaptabilitate pe care aceștia îl manifestă asigură succesul sau eșecul acțiunilor antreprenoriale. Interpretarea subiectivă pe care indivizii o au asupra oportunităților existente în piață este factorul esențial în înțelegerea surselor incertitudinii și a riscurilor pe care antreprenorii și le asumă, deoarece informația pe care aceștia o au asupra mediului în care operează este

limitată. Din acest punct de vedere, este util să facem o distincție între persoanele legate de o afacere specifică și cele legate de ideea de a face afaceri (în cea de-a doua categorie îi includem pe cei care trec de la o afacere la alta, în funcție de fluctuațiile pieței sau cei care investesc concomitent în mai multe afaceri).

Teoria golurilor structurale (Burt, 2001; 2002) și teoria legăturilor slabe (Granovetter, 1983; 2002) reușesc să evidențieze importanța capitalului social și a rețelelor sociale în desfășurarea activităților antreprenoriale. Dacă până în acest moment ne-am uitat în principal la calitățile individuale pe care antreprenorul trebuie să le aibă, cele două teorii menționate analizează rolul pe care îl joacă rețele sociale din care individul face parte. Antreprenorul are acces la informații și identifică oportunități investiționale prin contactele și legăturile pe care acesta le cultivă. Teoria golurilor structurale pune accentul pe rolul de liant între rețele pe care antreprenorul îl poate asuma – acesta fiind chemat să identifice potențialele noduri informaționale și să completeze golurile. Acesta trebuie să identifice oportunitățile de a lega persoane diferite și să anticipeze profitul posibil. Pe de altă parte, teoria legăturilor slabe utilizată de Granovetter accentuează diversitatea informațiilor pe care antreprenorul le poate accesa prin conectarea la multiple rețele, iar din acest punct de vedere cunoștințele (legăturile slabe) devin mai importante decât prietenii sau rudele (legături puternice). Ambele teorii pot fi transpuse în termenii capitalului relațional și a importanței acestuia în situații de piață, iar un rol esențial îl joacă investirea mutuală cu încredere a partenerilor.

Există un caracter specific al antreprenoriatului din România?

Răspunsul la această întrebare poate fi anticipat cu ușurință dacă luăm în considerare perioada regimului comunist în care economia României a funcționat centralizat și planificat. Intervenția brutală a statului comunist în toate ramurile economiei românești a lăsat o amprentă puternică asupra configurării mecanismelor de piață și a modului în care antreprenoriatul din România arată astăzi. Naționalizarea întreprinderilor economice, a mijloacelor de producție, colectivizarea activităților agricole și prigoana începută la începutul perioadei comuniste împotriva oricăror reprezentanți ai burgheziei reprezintă elemente care trebuie luate în considerare chiar și într-o analiză a antreprenoriatului românesc elaborată la 25 de ani după căderea regimului comunist. În paralel, această perioadă a favorizat dezvoltarea atitudinii de pasivitate și dependență individuală față de structurile statului. Bineînțeles, aceste lucruri nu sunt valabile exclusiv pentru spațiul românesc, ci mai degrabă pentru statele est-europene foste comuniste. Așa cum arată Eyal, Szelenyi și Townsley (2001), există nuanțe pe care tranziția postcomunistă le are în funcție de țara pe care o analizăm. Fiecare stat est-european a avut propria variantă de comunism, iar dacă este să ne uităm la acest lucru din perspectiva *teoriei dependenței de cale* ar trebui să spunem că punctele de plecare pe drumul democrației și al economiei de piață au fost diferite. Gradul de maturitate la care a ajuns fiecare dintre aceste economii este influențat de istoria pe care o are la bază, într-o dependență de cale destul de discutată în științele sociale (Róna-Tas, 1998; Sandu, 1999; Stark, 1992). De asemenea, un rol important în modelarea noilor realități economice și sociale l-a avut tipul de strategie aplicat în procesul de privatizare (Simoneti, 1993) și ritmul în care acesta s-a desfășurat (Spicer et al, 2000), iar din acest punct ne putem uita și la rolul pe care l-au jucat investitorii din afara țării și la politicile diferite pe care țările cu trecut comunist le-au implementat în ceea ce privește restituirea unor proprietăți.

În România, începând cu anul 1990 libertatea pieței economice corelată cu dezvoltarea instituțiilor politice democratice a asigurat un mediu favorabil dezvoltării antreprenoriatului. Pe de o parte, vorbim de restructurarea vechilor întreprinderi economice comuniste – prin privatizare, restructurare, reprofilare sau închidere, iar pe de altă parte vorbim de inițiativele antreprenoriale noi (de cele mai multe ori la scala mică sau medie). În primul caz, probabil că unul dintre termenii de care s-a abuzat cel mai mult este cel de *reformă* – trecerea facilităților economice din proprietatea statului în proprietate privată a fost adesea mascată de

acest termen pompos care a ajuns astăzi să fie perceput în linii mai degrabă negative. Și în cel de-al doilea caz există un termen folosit mai des decât ar fi justificat, în discursul public asupra micului antreprenoriat - *inovația* este văzută ca fiind omniprezentă și omnipotentă. Termenul a ajuns să ascundă mai mult și spună cât mai puțin despre mersul unei afaceri, iar biografiile cosmetizate ale antreprenorilor români prezentați ca modele de succes fac referire la unison la rolul inovator pe care aceștia îl joacă.

Privatizarea întreprinderilor comuniste s-a dovedit în cele mai multe cazuri un eșec, iar cauzele pentru o astfel de situație sunt multiple. Dincolo de mult invocata corupție și lipsă de viziune a clasei politice trebuie să ținem cont că mulți dintre coloșii industriali erau depășiți din punct de vedere tehnologic și erau departe de a fi adaptați nevoilor pieței (Voicu, 2005). Aceștia produceau scump și la standarde inferioare de calitate, iar deschiderea granițelor pentru importuri nu puteau decât să falimenteze aceste facilități industriale gândite într-o altă logică economică decât cea capitalistă. Complementar, transformarea forței de muncă industriale (educată și calificată în perioada comunistă) într-o categorie dinamică de antreprenori nu putea să fie viabilă. Adesea, plățile compensatorii au fost prezentate ca fiind adevărate stimulente pentru inițierea unor mici afaceri, dar așa cum am văzut în scurta introducere teoretică a secțiunii, antreprenoriatul necesită mult mai mult decât resurse de tip economic. Neobișnuiți cu separarea activității economice de investire de cea de consum, disponibilizații au epuizat rapid aceste resurse fără a-și asigura posibilitatea dezvoltării economice ulterioare la nivel individual sau comunitar. Ca o consecință, la nivel individual antreprenoriatul a fost înlocuit cu migrația internațională, aceasta fiind văzută ca opțiune pentru indivizii a căror forme de capital rămase erau cele de tip uman (calificarea profesională) și social (în termeni de rețele sociale). Pe de altă parte, noii deținători ai vechiului capital de stat se prezintă în spațiul public drept veritabile modele de antreprenori, mulți dintre ei minimalizând rolul afacerilor pe care aceștia le-au făcut/le fac cu statul⁸.

În paralel cu privatizarea întreprinderilor de stat antreprenoriatul românesc s-a dezvoltat prin ceea ce numim în continuare antreprenoriatul de mici dimensiuni. Antreprenoriatul românesc de mici dimensiuni reunește persoanele juridice (în ceea ce privește numărul angajaților și/ sau cifra de afaceri) și entitățile economice înregistrate sub forma persoanelor fizice autorizate. În anul, 2012 în România erau înregistrate 472187 firme active⁹ (din care 88% aveau între 0-9 angajați), 261099 persoane independente și 16979 întreprinderi familiale. Ierarhia principalelor domenii de activitate în care aceste firme activează este deschisă de comerț și repararea autovehiculelor (36%), activități profesionale, științifice și tehnice (11%), industria prelucrătoare și construcții (fiecare cu aproximativ 10%). În perioada de criză economică (2008 – 2012) numărul firmelor active din România s-a redus cu 82780 unități, ajungându-se de la 554967 la 472187 (INS baza online TEMPO). Una dintre principalele dificultăți pe care firmele le-au resimțit în această perioadă a fost lipsa lichidităților și funcționarea deficitară a sistemului de creditare bancară. Din acest punct de vedere, statul - prin O.U.G. nr. 92/2013 - a creat cadrul legislativ pentru inițierea unui mecanism de creditare în parteneriat cu sistemul bancar prin care se estimează că aproximativ 6000 de IMM-uri vor avea acces la credite de afaceri. La fel ca în multe alte cazuri, o astfel de intervenție a statului în funcționarea pieței este chestionabilă, în principal pentru că doar anumite firme vor avea acces la aceste mecanisme de creditare

⁸Documentarul lui Alexandru Solomon - "*Kapitalism - rețeta noastră secretă*" oferă o excelentă imagine asupra unor personaje foarte vizibile ale tranziției românești. Intervipurile realizate cu 'câștigătorii tranziției' reprezintă un exemplu elocvent în ceea ce privește diferența dintre modul în care aceste persoane prezintă procesul de acumulare a averilor și modul în care alte surse prezintă istoriile lor de viață și implicit acumularea averilor acestora. Reprezentanți importanți ai regimului comunist accentuează în poveștile lor de succes know-how-ul pe care îl aveau asupra modului în care funcționează o piață liberă și trec sub tăcere accesul direct pe care l-au avut în perioada postcomunistă la resursele deținute de stat (mai multe informații la <http://www.kapitalism.ro/>).

⁹ Pentru o analiză în profil teritorial a activității antreprenoriale din România cititorul poate vedea studiul semnat de Mihalache și Croitoru (2011).

cea ce poate genera situații avantajoase pe piață pentru aceștia.

Mediul de rezidență și genul par să determine șansele ca o persoană să fie antreprenor în România. Pentru anul 2013, datele statistice publice ale INS ne arată că din totalul persoanelor care aveau statutul profesional de patron, doar 21% aveau reședința în mediul rural (în perioada 1996 -2013 ponderea patronilor cu reședință în mediul rural din totalul patronilor a crescut cu trei puncte procentuale. Analiza pe genuri pentru aceeași categorie de persoane ne arată că din totalul celor înregistrați cu statutul profesional de patron, doar 27,5% sunt de gen feminin, dar procentul a crescut în perioada 1996 -2013 cu patru puncte procentuale. Ambele trenduri sunt pozitive și par să conducă spre o situație mai echilibrată, dar viteza cu care aceste schimbări se produc ar putea fi considerată de mulți dintre români ca fiind nesatisfăcătoare.

După configurarea acestei imagini la nivel național se pune firesc întrebarea - care este situația antreprenoriatului din România comparativ cu cea din alte state europene? În acest sens, vom apela la două cercetări (Sondajul forței de muncă din 2013 și Eurobarometrul special din 2012), iar datele pe care acestea le oferă asigură o mai bună înțelegere a poziționării României în ceea ce privește orientările și comportamentele antreprenoriale. Din totalul celor 28 de state membre ale UE, am ales o serie eterogenă care să cuprindă state din nordul, centrul, sudul și estul Europei. O privire asupra datelor din prima coloană a tabelului 1 ne poate lăsa impresia că asumarea unei cariere antreprenoriale este un fapt relativ întâlnit în România, deoarece 18,3% din totalul populației ocupate cu vârsta între 15 și 64 ani se declară ca având statutul de lucrător pe cont propriu sau angajator. Această valoare ne poziționează peste media UE 28 și peste state precum Polonia, Spania, Marea Britanie, Ungaria, Germania și Danemarca. De fapt, dacă luăm în considerare că o mare parte din acest segment de populație este ocupat în agricultura de subsistență, atunci ar trebui să excludem aceste persoane dintr-o analiză a antreprenoriatului pentru că acțiunile lor nu sunt orientate spre piață. Astfel, ponderea persoanelor cu statutul de antreprenor în România scade la puțin peste 6%, ceea ce ne conduce pe ultimul loc în ierarhia celor 28 de state UE (conform datelor LFS, 2013). Statele din sudul Europei înregistrează valori mult peste media UE indiferent dacă luăm în calcul sau nu sectorul agricol. Până la un punct, România și Polonia prezintă un pattern asemănător – cele două înregistrează valori relativ similare pentru ponderea persoanelor cu statut de angajator sau lucrător pe cont propriu din totalul populației ocupate și un prag semnificativ în momentul în care excludem persoanele care lucrează pe cont propriu în agricultură, dar diferența dintre Polonia și România în acest din urmă caz nu poate fi ignorată (pentru Polonia valoarea rămasă se apropie de media UE 28, în timp ce pentru România aceasta scade la aproximativ jumătate din valoarea mediei europene).

TABELUL 1. PONDEREA PERSOANELOR CU STATUTUL DE ANGAJATOR SAU LUCRĂTOR PE CONT PROPRIU DIN TOTALUL POPULAȚIEI OCUPATE (CU VÂRSTA ÎNTRE 15 ȘI 64 ANI)

	Din totalul populației ocupate (%)	Din totalul populației ocupate - excluzând sectorul agricol (%)
UE 28	14,4	12,1
Grecia	31,5	21,5
Italia	22,4	21
Spania	16,8	15,1
Marea Britanie	13,6	13,2
Polonia	17,9	10,4
Germania	9,9	9,4
Ungaria	10,2	8,9
Danemarca	8	7
România	18,3	6,2

Sursa: Eurostat - Labour Force Survey, 2013 (Q4)

Eurobarometrul special¹⁰ din 2012 centrat asupra antreprenoriatului ne ajută să vedem în ce măsură România are un profil de țară diferit de media Uniunii Europene. Unul dintre primele lucruri pe care-l putem remarca din acest punct de vedere este ponderea mai ridicată în rândul populației din România a celor care declară că ar opta pentru statutul de lucrător pe cont propriu în defavoarea celui de angajat (în cazul României avem 48% din opțiuni pentru auto-angajat, iar media UE este de 37%). Principalele motive pentru această opțiune sunt asociate împlinirii și libertății personale (RO – 54% și UE - 62%) libertății de a alege locul și programul de muncă (RO – 26% și UE 30%) și perspectivei unor câștiguri financiare sporite (RO – 26% și UE - 16%). Dintre cele trei motive care ocupă primele trei locuri în această ierarhie, românii au valori mai ridicate decât media europeană doar în ceea ce privește opțiunea pentru o carieră antreprenorială pentru a câștiga mai mult - ceea ce ne arată că în România antreprenorii sunt percepuți ca având venituri mai ridicate decât angajații. Procentul celor care consideră fezabil ca în următorii 5 ani să devină antreprenori este similar în România și în Uniunea Europeană și este de aproximativ 30%. Principala piedică declarată în calea fezabilității unei inițiative antreprenoriale este lipsa resurselor financiare (RO- 48% și UE 21%). În următorii 5 ani, cariera de tip antreprenorial este considerată mult mai dezirabilă în România comparativ cu media statelor UE (RO – 58% și UE 32%), iar principalele riscuri legate de inițierea unei afaceri sunt: posibilitatea de a da faliment (RO- 56% și UE – 43%), veniturile inconstante (RO – 26% și UE - 33%) și riscul de a pierde locuința (RO – 25% și UE - 37%). Din acest punct de vedere, putem observa că românii se tem în mai mare măsură de faliment și în mai mică măsură că își vor pierde locuința în comparație cu ceilalți cetățeni europeni. Imaginea conturată de românii antreprenorilor ne spune că aceștia sunt văzuți ca persoane care creează locuri de muncă (RO – 85% și UE - 87%), ca producători de bunuri și servicii (RO – 85% și UE 79%), ca persoane care profită de munca altor oameni (RO – 61% și UE – 57%) și ca oameni care se gândesc doar la propriul buzunar (RO - 65% și UE - 52%). Dacă în ceea ce privește rolul pozitiv jucat de antreprenori în societate diferențele dintre români și ceilalți cetățeni UE nu sunt foarte ridicate, momentul aducerii în discuție a aspectelor negative asociate antreprenoriatului ne diferențiază de ceilalți cetățeni europeni - în România antreprenorii sunt văzuți într-o mai mare măsură ca fiind preocupați doar de propriul câștig financiar. Sintetizând, cetățenii români doresc într-o mai mare măsură decât ceilalți europeni să devină antreprenori, în principal pentru că acest statut este văzut ca fiind unul mai profitabil decât cel de angajat. Imaginea antreprenorilor români este ceva mai defavorabilă în populația generală, iar acest lucru poate fi influențat și de modul în care procesul tranziției s-a desfășurat în România.

Poate fi antreprenoriatul învățat?

Pentru a răspunde la această întrebare propun să pornim de la realitatea românească și să examinăm pe scurt trei tipuri diferite de formare antreprenorială. Primul este legat de ideea comunităților de antreprenori, cel de-al doilea este asociat deprinderii competențelor antreprenoriale în sistemul de învățământ, iar ultimul și poate cel mai semnificativ din punct de vedere al impactului este antreprenoriatul asociat experiențelor de migrație internațională.

Una dintre direcțiile actuale în ceea ce privește dezvoltarea antreprenoriatului este dată de incubatoarele de afaceri (hub-uri sau acceleratoare de afaceri). Acestea sunt funcționale în multe dintre sistemele cu tradiție capitalistă și au apărut relativ recent și în spațiul economic românesc (în general, în nișe de piață foarte dinamice precum cele high tech). Ele pot asigura schimbul informațional de calitate și dezvoltarea rețelelor de oameni de afaceri prin conectarea unor nișe diferite de piață. În plus, facilitează creșterea rapidă a micilor afaceri și transferul unor rețete de succes dintr-un domeniu spre altul (modele de

¹⁰ FLASH EUROBAROMETER 354 about “Entrepreneurship” (2012).

bune practici în afaceri).

Din multe puncte de vedere astfel de elemente se apropie de ceea ce Lave & Wenger (1991) conceptualizează ca fiind comunitățile de practică. În interiorul acestor comunități, oportunitățile antreprenoriale primesc un nou înțeles, iar din punct de vedere analitic acestea pot reprezenta un teren fertil de aplicare a studiilor sociologice bazate pe teoria golurilor structurale sau/ și teoria legăturilor slabe. De asemenea, apariția comunităților de antreprenori generează o clusterizare a oportunităților antreprenoriale, caracterul difuz al existenței acestora pe piață fiind direct afectat. O astfel de descriere idilică a rolului pe care incubatoarele de afaceri îl joacă trebuie să fie nuanțată de rezervele referitoare la modul în care mediul de afaceri evoluează. Autoselecția persoanelor care iau parte la activitățile comune asociate acestor organizații este un proces relativ costisitor în termenii de timp, energie și resurse, iar profitul din participarea în aceste rețele semi-formalizate poate apărea după un timp prea îndelungat (perioadă în care antreprenorul trebuie să canalizeze resursele menționate spre desfășurarea acestor activități).

Un al doilea aspect ce merita a fi menționat în ceea ce privește dezvoltarea actuală a antreprenoriatului românesc și al gradului de alfabetizare economică a populației tinere ține de introducerea unor discipline dedicate antreprenoriatului în sistemul public de educație. Rolul pe care educarea antreprenorială a elevilor de liceu îl poate juca este mai degrabă unul de familiarizare a acestora cu câteva dintre noțiunile de business (prin simularea unor situații de piață și însușirea unor noțiuni teoretice). Eurobarometrul special din 2012 focalizat asupra antreprenoriatului arată că numărul de persoane care au luat parte în timpul școlii la cursuri despre antreprenoriat este de aproximativ 23% atât în România, cât și la nivelul Uniunii Europene. Surprinzător, acest lucru arată că sistemul de educație românesc a recuperat destul de rapid decalajul față de celelalte sisteme europene. Rolul pe care sociologia l-ar putea asuma din acest punct de vedere ține de măsurarea impactului real pe care aceste cursuri îl au asupra viitorului statut pe piața muncii în cazul elevilor care au participat vs. elevi care n-au participat la aceste ore de educație antreprenorială. Transpunerea unor noțiuni abstracte în aplicații simulative de piață poate să faciliteze propensiunea spre antreprenoriat în cazul tinerilor educați în acest spirit.

Migrația internațională poate reprezenta o a treia cale spre antreprenoriat pentru că în multe cazuri decizia de emigrare presupune asumarea unor riscuri și poate asigura acumularea acelor resurse economice necesare finanțării inițiativelor antreprenoriale. Evoluția viitoare a economiei României și a antreprenoriatului depinde într-o măsură semnificativă și de disponibilitatea de investire a persoanelor cu experiență de migrație internațională. Din acest punct de vedere, putem vorbi despre forme de antreprenoriat transnaționale în care migranții români din Spania, Italia, Germania etc. investesc în activități antreprenoriale în țara de origine continuând să locuiască în străinătate sau de situații în care după acumularea resurselor necesare, aceștia se întorc în România și își deschid propriile afaceri. Un rol aparte în studiile care aprofundează relația dintre migrație și antreprenoriat îl ocupă acei migranți care reușesc să lege cele două piețe, respectiv cea a țării de origine cu cea de destinație (nu este vorba de simple activități de import-export de bunuri, ci într-o măsură similară de transferul de practici sau idei). Dacă România se modernizează prin migrație (Sandu, 2010), atunci și economia acesteia este remodelată de infuzia de capital și de forță de muncă (recalificată în logica sistemului capitalist) pe care persoanele cu experiența străinătății o pot asigura. Transferul de tehnologie, de resurse materiale și de know-how dinspre țările vestice și România este intermediat și de migranții români cu orientare antreprenorială. Pe de altă parte, România poate să devină o opțiune atractivă pentru atragerea de imigranți cu orientări antreprenoriale (în prezent, ponderea imigranților cu activități antreprenoriale din totalul imigranților din România este relativ crescută pentru cei care vin din Orientul Mijlociu și China – conform datelor prezentate de Inspectoratul General pentru Imigrări).

În încheierea acestei secțiuni ar trebui să menționăm că eforturi de creștere a capacităților antreprenoriale individuale sunt prezente și în gândirea strategică europeană. În acest sens, încă din anul

2006 Comisia Europeană prin implementarea strategiei Lisabona a accentuat rolul important pe care îl poate avea consolidarea competențelor antreprenoriale prin procesul de educare și învățare (Comisia Europeană, 2006) în obținerea unei dezvoltări sustenabile a statelor membre UE.

Se schimbă rolului sociologiei în studiul antreprenoriatului?

Văzut în multe cazuri ca un domeniu de studiu aflat în sfera științelor economice, antreprenoriatul a devenit de-a lungul timpului din ce în ce mai prezent în studiile sociologice. Tipul de cunoaștere pe care sociologia și științele aflate la granița dintre sociologie și economie o pot oferi asupra comportamentelor antreprenoriale este diferită de cea pur economică sau psihologică. Introducerea noțiunilor de rețele sociale, goluri structurale, învățarea prin participarea în piață sau prin comunitățile de practici nu poate decât să îmbogățească cunoașterea existentă în acest domeniu.

Pornind de la cadrul teoretic prezentat succint în prima parte a acestui text ne putem întreba în ce direcție se îndreaptă analiza antreprenoriatului și cât de pliable sunt marile curente teoretice realităților specifice din România. Perioada contemporană a reușit să echilibreze balanța dintre economic, psihologic și sociologic în analizarea antreprenoriatului. Piața este în continuare în centrul demersului analitic, dar elementele pe care se pune accentul se modifică dinspre individual spre colectiv. Nu trebuie să cădem prin aceasta în păcatul determinismului structural pentru că antreprenoriatul rămâne în esență văzut ca un act individual, dar modul în care individul este perceput și încadrat s-a schimbat prin luarea în calcul a rețelelor sociale din care acesta face parte. Evoluția rapidă a piețelor de bunuri și servicii face ca ceea ce contează pentru succesul unei afaceri să țină în mai mare măsură de adaptabilitatea și flexibilizarea activităților antreprenoriale și mai puțin de caracterul inovativ al acestora. Individul trebuie să reacționeze la modul în care piața se schimbă, iar coordonatele piețelor au devenit globale într-o măsură ce nu mai poate fi ignorată. Pentru România, în paralel cu procesul de globalizare există și un proces de europenizare ale cărui consecințe trebuie analizate cu atenție. Este de așteptat ca ambele procese să influențeze semnificativ evoluția viitoare a antreprenoriatului din România. Pe de o parte, vorbim de creșterea în intensitate a schimburilor comerciale, culturale și sociale între țările UE (și nu numai) și de o mai bună conectare a piețelor de bunuri și servicii existente în acest spațiu – văzută din această perspectivă, experimentarea străinătății prin migrație va avea o importanță sporită în noile tipuri de activități antreprenoriale. Pe de altă parte, atât în România, cât și în UE se urmărește creșterea ponderii populației cu un nivel ridicat de educație, iar acest lucru va conduce la o mai bună reprezentare a segmentului de antreprenoriat asociat activităților profesionale, științifice și tehnice. Ambele direcții de dezvoltare a antreprenoriatului pot reprezenta un teren privilegiat de studiu pentru sociologi pentru că rolul formelor de capital uman și social crește.

Bibliografie

Burt, Ronald. 2001. Structural Holes, pp. 454-459, in David B. Grusky (editor) *Social Stratification. Class, Race, and gender in Sociological Perspective*, Boulder: Westview Press.

Burt, Ronald. 2002. The Network Entrepreneur, pp. 281-307, in Richard Swedberg (editor) *Entrepreneurship: The Social Sciences View*, Oxford: Oxford University Press.

- Drucker, Peter. 2006. *Innovation and Entrepreneurship: practice and principles*, London: HarperCollins Publishers Ltd.
- Comisia Europeană. 2006. *Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions* Brussels.
- Eyal, Gil, Ivan Szelenyi & Eleanor Townsley. 2001. *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, București: Omega.
- Granovetter, Mark. 1983. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, (1): 201-233.
- Granovetter, Mark. 2002. The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs, pp. 244- 275, în Richard Swedberg (editor), *Entrepreneurship: The Social Science View*, Oxford: Oxford University Press.
- Lave, Jean & Etienne Wenger. 1991. *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mihalache, Flavius & Alin Croitoru. 2011. *Mediul rural românesc: evoluții și involuții. Schimbare socială și antreprenoriat*. București: Expert.
- Róna-Tas, Ákos. 1998. Path dependence and capital theory: Sociology of the post-communist economic transformation. *East European Politics and Societies*, 12 (1): 107-131.
- Sandu, Dumitru. 1999. *Spațiul social al tranziției*, Iași: Polirom.
- Sandu, Dumitru. 2010. Modernising Romanian society through temporary work abroad, pp. 271-289, in Richard Black, Godfried Engbersen, Marek Okolski and Cristina Panțiru (editors), *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration*, Amsterdam: IMISCOE Research, Amsterdam University Press.
- Schumpeter, Joseph Alois. 1939. *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York: McGraw-Hill Book Company Inc.
- Schumpeter, Joseph Alois. 2008. *The Theory of Economic Development. An inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Simoneti, Marko. 1993. A comparative review of privatization strategies in four former socialist countries. *Europe-Asia Studies*, 45 (1): 79-103.
- Spicer, Andrew , Gerald A. McDermott și Bruce Kogut. 2000. Entrepreneurship and Privatization in Central Europe: The Tenuous Balance between Destruction and Creation. *The Academy of Management Review*, 25 (3): 630-649.
- Stark, David. 1992. Path dependence and privatization strategies in East Central Europe. *East European Politics and Societies*, 6 (1): 17-54.
- Voicu, Bogdan. 2005. *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor*, Iași: Expert Projects.
- Weber, Max. 2003. *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București: Incitatus.

Despre beneficiarii asistenței sociale

Sorina Corman

Într-o lume în care se pun întrebări despre cum s-a născut universul, dacă timpul este reversibil și spațiul nemărginit sau dacă există și alte dimensiuni spațiale care scapă percepției noastre, o întrebare precum “cine sunt beneficiarii asistenței sociale”, ar putea să pară banală. Și tocmai această aparentă banalitate a fost principalul motiv al alegerii acestei teme. Nota particulară impregnată timpului și spațiului de către umanitate, se apropie cu o dinamică colosală de cel care “colorează o lume”: omul, cu toate dimensiunile sale, cu nevoile și resursele sale. Plasăm omul între provocările futuriste și rezistența tradiției și încercăm să-i definim vulnerabilitatea. Folosim ca instrumente, culorile și sunetele, destul de neobișnuite pentru abordarea tehnică interdisciplinară (sociologie – asistență socială), pe care ne-o propunem, dar mai potrivită și mai accesibilă sensibilității umane. Alegem totuși ca în demersul științific pe care vi-l propunem să fim realiști, să respectăm autenticul semnificativ din faptele oamenilor” într-un triplu raport al intensității, calității și tonalității.

Demersul propus de noi se vrea a fi unul inedit care să împletească măreția istorică cu fabulosul geografic construind socialul.

În prima parte a lucrării, vom argumenta de ce considerăm sociologia în măsură să ne călăuzească în cunoașterea beneficiarului asistenței sociale accentuând importanța investigării socialului și a modului rațional de abordare a fenomenelor sociale. Sociologia oferă o “filozofie socială” (Heraud, 1970) în măsurarea sincerității durerii sau a efectelor asupra conștiințelor, construind vizionar cu culori, sunete și tonalități. În continuare, tot călăuziți de sociologie, vom enumera și descrie succint câteva elemente identitare ale beneficiarilor asistenței sociale în dinamica timpului și spațiului. Această parte a lucrării propune o incursiune istorică, construită din elemente sonore și imagistice ale dezvoltării umane sub influențe religioase, politice și sociale. Provocarea continuă cu tema “Construcția rol – statusului de beneficiar al asistenței sociale”: beneficiarul/ clientul asistenței sociale, nu există; există doar procesul, evenimentul de a deveni client și starea de client (Kirsi et al, 2003). Controlul, consensul și conflictul, sunt câteva problematici evidențiate în abordarea beneficiarului asistenței sociale, fie prin prisma principiului autodeterminării, fie prin prisma orientării paternaliste. În ultima temă propusă în acest capitol (“Europa 2020: clienții asistenței sociale în dezvoltarea durabilă”), provocările futuriste aduc elemente vizionare în abordarea beneficiarului asistenței sociale, cu rol clar în dezvoltarea durabilă.

De ce sociologia beneficiarului de asistență socială?

Relevanța sociologiei în demersul de configurare a ceea ce înseamnă beneficiarii asistenței sociale, derivă din relevanța sociologiei pentru asistența socială: atrage atenția asupra structurilor sociale și influențelor exercitate de acestea asupra experienței de viață și șanselor pe care le dețin beneficiarii de asistență socială (clasa socială, procesul de socializare, educația, sexul, rasa, religia) importante fiind și perspectivele sociologice explicative ale societății (funcționalismul, marxismul, interacționismul simbolic și postmodernismul). “Sociologia a apărut și evoluat ca teorie despre societate, fiind considerată, în sens larg, ca știință a societății, a formelor de viață socială, a fenomenelor și proceselor sociale” (Miftode, 2010).

Sociologia oferă actorilor sociali și mai ales specialiștilor care activează în domeniul asistenței sociale, un portofoliu bogat de idei, concepte, teorii cu și despre beneficiarii asistenței sociale. Aceasta are un rol central în colectarea, gestionarea și interpretarea documentelor sociale, dovezilor în legătură cu persoana vulnerabilă, cu istoricul familial, cu experiența de viață, cu comunitatea căreia îi aparține (Heraud, 1970).

Operaționalizarea sistemelor relaționale, atitudinale și comportamentale ale beneficiarului se fundamentează tot pe metodologia sociologică (Heraud, 1970). Un diagnostic social corect al beneficiarului care reflectă cu obiectivitate realitatea este rezultatul unei arhitecturi structurale sociologice bine determinate. Rezultatul evaluărilor cu instrumentele sociologice este planul individualizat de servicii/ de intervenție. Planul oferă detalii cu privire la ceea ce ar trebui să aibă loc pentru a ajunge la rezultatul dorit. El oferă o hartă vizuală a elementelor componente și o viziune privind rezultatul. Planurile de asistență socială sunt " hărți", bazate pe negocieri prealabile, prezente sau în curs de desfășurare cu cei implicați. Un plan de asistență socială cuprinde mai mult de atât: oferă o imagine detaliată a unei situații, a unor persoane implicate și a măsurilor ce ar putea sau pot fi luate în scopul de a satisface nevoile evaluate sau identificate (Parker & Bradley, 2010).

Poziția socială a beneficiarului este ilustrată tot de analiza sociologică. Raporturile de putere și autoritate în care este implicat același beneficiar, pot fi și sunt expresia interpretărilor sociologice. Conflictele în care beneficiarul asistenței sociale este implicat pot avea în cele mai multe cazuri, rezultate catastrofale. Sociologia conflictelor poate clarifica situații deviate și poate oferi strategii de intervenție ce pot schimba traiectorii comportamentale în direcții pozitive.

Importanța sociologiei derivă din faptul că oferă perspective explicative pentru probleme ale beneficiarilor asistenței sociale precum sărăcia, marginalizarea și excluziunea socială, șomajul, dezavantajele educaționale etc. Rolul sociologiei este unul major în analiza determinantilor semnificativi precum etnia, clasa socială etc. pentru comportamentul beneficiarilor de asistență socială ca grup vulnerabil. Sociologia nu poate găsi răspunsurile la toate problemele sociale, dar permite înțelegerea acestor probleme și facilitează dezvoltarea imaginației sociologice. În interacțiunea cu beneficiarii asistenței sociale, indivizi și grupuri de persoane vulnerabile, marginalizate este foarte important să putem vedea dincolo de aparențe, de stereotipuri și reprezentări inexacte care constituie obstacole în identificarea cauzelor sociale ale vulnerabilității, iar sociologia ne poate ajuta să facem asta.

Sociologia oferă "materialul de bază pentru dezvoltarea unei filozofii sociale de către actorii sociali" (Heraud, 1970). Ea include clientul în definirea situației (clarifică valorile implicate în definirea situației). Pe de-o parte, sociologia facilitează analizele interacțiunilor interpersonale în cazurile sociale, pe de altă parte susține eforturile de intervenție ale asistenților sociali pentru rezolvarea problemelor la nivelul comunităților. Administrarea organizațiilor furnizoare de servicii și beneficii de asistență socială se bazează pe pleiada de informații din domeniul sociologiei organizațiilor. Un rol semnificativ revine sociologiei organizaționale în abordarea structurii și problemelor beneficiarilor de asistență socială sub aspect administrativ. Sociologia politică și sociologia migrațiilor vin să completeze tabloul informațional din sfera sistemului politicilor sociale (bunăstarea socială poate fi definită ca un răspuns direct sau indirect la nevoile umane), beneficiarii fiind în centrul acestui sistem.

Apartenența beneficiarilor asistenței sociale la o clasă socială cu un stil specific de viață și un anumit model cultural se reflectă în modul de gândire și acțiune al acestora (creșterea copiilor, educația, munca). Sociologia are un rol central în constituirea și testarea ipotezelor cu privire la comportamentul beneficiarilor. Studiul schimbărilor sociale din sfera sociologică dă culoare și sens analizelor contextuale și de mediu al clienților asistenței sociale. "Modul în care oamenii se apropie

de problemele lor derivă din sistemul social din care fac parte” (Heraud, 1970). Sociologia oferă modalități de diminuare a dificultăților de modificare a modelelor de comportament. “Oamenii sunt tăcuți, greu de urnit, încăpățânați în prejudecățile și obiceiurile lor, dar sunt mai dezechetați în gândirea colectivă decât în cea individuală”(Călinescu, 2001).

Cercetările și analizele sociologice ale fenomenelor sociale permit abordarea cu obiectivitate a problematicilor cu care se confruntă beneficiarii asistenței sociale. Sociologia este generoasă în contribuții teoretice asupra dezvoltării conceptului beneficiar al asistenței sociale, caracterizate prin diversitate, caracter problematic, contextualitate, relevanță istorică și contemporană.

Beneficiarul asistenței sociale în dinamica timpului și spațiului: elemente identitare

Definirea identității beneficiarului de asistență socială este legată de valorile și mecanismele comunitare tradiționale. Asistarea sau intervenția empirică (fundamentată pe caracterul reactiv, prompt al acțiunii umane), prima etapă în fundamentarea și evoluția asistenței sociale propriu-zise (Stan, 2011) abordează persoana aflată în nevoie, prin prima unor valori precum afectivitatea, altruismul și spiritul comunitar (Miftode, 2010). Sheldon și McDonald (2009) pun în discuție tendința umană “de a încerca să-i ajutăm pe alții mai puțin norocoși decât noi” într-un mod organizat prin cooperare socială.

Dacă asistența socială își are originea în ideea veche de secole de caritate, și beneficiarul, persoana ajutată este creionat de istorie cu elemente specifice vremii, culturii, nivelului de dezvoltare. Elementele de identitate ale persoanei în nevoie sunt creionate de principii religioase care evidențiază importanța faptelor bune ale celor care împlinesc aceste principii, nu transformarea statutului lor.

CASETA 10. FORME TRADIȚIONALE DE ABORDARE A BENEFICIARILOR

“De aș grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător.

Și de-aș avea darul proorociei și tainele toate le-aș cunoaște și orice știință, și de-aș avea atâta credință încât să mut și munții, iar dragoste nu am, nimic nu sunt.

Și de-aș împărți toată avuția mea și de-aș da trupul meu ca să fie ars, iar dragoste nu am, nimic nu-mi folosește.

Corinteni cap 13.)

Și Coranul menționează importanța ajutorului dat orfanilor, nevoiașilor, călătorilor, cerșetorilor doar pentru a împlini un principiu religios, nu pentru a le schimba statutul.

Cărțile religioase, dar și povestirile din acest domeniu pomenesc “omul sărac și omul bogat”, fiecare cu locul său (Sheldon & Macdonald, 2009: 7) .

Relația dintre cei care ajută și cei ajutați a fost stabilită cu claritate (Sheldon & Macdonald 2009: 8): Omul bogat în castelul său, /Omul sărac, la poarta sa, / Dumnezeu a făcut pe unul puternic și pe altul umil/ Și a ordonat starea lor (Alexander, 1818: 95).

Multe dintre marile mișcări de voluntariat și de caritate (asociațiile Bisericii Catolice, Armata Salvării, Serviciul de probațiune, Societățile Diecezane etc.) au fost fondate pe principii

religioase precum iubirea, bunăvoința și binefacerea.

Aceste elemente specifice de definire și abordare a beneficiarilor asistenței sociale din formele tradiționale de protecție și asistență socială se vor regăsi și în următoarele etape de dezvoltare a asistenței sociale: perioada interbelică, perioada comunistă și post comunistă (Stan, 2011).

Cu alte cuvinte putem considera valorile tradiționale care definesc beneficiarii asistenței sociale ca fundamente pentru modalitățile moderne de definire a clientului asistenței sociale. Analiza comparativă a caracteristicilor identitare ale beneficiarului asistenței sociale relevă faptul că există similitudini traduse prin ideea de continuitate între devenirea beneficiarului asistenței sociale tradiționale și definirea beneficiarului asistenței sociale moderne și postmoderne. Sunt preluate elemente de conținut manifestate în forme diferite la care se adaugă noi forme dictate de evoluția societății în ansamblu (Miftode, 2010).

CASETA 11. ELEMENTE DE CONTINUITATE ÎN DEVENIREA BENEFICIARULUI ASISTENȚEI SOCIALE

- Ajutorul și asistarea celor în nevoie erau norme de viață socială și în sistemele culturale tradiționale;
 - Și în vechime se urmărea protecția familiei și a celor aflați în situație de “criză” cu focalizare pe familie, vecinătate și comunitate în sensul altruismului și solidarității umane;
 - De exemplu, “prostul satului”, “nebul satului”, „săracul satului” beneficiau de înțelegere, toleranță și îngrijire, uneori contra prestării unor activități în beneficiul comunității rurale, dar fără ca aceștia să fie etichetați, stigmatizați;
 - Sprijinul sau intervenția se realiza la nivel local în mod concret și specific de către actorii sociali din administrația locală, școală, biserică, dispensar, vecinătate etc. În sistemele moderne se remarcă tendința de descentralizare a serviciilor și aplicarea unor soluții specifice fiecărei zone.
 - prioritatea grupului față de individ în acțiunile de ajutor și asistare în sensul că individul trebuie să se integreze grupului ca să poată beneficia de sprijin și avantajele vieții în comun;
- (Adaptare: Miftode et al, 2010)

Elemente precum necesitatea de a oferi ajutor celor în nevoie, din iubire, altruism, credință etc. care configurează portretul beneficiarului asistenței sociale, își au originea în ideea veche de secole, de caritate, dar definirea beneficiarului de asistență socială într-un sistem organizat sub aspect politic și social, este un produs al revoluției industriale.

“Câtă vreme ajutorarea persoanelor aflate în dificultate s-a realizat din perspectiva carității creștine sau din cea a asistenței represive (menite să pună la adăpost ordinea socială instituită), asistații au fost numiți în diferite moduri (săraci, nenorociți sau mizerabili), în funcție de situația lor materială sau de tipul de prestație de care beneficiau” (Bocancea & Neamțu, 1999: 85).

Asistență socială își are originea în ideea veche de secole de caritate, dar în forme organizate sub aspect politic și social cu impact asupra sănătății publice, este un produs al Revoluției industriale. Asistența socială și politicul nu au fost nici o dată departe unul de altul. Istoria ne arată că bunăstarea este și va rămâne un obiectiv politic, iar politica socială are nevoie de interpretări și de experți care să le pună în practică (Barclay Report, 1982).

La începutul secolului XX, asistența socială a fost asociată cu asistența medicală, iar în această perioadă, beneficiarii asistenței sociale erau caracterizați ca persoane bolnave, comunitățile din care veneau erau comunități bolnave, statutul lor era de “pacienți” care aveau nevoie de asistență medicală și socială. Omul problemă, familiile problemă, “aceste familii erau considerate inadecvate și imature și, deși mai târziu impactul condițiilor economice dificile, nu a mai putut fi negat, rămânea opinia că familiile purtau vina pentru problemele pe care le aveau. Răspunsul asistenței sociale era, astfel, tratamentul” (Corrigan & Leonard, 1978: 101)

Odată cu implementarea Managementului de caz în asistență socială, beneficiarii asistenței sociale dobândesc caracteristicile clienților asistenței sociale, conceptul de client fiind considerat ca cel care “ilustrează cel mai bine statutul asistatului” (Bocancea & Neamțu, 1999: 85).

Asistența socială nu mai presupune doar intervenție la nivel individual, grupul și comunitatea devin actori cu rol esențial în definirea beneficiarilor asistenței sociale. În grup, clienții beneficiază de sprijinul altora, au sentimentul că nu sunt singuri în problemele și necazurile lor, au sentimentul apartenenței la grup. Grupul oferă oportunitatea de a încerca noi comportamente, de a învăța de la alții și de a oferi ajutor în schimb (Dorfman, 1996). În context social, beneficiarul este acea persoană care primește ajutor voluntar sau involuntar într-o formă organizată, numită asistență socială (Tropp, 1974).

Una din problemele omenirii este îmbătrânirea: bătrânii nu produc, nu contribuie la menținerea economiei, ei doar consumă. Puterea lor de muncă a fost epuizată. Sunt secătuiți de resurse fizice și psihice (Howe, 2000). Există o diversitate de opinii. Emitem ipoteze legate de situațiile de vulnerabilitate, cu privire la comportamentul celor care se află în aceste situații, la modul lor de a privi și înțelege lumea, la modul în care sunt luați în considerare de către societate. De la persoane în nevoie, la persoane aflate în dificultate, în prezent se utilizează tot mai mult termenul de persoane vulnerabile.

Ștefan Cojocaru combină definirea vulnerabilității ca formă de pasivitate socială cu taxonomia tipurilor de acțiuni a lui Weber (acțiuni raționale în sens teleologic; acțiuni raționale în sens axiologic; acțiuni tradiționale; acțiuni afective) , continuată și fixată și de Boudon (Boudon, 1997) (acțiuni utilitare, acțiuni teleologice, acțiuni axiologice, acțiuni tradiționale și acțiuni bazate pe cunoaștere) și ajunge să identifice cinci tipuri de vulnerabilitate:

1. Când individul, grupul nu sesizează propriul interes sau acțiunile pe care le întreprinde, nu sunt adaptate acestuia (vulnerabilitatea utilitaristă);
2. Când mijloacele nu sunt adecvate atingerii scopului nu sunt adecvate atingerii scopului propus, sau scopul propus este inadecvat resurselor disponibile (vulnerabilitatea teleologică);
3. Când individul, grupul nu poate desfășura o acțiune deoarece principiul normativ, nu este adecvat credințelor proprii sau sistemul de valori personale nu este compatibil cu cel al sistemului societal (vulnerabilitatea axiologică);
4. Când individul/ grupul acționează în virtutea obișnuinței sau starea de pasivitate socială, se transmite datorită influenței mediului (vulnerabilitatea tradițională);
5. Când situația în care se găsește grupul este generată de inexistența unei teorii eficiente sau de faptul că individul nu crede într-o teorie deja verificată (vulnerabilitatea cognitivă) (Cojocaru, 2002: 131).

Howe (2000) evidențiază orientările subiectiviste care vin să întregască imaginea beneficiarului de asistență socială. Avem abilitatea “de a anticipa reacțiile celorlalți”, de a ghici

intențiile acestora, de a ne pune în locul celorlalți. este ca și cum am avea fiecare “un ochi intern” care analizează și vede comportamentul fiecăruia.

Există oameni care îi acceptă pe cei vulnerabili “așa cum sunt” și încearcă să îi ajute, oferindu-le “măsura respectului și siguranței” (Goldstein, 1984: 278). Măsurăm oamenii reducându-i la niște măsuri cuantificabile (Wilkes, 1981: 75). Empatia este mult mai importantă decât tehnologia. Practicienii umaniști consideră că oamenii nu sunt mașini, iar modul în care oamenii ar trebui să îi înțeleagă este diferit de modul în care înțeleg funcționarea mașinilor. Trebuie să îi înțelegem pe oameni din interior (Howe, 2000). Se vorbește apoi de “arta de a ajuta”, adică de atitudinea neposivă care să lase omul în nevoie să își aleagă drumul (Wilkes, 1981: 92-93). “Cunoașterea subiectivă nu înseamnă a cunoaște despre, ci a fi conștient de viață în mod direct, a comunica direct, a fi treaz, a vedea oamenii așa cum sunt și a-i prețui pentru ceea ce sunt.” (Brandon, 1979: 19). Înțelegerea interumană se fundamentează pe subiectivitatea proprie, cât și a celorlalți. Ceea ce facem din viața noastră depinde de cum definim (Goldstein, 1984: 28), de semnificația dată faptelor noastre și ale celorlalți. Comunicarea experienței vulnerabilității este foarte importantă, consideră England (1986, inspirat de “Lunga Revoluție” (1965) a lui Raymond Williams). “Pentru oricine este important să să-și poată descrie experiența, pentru că este o recreare de sine, o schimbare creativă în organizarea sa personală... Impulsul de a comunica este un răspuns învățat care se produce ca răspuns la stimuli exteriori. Pentru individ problema este de a comunica bine, de a descrie adecvat, pentru că fără o descriere adecvată, nu există comunicare” (Williams, 1965: 42). Percepțiile pot fi modificate și extinse (England, 1986: 7; Goldstein, 1984: 45). Modul în care se autopercepe o soție abuzată fizic de soț sau un pacient aflat în stadiul terminal al unei boli se pot modifica dacă le acordăm alte semnificații. Asemenea modificare este produsă în cadrul procesului de înțelegere a problemei desfășurat între asistent și client. Calitatea înțelegerii este strict determinată de calitatea relației dintre cei doi: cel care se confruntă cu situația și cel care observă această situație (Howe, 2000: 87).

Pe de altă parte, Umaniștii radicali consideră că individul este creatorul lumii, totuși lumea este dominată de inechitate. “a vorbi despre individ înseamnă, de fapt, a vorbi despre societate”. Marx consideră că “societatea în care trăia domina existența umană; creația socială se dovedea a fi o forță de alienare a individului” (Burrell & Morgan, 1979: 281-282). Programul de acțiune al tuturor umaniștilor radicali este același. oamenii ar trebui să devină conștienți de modul în care experiența socială, mai ales în societatea capitalistă, le limitează gândirea, le modelează percepțiile, le canalizează dorințele. Toate fenomenele sociale care țin de religie, justiție, politică, sunt creațiile omului, chiar dacă unele îl domină și îl oprimă (Howe, 2000: 91).

Indivizii depășiți de situațiile în care se află, nemulțumiți la locul de muncă, străini în propriile lor familii, deosebiți de restul membrilor societății au, pe scurt, probleme. Dacă aceste probleme le afectează comportamentul, iar ei devin violenți, dificili pentru ceilalți, sunt definiți ca indivizi – problemă. Depresia, lipsa de scopuri, presiunea așteptărilor celorlalți, obligațiile de tot felul, reduc viața la o experiență searbădă (Howe, 92).

Practica radicală are două scopuri. Primul este să ridice gradul de conștientizare și de înțelegere al celor care fac parte din grupuri defavorizate, supuse unor forme de subjugare. Ei trebuie să învețe să recunoască modul în care ceilalți care dețin puterea le influențează viața. Ei trebuie să recapete controlul asupra vieții, asupra propriului destin. Cel de-al doilea scop, este de a-i ajuta pe membrii acestor grupuri să capete controlul asupra serviciilor și resurselor, pentru ca acestea să le vină în întâmpinarea nevoilor reale. Clienții nu trebuie să fie recipienți pasivi ai serviciilor, ci producători activi și consumatori de resurse (Howe, 2000: 94).

Încheiem acest subcapitol cu concluzia că beneficiarul tradițional, în nevoie (săracul, orbul,

ciungul), se transformă în beneficiarul vulnerabil, lipsit de bunăstare, utilizatorul sau clientul asistenței sociale. Modalitatea de sprijin pentru acesta și implicit cea de definire a lui nu se mai bazează “ pe bunul simț” ci pe studii și analize documentate economice și sociale. Statul bunăstării este cel care configurează elementele de identitate ale beneficiarilor asistenței sociale: nivel de trai, acces și drepturi egale, bunăstare socială.

Construcția rol-statusului de beneficiar al asistenței sociale

Tema aleasă este una provocatoare dar și complexă: beneficiarul asistenței sociale. Se consideră că beneficiarul, indiferent că este numit client, asistat, utilizator sau beneficiar este (potrivit politicilor sociale în domeniul¹¹) sau ar trebui să fie, în centrul sistemului de asistență socială.

Orice alegere facem din pleiada de teme pe domeniul asistenței sociale (etică profesională, politici sociale, cercetare), cetățeanul vulnerabil este luat în considerare, analizat, prezentat, evaluat ca element central ce asigură interconexiunile necesare funcționalității sistemice.

Personal, consider că este cel care poate determina omul de știință să coboare din “turnul de fildeș” în vârtoarea vieții. Clientul/ beneficiarul este considerat, “dacă nu unicul, atunci principalul motiv al acordării asistenței sociale” (Juhila et al, 2003).

Practicile, metodele, tehnicile de lucru în asistență socială pot fi definite prin intermediul cetățeanului vulnerabil/ clientului, pornind chiar de la regula, că ar trebui să fie “centrate pe clienți”

Continuăm tematicile abordate în capitolele anterioare (rolul sociologiei în definirea beneficiarului asistenței sociale și elemente de identitate ale beneficiarului asistenței sociale în spațiu și timp) cu construcția rol-statusului de beneficiar al asistenței sociale.

Există în câmpul social tendința de a aborda asistența socială cu aspectele sale pozitive și negative, atrăgând atenția asupra poziției acesteia în relație cu clientul, omițând să se problematizeze întrebarea “ce” sau “cine este acest client” într-o terminologie specifică (Juhila et al, 2003).

“Oamenii nu pot crea lumea naturală și mecanismele ei, dar creează lumea socială. Ei creează această lume prin acțiuni și interacțiuni responsabile, și concomitent încearcă, pe cât posibil, să înțeleagă realitatea astfel creată” (Howe, 2000: 17). Când cineva și cu atât mai mult asistenții sociali, se raportează la beneficiarii serviciilor sociale, e imperios necesar să înțeleagă complexitatea acestor arii de implicare: „omul”, „bucățița de lume”, „omul în impas existențial”, „omul în nevoie”, „omul cu probleme sau care, el însuși reprezintă o problemă” (Howe, 2000: 18).

Aprecierile individuale nu determină lumea socială. Pentru “ochiul obiectiv, aceasta este independentă de aprecierile fiecărui individ, există apriori, acesta determinând dezvoltarea individului” (Burrell & Morgan, 1979: 4). Fie că vorbim de lumea socială ca fiind “exterioară individului”, cu structuri reale și concrete (Howe, 2000: 27), asistența socială și cei care beneficiază de aceasta, nu pot fi trecuți cu vederea de nici o structură a lumii sociale. “Faptele sociale” din viziunea Durkheimiană sunt la fel de reale prin efectele pe care le produc, ca și obiectele fizice. Examinarea faptelor sociale ar trebui să fie asemenea examinării, studiului și analizei acestor obiecte fizice, a plantelor, a animalelor sau chiar a pietrelor. O abordare a beneficiarilor asistenței sociale din perspectiva “ochiului obiectiv” ne încurajează să căutăm pattern-uri de comportament. “Este, de fapt căutarea ordinii, a

¹¹ A se vedea legea 292 /2011 a asistenței sociale, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 905, din 20 decembrie 2011.

regularității, a cauzalității, legăturilor dintre fenomenele sociale care sunt considerate externe și reale”. “Omul de plastic”(Hollis, 1977), îngemănarea naturalismului și determinismului, este rezultatul influențelor genetice, a predispozițiilor biologice și a experiențelor individuale acumulate de-a lungul existenței, este “un produs al unui mediu favorabil sau nefavorabil în care trăiește” (Howe, 2000: 26). Ceea ce vedem, cu alte cuvinte, la beneficiarii asistenței sociale, este rezultatul mediului în care trăim.

Pentru subiectiviști, “cunoașterea se dobândește numai prin experiență personală”. Potrivit acestora, beneficiarii asistenței sociale și lumea lor, poate fi înțeleasă numai din punctul de vedere al celor direct implicați în ea. Înțelegerea e doar a celor care “ocupă cadrul de referință al celui ce participă la acțiune”. Semnificația acordată beneficiarilor asistenței sociale este rezultatul relaționării și interacțiunii cu aceștia: “comportamentul omului este creat în mintea sa” (Howe, 2000: 27). Semnificația evenimentelor sociale este în concordanță cu semnificația acordată acestora de către cei implicați (Atkinson, 1971: 1978). Sub semnul subiectivității, voința liberă conduce natura umană. “Omul autonom”(Hollis, 1977) este cel care caută cauza lucrurilor, interpretează efecte, reflectează, planifică, decide, acționează responsabil. “Pentru a înțelege o altă persoană, trebuie mai întâi să-i învățăm modul de a privi lumea, pentru a schimba ceva în viața unei persoane, trebuie să planificăm împreună cu ea și nu pentru ea”. Situația este definită doar de oamenii care se confruntă cu ea. Beneficiarii trebuie văzuți, analizați și sprijiniți în direcția pe care ei și-o stabilesc și o urmează.

La modul abstract, “clientul/ beneficiarul”, nu există, dar putem să vorbim de “procesul sau evenimentul” de a deveni client/ beneficiar al asistenței sociale cu determinanți sociali, culturali și economici. Aici, sociologia, pare a fi soluția ideală de a analiza mecanismele și procesele care construiesc “clientul”. Ca și construct social, clientul reunește o serie de factori cum sunt sexul, rasa, etnia, clasa socială, vârsta (Leonard, 1997). Starea de client este doar un factor determinant în viața individului, dar în viața acestuia există multe poziții sau acțiuni mai mult sau mai puțin semnificative în procesul devenirii client/ beneficiar. Acest proces trebuie înțeles și interpretat în relație cu viața anterioară a clientului. Statusul de client, nu este acceptat ca un lucru dat, care nu se poate schimba, ci ca o stare situațională, narată și interpretată care este supusă schimbării. Multitudinea aspectelor legate de statusul de client este vizibilă și în mediul instituțional și administrativ al asistenței sociale. Identitatea asistenței sociale moderne a fost puternic legată de statul bunăstării, iar accentele și schimbările au fost numeroase în aceste sisteme, cu puternice reflecții în abordarea clienților asistenței sociale (Chambon & Irving, 1999). De exemplu, în protecția copilului, clientul este definit diferit de clientul din asistența socială a persoanelor sărace.

În asistența socială, atât la nivel individual, cât și comunitar, este foarte important punctul de vedere al beneficiarilor, al celor care sunt consumatorii și destinatarii serviciilor și prestațiilor sociale cu privire la actul asistențial. „Pentru a oferi servicii potrivite și eficiente, trebuie să luăm în considerare ceea ce simt și înțeleg clienții, atunci când intră în procesul de asistență” (Howe, 2000: 8).

Între “omul de plastic”, asemeni obiectelor din natură și “omul autonom”, care gândește asupra situației sale, o determină și îi influențează efectele, beneficiarul de asistență socială își primește serviciile și prestațiile, dar este perceput, influențat și analizat, atât de “ochiul obiectiv”, cât și de cel “subiectiv”. Unde se situează fiecare cetățean în raport cu aceștia, este “o mare alegere”.

Europa 2020: clienții asistenței sociale în dezvoltarea durabilă

Într-o Europă a anului 2020, cu o creștere economică inteligentă, durabilă și favorabilă incluziunii sociale, beneficiarii asistenței sociale devin clienți ai asistenței sociale cu autonomie, demnitate, abilități de integrare psihosocială și cu mai puține elemente din zona precarității materiale și a sărăciei.

Clienții, potrivit Strategiei Europa 2020, sunt cei care joacă și vor juca un rol activ în creșterea economică, fapt ce va determina “reducerea numărului de persoane expuse riscului sărăciei, scăderea nivelului de precaritate materială severă și scăderea numărului de persoane din zone cu un grad extrem de scăzut de ocupare a forței de muncă”¹².

Scăderea riscului de excluziune socială pentru copii, persoane vârstnice, femei singure, familii monoparentale, persoane cu calificare redusă, fără loc de muncă, de vârstă inactivă, persoane cu dizabilități, persoane din mediul rural și migranți, minorități etnice (inclusiv romi) va configura un tablou al clienților asistenței sociale capabili să contribuie la rezolvarea problemelor personale, comunitare și sociale. Statusul acestora se va schimba din persoane asistate în clienți care cumpără servicii sociale într-o societate accesibilizată la un nivel ridicat: sisteme alternative și dispozitive destinate persoanelor cu dizabilități; implementarea unui sistem solid de învățare pe tot parcursul vieții; intervenții și învățământ diferențiat; Accesul adaptat și generalizat la informațiile publice va fi; etc.

În contextul în care se va realiza o măsurare mai exactă a sărăciei, a excluziunii de pe piața forței de muncă și a impactului sistemelor fiscal și de prestații sociale, clienții asistenței sociale vor fi mai ușor de sprijinit în dobândirea capacităților personale de integrare socială. Elementele care vor configura identitatea clientului, vor fi constituite din resursele acestora: potențial, capacități, deprinderi etc. Nu putem să lăsăm deoparte și riscurile previzionate precum: dependența de droguri și de computer, îmbătrânirea populației, criminalitatea și terorismul.

Reducerea gradului de sărăcie până în 2020, va îmbunătăți oportunitățile de angajare ale cetățenilor și șansele la performanțe școlare ale copiilor. În 2020 “îmbunătățirea nivelurilor de educație și asigurarea accesului la învățare pe tot parcursul vieții vor ajuta la reducerea sărăciei pe termen mediu și lung”. Anticipăm faptul că sistemele de protecție socială vor încuraja activitatea și incluziunea și aceasta va fi și caracteristica esențială a beneficiarilor: “strategii care combină ajutorul pentru un venit adecvat, accesul pe piața forței de muncă, în special pentru acele persoane aflate la marginea societății, precum și servicii de calitate”¹³.

În loc de concluzii

Dacă la debutul acestui capitol consideram că într-o lume în care se pun întrebări despre cum s-a născut universul, dacă timpul este reversibil și spațiul nemărginit sau dacă există și alte dimensiuni spațiale care scapă percepției noastre, o întrebare precum “cine sunt beneficiarii asistenței sociale”, ar putea să pară banală, insistăm la final pe importanța acestei întrebări. Cel care “colorează o lume”, omul, cu toate dimensiunile sale, cu nevoile și resursele sale, cu măreția sa poate defini, clarifica și depăși situații de vulnerabilitate împletind măreția istorică cu fabulosul geografic și construind durabil socialul.

Am evidențiat importanța și rolul sociologiei de călăuză în cunoașterea beneficiarului asistenței sociale prin investigarea socialului și abordarea rațională a fenomenelor sociale. Am enumerat și descris succint câteva elemente identitare ale beneficiarilor asistenței sociale în dinamica timpului și spațiului, fără a avea pretenția că sunt singulare sau cele mai importante, dar cu conștiința

¹² <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=956&langId=ro&pubId=6024&type=2&furtherPubs=yes>, accesat la data de 14.10.2014.

¹³ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=956&langId=ro&pubId=6024&type=2&furtherPubs=yes>, accesat la data de 14.10.2014.

că exemplele pot ghida și pot oferi lecții de viață. Rolul acestor lecții a fost accentuat și de incursiunea istorică, construită din elemente sonore și imagistice ale dezvoltării umane sub influențe religioase, politice și sociale. Am provocat cititorul cu tema construcției rol – statusului de beneficiar al asistenței sociale și am încheiat cu tema “Europa 2020: clienții asistenței sociale în dezvoltarea durabilă” accentuând provocările futuriste ce aduc elemente vizionare în abordarea beneficiarului asistenței sociale, cu rol clar în dezvoltarea durabilă. Toate acestea le-am realizat pentru a trezi interesul cititorilor pentru omul măreț în ciuda vulnerabilității sale.

Privind în viitor beneficiarul asistenței sociale, vedem clientul cu resurse și potențial de integrare/ reintegrare socială. Toți actorii sistemului de asistență socială vor conlucra pe harta socialului în configurarea unor elemente integrate, individualizate, personalizate ce implică situații concrete, persoane și măsuri. Prestațiile care acum fac beneficiarul dependent de ajutorul statului se vor acorda corelat cu serviciile sociale fundamentate pe principii precum concurența, parteneriatul, responsabilitatea socială. Viața economică și culturală vor asigura cadrul de dezvoltare a unei societăți incluzive și coezive.

Educația și munca vor fi pilonii asistenței sociale ce vor ghida clientul spre autonomie și independență. Dezvoltarea asistenței sociale se va realiza corelat cu dezvoltarea economică, dezvoltarea mediului și dezvoltarea culturală, iar beneficiarul asistenței sociale va fi susținut și stimulat în dobândirea capacităților personale de rezolvare a problemelor sale în cadrul unui sistem unitar. Sistemul de asistență socială va asigura protecție și securitate socială promovând acces egal la drepturi pentru toți. Societatea civilă își va consolida poziția pe piața socială și se va implica activ atât în politicile sociale, cât și în furnizarea serviciilor sociale, iar cetățenii vor fi cei care vor construi societatea coezivă pe principiul responsabilității sociale. Măsurile de asistență socială vor fi individualizate, personalizate și acordate integrat cu respectarea demnității umane. Vor fi implementate mări care să atenueze riscuri precum: dependența de droguri și de computer, îmbătrânirea populației, criminalitatea și terorismul.

Alte tendințe ce vor caracteriza viitorul clientului asistenței sociale țin de: învățarea pe tot parcursul vieții; dezvoltarea economiei sociale; creșterea ratei ocupaționale pentru populația feminină; îmbunătățirea accesului și participării grupurilor vulnerabile pe piața muncii; promovarea egalității de șanse; evitarea unei emigrații importante ca dimensiune; reconcilierea vieții de familie cu cea profesională; Inițiative transnaționale pentru o piață incluzivă a muncii; susținerea societății civile în vederea dezvoltării de servicii sociale; măsuri pro-active, pe principiile dezvoltării durabile și cu respectarea drepturilor fundamentale ale omului.

Bibliografie

Atkinson, J. Maxwell. 1971. Societal Reactions to Suicide în S. Cohen (ed.), *Images of Deviance*. Harmondsworth: Penguin.

Atkinson. J. Maxwell. 1978. *Discovering Suicide*, London: Macmillan.

Barclay Report. 1982. *Social Workers: Their Role and Tasks*. London: Bedford Street Press/National Council for Voluntary Organizations.

Bocancea, Cristian & Neamțu, George. 1999. *Elemente de asistență socială*. Iași: Polirom.

Brandon David .1979. Zen Practice in Social Work în David Brandon & Bill Jordan (eds), *Creative Social Work*. Oxford: Blackwell.

- Burrell, Gibson & Gareth Morgan 1979. *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, London: Heinemann.
- Călinescu, George. 2001. *Istoria literaturii române*, Compendiu. București: Litera.
- Chambon Adrienne & Allan Irving 1999. Introduction. În Adrienne Chambon, Allan, Irving & Epstein, Laura (eds) *Reading Foucault for Social Work*, New York: Columbia University Press.
- Cojocaru, Ștefan. 2002. Vulnerabilitate socială și intervenție socială. În Vasile Miftode (coord.), *Populații vulnerabile și fenomene de auto-marginalizare*, Iași: Editura Lumen.
- Dorfman, Rachelle. 1996. *Clinical Social Work*, New York: Brunner/Mazel.
- England, Hugh. 1986. *Social work as Art: Make Sense for Good Practice*, London: Allen and Unwin.
- Goldstein, Harvey. 1984. *Creative Change: A Cognitive – Humanistic Approach to Social Work Practice*, New York: Tavistock.
- Heraud, J. Brian. 1970. *Sociology and Social Work. Perspectives and Problems*, Oxford: Pergamon Press.
- Hollis, Martin. 1977. *Models of Man*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Howe, David. 2000. *Introducere în teoria asistenței sociale*, București: Editura MarLink.
- Kirsi, Juhila, Tarja Pösö, Christopher Hall & Parton Nigel. 2003. Introduction: Beyond a Universal Client Hall, În Christopher, Kirsi Juhila, Nigel Parton and Tarja Pösö (eds.). *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services*, London and New York: Jessica Kingsley Publishers.
- Leonard Peter. 1997. *Postmodern Welfare. Reconstructing an Emancipatory Project*, London: Sage.
- Miftode, Vasile. 2010. *Tratat de asistență socială și protecția populațiilor specifice și automarginalizate*, Iași: Lumen.
- Parker, Jonathan & Greta, Bradley. 2010. *Social Work Practice: Assessment, Planning, Intervention and Review*, Exeter: Learning Matters.
- Raymond. Boudon.1997. *Tratat de sociologie*, București: Editura Humanitas.
- Stan, Dumitru. 2011. Fundamentele asistenței sociale în spațiul românesc, în George Neamțu (coord.), *Tratat de Asistență Socială* Iași: Polirom.
- Sheldon Brian & Macdonald, Geraldine. 2009. *A Textbook of Social Work*, Londra și New York: Routledge.
- Tropp, Emanuel. 1974. Three Problematic Concepts: Client, Help, Worker. *Social Casework*, 55: 19-29.
- Wilkes, Ruth. 1981. *Social Work with Undervalued Groups*, London: Tavistock.
- Williams, Raymond . 1965. *The Long Revolution*, Harmondsworth: Pelican.

La ce servește sociologia?

Publicare, aplicativitate, masificare, rolul științei, schimbarea metodei, viitor

Bogdan Voicu

Este sociologia cu adevărat știință? Oricât ar părea de ciudat, această întrebare este una cât se poate de legitimă. A-i răspunde atent înseamnă să precizezi clar ce face sociologia să fie cu adevărat știință și să identifici căile prin care poți separa producția sociologică de calitate de ideile ad-hoc pe care le emitem stând cu prietenii la un pahar de vorbă.

Pentru a răspunde la întrebare am ales să folosesc un limbaj pe care mulți îl consideră non-academic. Fac acest lucru pentru a sublinia faptul că nu limbajul de lemn, lipsit de viață, este cel ce face știință să fie știință. Dimpotrivă, abilitatea de a comunica plastic, fără a face rabat la calitate, este cea care caracterizează un produs cu adevărat bun. Voi porni explicația de la aplicativitatea sociologiei, a științelor sociale în general. Fără a intra în prea multe detalii, arăt cum se construiește explicația sociologică, și mai ales cum este ea validată. Discuția despre validitate mă poartă în trei direcții. Prima cale este cea a validității formale, prin apelul la opinia comunității academice sau profesionale. Ajung astfel să discut despre calitatea publicării și despre cum se publică azi. De aici, trec repede către rolul sociologiei ca disciplină universitară și discut vrând-nevrând despre câteva procese sociale esențiale pentru învățământul superior de azi. A treia direcție în care nevoia de validitate ne poartă este cea despre metodele de analiză folosite și despre schimbarea perpetuă a acestora.

Dar schimbarea este tocmai esența științelor sociale. De la apariția sa și până azi, sociologia s-a reinventat permanent. Lucrul era firesc: dacă societatea se schimbă permanent, cum ar putea știința care o studiază să fie altfel?

În mod amuzant, au fost încercări de a nega însăși esența acestei afirmații. Spre exemplu, statul comunist român a decretat că există o explicație unică și adevărată a socialului – marxismul. Prin urmare orice altă explicație nu avea niciun rost. Astfel au dispărut din universitățile românești, ca domenii de studiu, sociologia și știința politică, pentru a reveni abia după 1989¹⁴. Asistenții sociali nu erau nici ei necesari, comunismul fiind societatea celor lipsiți de săraci, celor lipsiți de nevoie de consiliere, fără șomeri, fără nevoi de reconversie.

La începutul anilor 1990, făcea vâlvă teoria filosofului social Francis Fukuyama ce anunța sfârșitul istoriei. Mai exact, într-un articol din 1989 extins apoi într-o carte apărută în 1992, autorul american afirma că ascensiunea democrației liberale pune capăt evoluției socioculturale a umanității. Întocmai lui Marx, Fukuyama decreta faptul că lumea și-a găsit forma supremă de organizare, doar că aceasta nu era comunismul, ci democrația. Implicația era simplă: o bună parte din știința politică și din sociologie puteau să dispară sau să se redefiniească.

În aceeași perioadă discuția despre postmodernitate părea și ea a conduce la întrebarea dacă nu cumva sociologia și-a atins deja apogeul (Brym, 1990), așa cum, 20 de ani mai târziu, Rodriguez și colegii săi (2012) se pronunțau pentru o sociologie diversă, care să iasă din paradigma eurocentristă care în a lor opinie sufoca știința socială.

¹⁴ În fapt, sociologia are o existență mai zbuciumată în comunism: este desființată oficial în 1948 (Larionescu, 2003). Este subsumată apoi ca specializare în cadrul filosofiei (anii 1960). În anii 1970 dispăre din nou din universități, cu mici excepții, precum cursuri de sociologie organizațională susținute la specializări tehnice, cursuri de metode în cadrul Academiei Ștefan Gheorghiu, predarea socialismului științific etc.

Dar tocmai aici este întrebarea, repetată obsesiv, inclusiv ca și titlu de carte (Lahire, 2002): la ce servește de fapt sociologia? Și cum faci să te asiguri că sociologii și asistenții sociali sunt cu adevărat productivi. Întrebarea se pune fără îndoială și pentru cei din științele politice.

La ce servește sociologia?

Cu douăzeci de ani în urmă eram student la Cibernetică și Previziune Economică, în cadrul Academiei de Studii Economice din București. Pe la jumătatea studiilor fusesem admis și la Sociologie, la Universitatea din București. Mămaia mea mi-a spus, cu aproximație: „Maică, la ce îți trebuie ție sociologia asta. Abia învățasem și eu cum se zice corect Ci-ber-ne-ti-că, acum iar te-ai apucat de ceva ce nu se știe la ce folosește?” Mă întreb câți dintre sociologii români nu și-ar fi dorit ca eu să mă fi făcut cibernetician. Dar cum aceasta este altă mâncare de pește, să revenim la oile noastre.

Mămaia nu a apărut însă întâmplător în context. Cuvintele ei reflectă o nedumerire firească. Ele ilustrează o întrebare la care e greu să răspunzi. Sociologia este știința despre cum societatea influențează indivizii și cum indivizii influențează societatea. Ceea ce înseamnă că e un soi de filosofie. Adică este inutilă, nu-i așa? Adică nu are un output pragmatic, ci doar un soi de vorbărie despre cum arată societățile.

Volumul acesta a explicat, pas cu pas, că nu este tocmai așa. Că de fapt sociologia caută mereu explicații la felul cum arată societatea, la felul cum decurg relațiile dintre oameni, la modul de structurare a lumii și vieții. Dar întrebarea mămaiei rezistă în timp. Este întrebarea pe care și-a pus-o John S. Reed, un bancher ce a sfârșit prin a scrie o carte despre utilitatea științelor sociale împreună cu unul dintre numele majore ale sociologiei americane: Neil J. Smelser (Smelser & Reed, 2012).

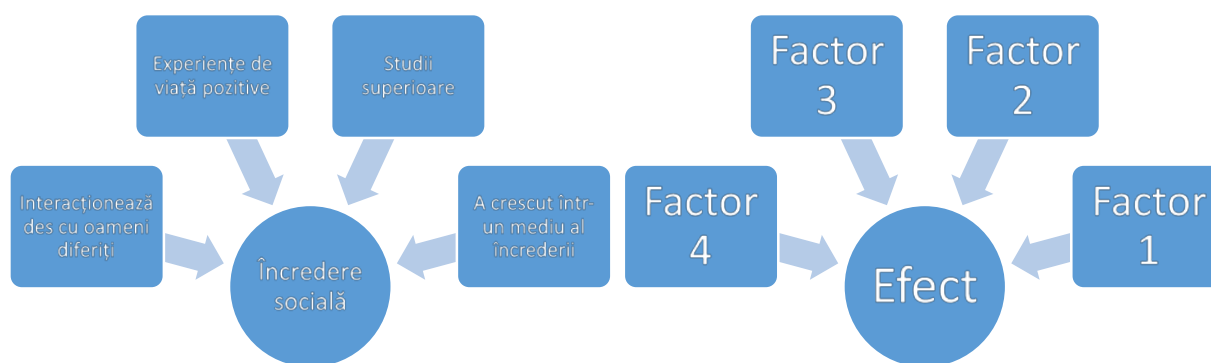
Științele sociale au aplicativitate imediată, iar sociologia nu face excepție. E suficient să spunem că azi oamenii caută mai ales o calitate ridicată a vieții, iar aceasta nu se mai rezumă la avea, ci include în mare măsură a cunoaște și a te autoexprima, prin urmare au nevoie de condiții personalizate de dezvoltare. Ei bine, această simplă frază constituie rezultatul cunoașterii sociologice, a înțelegerii modului de organizare a lumii contemporane. Plecând de la ea, analize relativ sofisticate pot furniza cunoaștere despre cum să crezi aceste condiții specifice și cum se vor modifica dorințele oamenilor în timp. Iar aceasta implică un număr mare de consecințe, asupra modului în care vor fi organizate relațiile la locul de muncă, relațiile dintre pacienți și medici, sistemele de învățământ, sistemele de furnizare a bunăstării sociale, site-urile de socializare, familiile, rolul religiei, restaurantele, sălile de fitness, orașele, autobuzele, orice spațiu în care oamenii întâlnesc oameni, la modul general.

Problema centrală a științelor sociale, în general, și a sociologiei în particular, este dată de numărul mare de căi prin care poți explica una și aceeași realitate. Indivizii au încredere în oameni pentru că au fost socializați într-un mediu în care viața era armonioasă și oamenii erau de încredere. Dar au încredere și pentru că au avut experiențe de viață pozitive. Dar au încredere și pentru că sunt mai educați. Dar au încredere și pentru că interacționează des cu alți oameni. Dar au încredere și pentru că trăiesc într-un mediu care generează încredere. Am oferit deja cinci explicații diferite pentru un singur fenomen, nu foarte complex. Patru dintre explicații fac trimitere la caracteristici ale individului. A cincea se referă la contextul în care trăiește. Ca lucrurile să fie și mai complicate aș fi putut vorbi separat de grupul de prieteni, de cei de la locul de muncă, de localitatea în care trăiește sau de societatea sau țara în care se află. Fiecare ar fi putut avea o contribuție la construirea încrederii¹⁵. Cu alte cuvinte, avem de a face cu o sumedenie de explicații, fiecare identificând o anumită cauză pentru unul și același rezultat – încrederea mai mare sau mai mică pe care cineva o are în oameni. Soluția simplă este de a accepta multicausalitatea: fiecare dintre cauze contribuie la efect și prin urmare trebuie analizat ansamblul cauzelor și nu relația dintre câte o cauză și câte un efect.

¹⁵ Vezi Hardin (2006) sau Voicu (2014) pentru discuții despre factorii ce conduc la apariția încrederii în oameni.

Cu alte cuvinte ne uităm la o explicație precum cea din Figura 1. Am schițat aceleași explicații pe care le-am listat mai sus. Ca să simplific am luat în calcul doar factorii care apar la nivelul individului, nu și mediul în care trăiește. În prima imagine din figură, acești sunt numiți în mod specific. În cea de-a doua am abstractizat un pic. Acum am putea înlocui „efect” cu orice alt obiect pe care vrem să îl studiem, modificând și factorii în mod corespunzător. De exemplu am putea spune că Efectul este traiectoria unui satelit artificial în jurul planetei pe care o orbitează. A zis cineva că modelul este diferit de cel din alte științe?? Ca Factori am alege forța gravitațională a planetei, prezența unor sateliți naturali (și aceștia au forță gravitațională), distanța față de planeta orbitată, forța gravitațională a steii în jurul căreia orbitează planeta. La fel de bine efectul poate fi durata de viață a unui cauciuc, iar cauzele ce o influențează ar fi numărul de kilometri rulați, starea șoselor, viteza de rulare, temperatura exterioară ș.a.m.d.

FIGURA 1. DETERMINANȚI AI ÎNCREDERII ÎN OAMENI

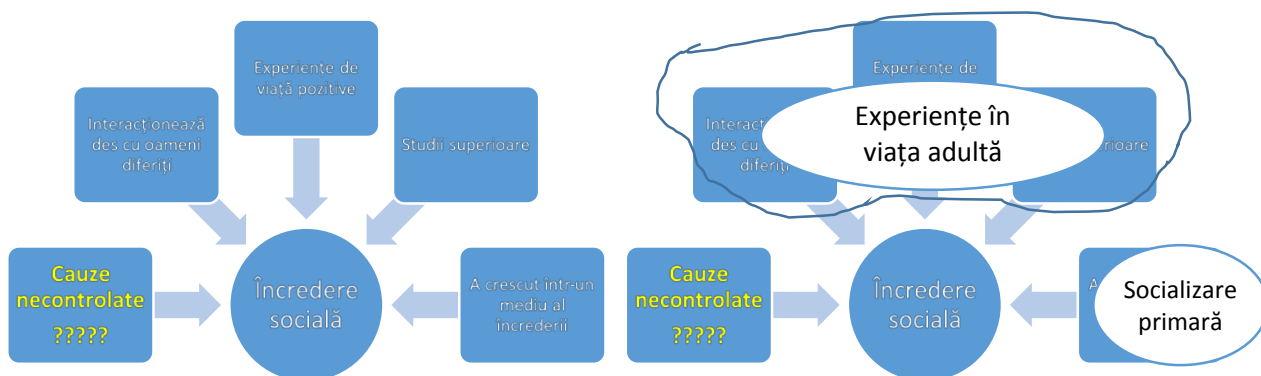
Problemele abia acum apar. Dacă sunt mai multe cauze, întrebarea este cum aflăm care anume dintre ele influențează cu adevărat efectul studiat (în cazul nostru încrederea) și care de fapt nu are nici un impact, fiind doar aparent legată de rezultatul conjugat al mai multor factori. În fizică și chimie, unde problema apare cam în aceeași formă, răspunsul este dat experimental. Repeti experimentul variind puțin câte puțin condițiile observării, apoi folosești un aparat statistic pentru a identifica impactul exact al fiecărui factor. Rezultatul este în bună măsură probabilistic. Poți controla anumiți factori, dar niciodată pe toți. Influența unora va rămâne mereu insuficient cunoscută. Spre exemplu, ce te faci dacă un meteorit mititel, cât o pietricică, lovește satelitul tău artificial? Aici apar varii probleme de cunoaștere: cât de mare este meteoritul, din ce direcție vine, cu ce viteză, ce consistență are materialul din care este alcătuit, ce temperatură etc.

La fel se petrec lucrurile și în epidemiologie. Aici a ține sub control contextul este încă și mai complicat. Influența unui anumit medicament, spre exemplu, va fi influențată de prezența altor medicamente, a altor boli, de alimentație, de vârsta pacientului, de stilul de viață, de stres, de un complex atât de mare de factori încât orice studiu va fi mai degrabă probabilistic. Ca și în fizică sau inginerie, concluzia pe care o tragi este una provizorie: ea constituie cea mai bună explicație până apare una mai bună. Dar ea este în același timp cea pe care se bazează dezvoltarea științei, constituind un adevăr de moment. Exemplul cel mai bun care să ilustreze această realitate științifică relativă, este poate felul în care mecanica newtoniană a funcționat ca fundament al cunoașterii din fizică până când a fost modificată prin teoria restrânsă a relativității, în așa fel încât a devenit practic cu totul altceva. Acest lucru nu înseamnă că mecanica newtoniană nu a fundamentat o dezvoltare tehnologică fără precedent până la apariția sa! Tocmai această dezvoltare a permis însă accesul la modalități noi de analiză, a condus la adoptarea unor perspective diferite și a permis apariția teoriei relativității ce a constituit o lungă vreme standardul de cunoaștere în fizică.

Dar să revenim la modelul încrederii din Figura 1. Fără îndoială, sunt numeroși alți determinanți pe care explicația respectivă îi ignoră. Factorul care îmi vine imediat în minte este cel dintr-un studiu la care lucrez în prezent: apariția unui divorț. Acesta tinde să rupă măcar parțial rețelele sociale în care este cuprins

individul, poate scade încrederea în relația cea mai semnificativă din viața acestuia, poate scurtcircuita încrederea în sine. Dar divorțul poate fi benefic dacă rețeaua socială proprie compensează dispariția mariajului, dacă prietenii îți redau încrederea în tine, dacă relația era dureroasă pentru partenerul de care discutăm. Astfel de cauze necunoscute vor putea mereu apărea, indiferent cât de bine este specificat modelul inițial. De aceea, ar fi mai corect să desemnăm grafic modelul ca în Figura 2. Acele cauze necontrolate fac ca explicația oferită de sociologie, la fel ca cea din fizică sau medicină, să fie una probabilistică: este probabil ca încrederea în oameni să fie determinată de factorii pe care i-am inclus în model, conform explicațiilor legate de importanța socializării primare și a influenței evenimentelor din viața adulă. Până la apariția unei explicații mai bune, sau a unui control mai precis asupra cauzelor neobservate, acesta poate fi modelul explicativ al încrederii.

FIGURA 2. DETERMINANȚI AI ÎNCREDERII ÎN OAMENI: UN MODEL MAI COMPLICAT

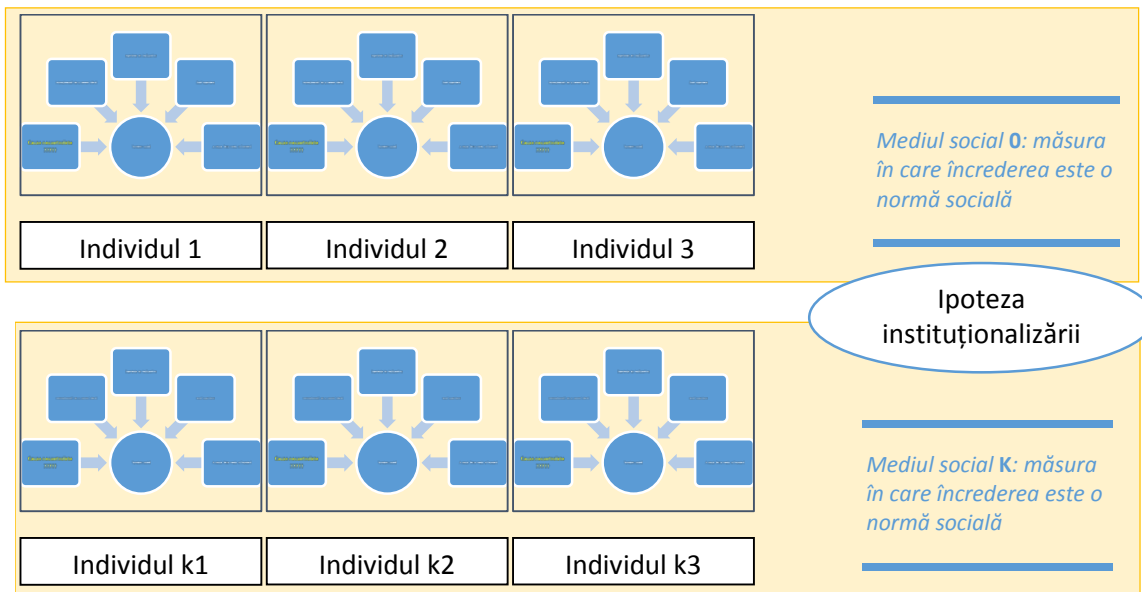

Evident, trebuie spus că până și această perspectivă este una îngustă, care nu a luat în considerare elementele de context social, asociate ipotezei instituționalizării. Conform acesteia, expuși la o anumită normă socială, indivizii încep ușor-ușor să o interiorizeze, adoptând-o ca valoare proprie, ce se reflectă în atitudini și comportamente. În cazul încrederii, te aștepti ca, atunci când evoluează în medii ale încrederii, indivizii să tindă a deveni mai încrezători și a se purta în consecință. Relația a fost testată pentru emigranți (Voicu, 2014): în Europa există o variație importantă a încrederii în oameni, cu țările estice și sudice având o cultură mai pronunțată a neîncrederii. Trebuie spus că România este plasată deopotrivă mai la est și mai la sud.... Sub 20% dintre români spun că au încredere în oameni, în timp ce în țările scandinave sau Olanda cifra urcă la 50-60%. Plecând de la aceste diferențe, te poți uita la ce se întâmplă cu cei care migrează dintr-un mediu cu încredere scăzută în unul cu încredere ridicată sau invers. Răspunsul este simplu: migrantul tinde să își adapteze încrederea la mediul în care ajunge. Suedezul ce ajunge la Moscova devine mai neîncrezător decât cel ce rămâne în Suedia, dar are o probabilitate mai mare de a fi încrezător în oameni în comparație cu rusul. Româncă migrată în Olanda va tinde să fie mai puțin încrezătoare decât olandezele localnice, dar își crește nivelul de încredere în raport cu româncele rămase în România.

Modelul din Figura 3 este cel ce ilustrează dependența de mediul în care individul trăiește. Evident, și el este unul incomplet. „Mediul social” din figură poate fi o localitate, iar acestea sunt la rândul lor părți ale unor colectivități mai mari, cum ar fi spre exemplu țările ...

Mă pregătesc să revin însă asupra argumentului principal a acestei secțiuni. Studiul încrederii sociale a devenit esențial pentru sociologia contemporană dintr-un motiv pragmatic. Având încredere în ceilalți, oamenii sunt capabili să lucreze împreună pentru a construi bunuri comune, au tendința de a face mai des voluntariat, ating o calitate mai ridicată a vieții. Cu alte cuvinte, este important să aflăm ce anume conduce la o încredere mai ridicată și cum poți influența încrederea să devină mai ridicată.

FIGURA 3. DETERMINANȚI AI ÎNCREDERII ÎN OAMENI: UN MODEL ȘI MAI COMPLICAT

Aceasta este parte a menirii sociologiei. Să explice modul în care oamenii modelează societățile și în care societățile modelează oamenii. Să identifice factorii asupra cărora se poate acționa astfel încât să influențezi colectivitățile spre a atinge ceea ce standardul contemporan definește ca dezirabil. Să identifice acel dezirabil. Să spună cât dintr-un anumit efect se datorează unui anumit factor.

Toate acestea fundamentează politici la nivel local, regional, național, supranațional, global sau în cadrul unor organizații, dar la fel de bine servesc ca și cunoaștere pe care indivizii o pot folosi în viața de zi cu zi.

După cum am arătat, modul de abordare este similar celui din științele naturii, celui din științele experimentale. Ce diferențiază însă sociologia este dificultatea de a observa efectele. Acestea nu sunt imediate, ca în cazul științelor experimentale. Obiectul exemplului la care am apelat, încrederea, nu se modifică la fel de ușor precum se tocește un cauciuc, se schimbă traiectoria unui satelit sau se văd efectele unei medicament. Poate dura ani până să observi schimbări. Atunci este esențial să furnizezi explicații coerente, în conformitate cu cunoașterea științifică existentă, și să reușești să le validezi cu elemente empirice convingătoare. Acesta este scopul secțiunilor următoare: cum poți să te asiguri că ceea ce produci ca și explicație sociologică este valid.

Ce fac sociologii și cum rezultatelor lor sunt validate

Pentru un inginer sau un arhitect, rezultatul muncii este palpabil. Dar pentru un sociolog? Fără a fi exhaustiv, identific cinci câmpuri mari în care sociologii își concretizează expertiza. Cel mai ușor de evaluat este cel legat de consiliere și asistență socială, un domeniu¹⁶ în care lucrurile sunt aparent simple: se lucrează direct cu indivizii, urmându-se pattern-uri prestabilite, și obiectivul clar este integrarea socială. Efectele intervenției se pot vedea cu ochiul liber, chiar dacă atribuirea cauzalității este dificilă (poate cei asistați ar fi reușit să se integreze și fără intervenția asistentului social).

Al doilea domeniu, marginal deși foarte vizibil, îl constituie colectarea de date. De exemplu, poate fi vorba de estimarea votului prin exit-poll-uri. Acesta este un teritoriu în care rezultatele se pot valida imediat

¹⁶ Privesc aici lucrurile într-un sens reduționist, definind asistența socială ca latură aplicată a sociologiei, Fără îndoială domeniul este mai mult decât atât, însă pentru a nu complica discuția am decis să mă refer la el doar în acest mod simplificator.

doar dacă este vorba de exit-poll. Altfel, în cazul unui studiu calitativ sau a unui sondaj, corespondența dintre rezultatele raportate și realitate se realizează făcând apel la un arsenal de metode ce nu au legătură decât parțial cu colectarea în sine. Pe de o parte este vorba de respectarea anumitor standarde metodologice. Pe de altă parte e vorba de testarea relațiilor dintre variabile și comparația cu așteptările teoretice validate în alte contexte. De exemplu, dacă datele sugerează o legătură negativă între educație și încredere după ce este eliminat efectul celorlalte cauze despre care am discutat în paginile anterioare, atunci este cazul să ne punem întrebări legate de calitatea acelor date. Fără îndoială, poate fi o situație specioasă în care acțiunea acelor „cauze necunoscute” este una deosebit de puternică. În cazul acesta ar trebui izolate acele explicații care sunt atât de puternice, încât să mascheze relația cauzală deja cunoscută.

Spre exemplu, să zicem că am discutat cu zece oameni oarecare, dintr-o comunitate îngustă. Cei trei care au studii superioare se dovedesc a avea o încredere mai redusă decât cei cinci cu liceu sau școală profesională, dar un pic mai ridicată decât cei doi care au cel mult opt clase. Concluzia imediată ar fi că am descoperit o comunitate în care relația dintre încredere și educație nu este una pozitivă, ceea ce ar contrazice teoria și rezultatele anterioare existente (vezi Hardin, 2006 sau Voicu, 2010, capitolul 4). O privire mai atentă asupra restului factorilor incluși în modelele expuse în secțiunea anterioară ne poate releva că cei doi dintre cei trei intervieuați cu studii superioare sunt frați ce au experimentat divorțul părinților în copilărie, iar unul dintre ei tocmai a avut parte de un conflict deschis la locul de muncă. Al treilea absolvent de universitate este la rândul său născut în urma unui viol și a purtat stigma respectivă asupra sa în copilărie. Ceilalți șapte intervieuați nu au astfel de istorii personale. Când ai de a face cu astfel de eșantioane mici, este foarte posibil ca o situație precum cea descrisă să apară. Ceea ce am făcut în descrierea din frazele anterioare a fost să izolez cauzele ce generează încredere mai redusă. Acum, dacă mă gândesc la contribuția acelor factori (divorțul parental, conflictul la locul de muncă, stigma datorată violului inițial), aș putea să observ că în absența lor cei trei absolvenți de studii superioare ar avea încrederea cea mai ridicată din grupul de zece. Cu alte cuvinte datele sunt valide, corespunzând teoriei existente. Atunci pot trece la analiza lor.

Acesta este demersul folosit în mod standard în știință pentru a valida datele: legile deja cunoscute și universal acceptate ar trebui să acționeze și să fie ca atare observate. Altfel apare suspiciunea unor erori de observare și analiza rezultatelor poate conduce la orice fel de concluzie, conform bine-cunoscutului principiu din logică: a-ți baza argumentația pe o dovadă falsă poate implica orice.

Am făcut această destul de lungă paranteză pentru a arăta că evaluarea colectării datelor poate depinde nu doar de calitatea în sine a informației furnizate, ci și de ce se întâmplă cu datele în etapa următoare. Această următoare etapă, cea a analizei, este cea în care munca sociologului este cea mai importantă, fie că e vorba de cercetarea adresată pieței, fie de cea destinată guvernelor, fie de cea academică.

În cel de-a treilea domeniu în care sunt prezenți sociologii, cercetarea aplicată – destinată pieței și guvernelor, produsul muncii este aparent ușor de evaluat. Dacă rezultatele soluțiilor propuse conduc la creșteri ale vânzărilor, la o productivitate a muncii mai bună, la politici de succes, aduc mai multe voturi ș.a.m.d., atunci e clar că avem de a face cu o muncă de calitate. Sau poate nu e așa? Dacă de fapt nu recomandările sociologilor au condus la succes sau la eșec, ci acele „cauze necunoscute” asupra cărora am tot insistat în acest capitol? Modelele sociologice explică rar mai mult de 20-30% din diferențele între indivizi. Restul care în sarcina acelor cauze necunoscute, a erorilor de măsurare, a unor influențe aleatorii. Există prin urmare o relativitate mare în ce privește output-ul cercetării sociologice. El poate fi bun sau rău în funcție de modul în care este folosit, în funcție de „ochiul” celui care îl citește, în funcție de calitățile persuasive ale autorului, de prestigiul acestuia. Nu piața este principalul cumpărător al produselor, ci guvernele. Iar produsele sunt folosite ca fundament pentru politici (inclusiv de către firme – spre exemplu politici de organizare a locului de muncă sau de structurare a beneficiilor salariale non-financiare). Efectul politicilor se vede arareori imediat, ci e nevoie de luni, dacă nu cumva chiar ani pentru a sesiza efectul. Experimentele sunt la fel de complicate ca în medicină: nu poți simula o politică oarecare pe populația țintă fără a risca să o afectezi iremediabil.

La fel de complicat este cu al patrulea domeniu în care sunt activi (și foarte vizibili) sociologii: dezbateră publică. Aici munca de popularizare a rezultatelor este cea esențială și depinde enorm de capacitatea de înțelegere a expertului solicitat. În opinia mea două categorii de experți sunt prezenți în dezbateră publică: experții de profesie și cei care își exprimă opinia ocazional. Prima categorie este cea care adesea mă îngrozește prin lipsa de deontologie profesională. Teoretic, ei sunt cei care își dau cu părerea despre orice, la un nivel nu foarte sofisticat, servind drept pârghie prin care cunoașterea despre viața socială, produsă în contracte adresate pieței și guvernelor sau în cercetarea academică, ajunge la publicul larg. Teoretic ei sunt cei care se documentează cât de cât serios înaintea oricărei apariții publice, citind și înțelegând ce s-a scris despre subiectul aflat în dezbateră. Ceea ce înseamnă că depind în mod esențial de două lucruri: calitatea cunoașterii din domeniu și capacitatea proprie de a se documenta. Al doilea element, capacitatea de a te documenta este cel care mă lasă adesea cu un sentiment neplăcut după ce observ vorbitori în spațiul public. Surprinzând experți, etichetați drept analiști sociali, care vorbesc despre orice, spunând lucruri interesante, dar și banalități (acestea sunt inevitabile), pe care le combină cu afirmații din care se deduce completa lipsă de documentare, ignorarea totală a ceea ce s-a descoperit în domeniul abordat. Problematic este când aceasta vine din partea celor care de fapt produc și cunoaștere, nu doar o difuzează către public...

Am afirmat că sunt cinci domenii mari de activitate în care regăsim sociologi. Acestea nu sunt singurele, dar sunt cele ce atrag cei mai mulți dintre absolvenții facultăților de științe sociale ce practică meseria după absolvire. A fost vorba de asistența socială, colectarea de date, cercetarea de piață și consultanța pentru guverne, vulgarizarea prin dezbateri publice. Al cincilea domeniu este sociologia academică. Cum producerea de cunoaștere despre societate se realizează mai puțin în afara cercetării academice, am lăsat acest domeniu la urmă și îi dedic două secțiuni speciale. Ambele se referă la validarea rezultatelor. Pe de o parte discut despre publicații ca indicator sintetic de evaluare a producției sociologice. Pe de alta mă ocup de modul în care se structurează și se modifică învățământul superior astăzi. Ambele teme îmi oferă prilejul de a aborda, pe scurt, teme contemporane majore ale sociologiei schimbării sociale, aria mea de specializare primară.

Publicațiile în sociologie: *scripta manent*?

Secțiunea aceasta se poate referi la fel de bine la orice disciplină. Ideea ei centrală este că atunci când ai dubii în privința valabilității a ceva, soluția simplă este să întreb un expert. Este foarte simplu: dacă vrei să știi dacă o soluție oarecare va da rezultate bune, mergi și întreb pe cel ce se pricepe la așa ceva. Dacă e vorba de un tratament medical, întreb un doctor. Dacă e vorba de o mașină, întreb un mecanic. Dacă e vorba de relația dintre două fenomene sociale, întreb un sociolog. Alternativa este să te uiți la rezultatele anterioare ale persoanei respective.

În lumea academică, principalul produs este ceea ce ai publicat în trecut. Pentru miturile sociale românești, afirmația poate părea paradoxală. Lumea academică este cea prezentă în universități, iar la noi se crede că universitățile sunt locuri unde se predă, iar activitatea angajaților constă în a pregăti ore și a ține prelegeri la ore. Numai că ideea îmbinării cercetării cu predarea este însăși esența universității moderne, humboldiene, promovat de la începutul secolului al XIX-lea (Teichler, 2014). Ea a fost întărită puternic după instituționalizarea modelului promovat de John Hopkins University, cea care a dezvoltat începând cu 1876 primul program post-universitar și a impus universitatea ca o „casă a științei” (Oleson & Voss, 1979). Profesia academică s-a transformat spectaculos, menirea principală fiind azi cea de producător de cunoaștere (Arimoto, 2014).

În aceste condiții, calitatea esențială a outputului academic este dată de calitatea cunoașterii generate. Iar măsura sintetică cea mai clară este dată de publicații. Activitatea publicistică în știință este diferită de cea din jurnalism sau literatură. Universitarii produc cercetare, iar rezultatele acesteia se

convertesc în articole științifice. Articolele merg către reviste științifice. Editorii acestor jurnale academice decid dacă articol merită sau nu atenția revistei. Dacă răspunsul este pozitiv, materialul este trimis către doi –trei sau mai mulți experți în domeniu. Aceștia nu cunosc numele autorului studiului pe care îl citesc. Autorul nu va cunoaște nici el numele referenților. Referenții formulează o evaluare globală a articolului și includ și puncte de vedere specifice. Adesea un articol de 20 de pagini primește comentarii de trei-patru pagini. Sunt evaluate originalitatea ideii (nimeni nu vrea să reinventeze de ț ori aceeași roată), măsura în care cunoștințele deja existente (și incluse în ce s-a publicat anterior) au fost luate în seamă, acuratețea argumentației, adecvarea metodei, corectitudinea interpretărilor și generalizărilor, utilitatea studiului.

Fiecare referent recomandă editorului fie publicarea imediată, publicarea cu modificări minore, recomandarea de a cere autorului o revizie majoră (*revise and resubmit*) sau respingerea propunerii de articol. Editorul evaluează aceste recomandări și ia o decizie pe care o comunică autorului studiului. De regulă aceasta include măcar cererea de modificări minore. Jurnalele influente însă au rate de respingere a propunerilor de articole primite care depășesc 50% și pot merge și până la 95% respingeri. Acceptarea condiționată de modificări presupune refacerea studiului, rescrierea sa parțială, retrimiteră la revistă, de aici la referenți ș.a.m.d. Procesul de publicare poate presupune mai multe astfel de iterații. Versiunea acceptată final este produsul unei activități în care sunt implicați prin urmare autorii materialului, referenții și editorul. La final, editura este cea care asigură partea de formatare și publicare efectivă, incluzând aici popularizarea studiului. Dintre toate aceste părți implicate doar editura este de regulă plătită pentru activitatea realizată. Editorul și referenții depun muncă voluntară. Autorii nu primesc drepturi de autor. Motivația lor este de a face un serviciu adus comunității și de a asigura o cale rezonabilă de a asigura calitatea producției academice. Întreg procesul constituie în fapt o cale de a certifica corectitudinea celor publicate. Referenții verifică în ce măsură lucrarea propusă spre publicare aduce ceva nou față de ceea ce exista, dacă nu au loc plagiate, dacă sunt îndeplinite condițiile de calitate standard în știință, atât cu privire la dezvoltările conceptuale, cât și la validările empirice. O lucrare acceptabilă trebuie să fie replicabilă cu alte cuvinte este important cum sunt atinse rezultatele raportate. Procesul, axat pe consultarea experților din domeniu, poartă numele de *peer-reviewing*.

Tot acest aranjament financiar a condus în ultimii ani la dezbateri aprinse. De fapt universitățile plătesc salarii cercetătorilor, iar aceștia dedică o parte din timp lucrând pe gratis, pentru edituri ce realizează profituri adesea impresionante (vezi celebrul caz Elsevier și boicotarea editurii olandeze și a revistelor publicate de către aceasta începând cu 2012 de către o parte a lumii academice, inițiat de către matematicieni – detalii la <http://thecostofknowledge.com/>).

Dar lucrurile sunt mult mai complicate. Există multe jurnale academice. Unele acceptă mai multe articole, altele mai puține. Unele practică un proces de *peer-reviewing* mai lax, altele mai sever. Atunci ai nevoie de clasificări, de indicatori care să îți spună ce jurnale sunt mai de încredere. Cel mai bine pus la punct astfel de indicator este factorul de impact, calculat de Thomson Reuters în cadrul ISI Web of Science (cunoscut în România după acronimul ISI, de la International Scientific Indexing)¹⁷. Ideea din spatele factorului de impact este foarte simplă: să urmărești numărul mediu de citări ale articolelor din fiecare revistă. Se ia prin urmare un interval de timp, de exemplu ultimii doi ani, se numără câte articole s-au publicat în fiecare jurnal și câte citări a acumulat fiecare din acestea. Se face apoi raportul între citări și numărul de articole din jurnal. Acesta este factorul de impact.

Citările dau de fapt o măsură a importanței pe care comunitatea academică o atribuie unui articol în parte. Dacă acesta este mediocru, nu contribuie prea mult la știință și este probabil ca să fie ignorat de către alți cercetători. Dacă aduce însă ceva valoros, va fi imediat folosit de alte lucrări ca element important în construcția explicației pe care acestea o promovează. Este același principiu enunțat cu mai multe paragrafe în urmă: „dacă vrei să știi dacă o soluție oarecare va da rezultate bune, mergi și întrebi pe cel ce se pricepe la

¹⁷ Alternativa cea mai cunoscută este Scopus, de la Elsevier (www.scopus.com). Cum principiul este același, în cele ce urmează mă concentrez pe exemplul ISI.

așa ceva”. În cazul de față „cel ce se pricepe” este comunitate academică în ansamblul său, iar aceasta își exprimă permanent opinia față de produsele fiecărui membru, prin citare.

Problema însă e departe de a fi într-atât de simplă. Este practic imposibil să iei în calculul toate jurnalele academice, să vezi ce articole apar în fiecare dintre ele și să studiezi articolele pe care la rândul-le le citează. Prin urmare, Thompson Reuters acceptă să indexeze în ISI un număr „restrâns” de jurnale, teoretic cele mai bune din domeniul respectiv. Am pus restrâns între ghilimele deoarece e vorba totuși de câteva zeci sau chiar câteva sute de jurnale în fiecare domeniu în parte. De exemplu, ediția 2013 a Journal Citation Report al Thompson Reuters include 138 de jurnale în categoria *sociology*. Pentru toate științele sociale, numărul jurnalelor este 3080. Iar citările sunt cele din aceste jurnale sau din jurnalele pe care Thomson Reuters le evaluează în anul respectiv pentru a le îngloba (sau nu) în lista de jurnale indexate.

Factorul de impact calculat pentru aceste jurnale depinde însă de știința despre care e vorba. Unele științe au ca normă de publicare articole scurte, de câteva pagini, semnate de colective mari de autori. Uneori pot fi și zece autori la un articol. E cazul psihologiei, dar și al economiei. În sociologie, articolele sunt de regulă mai lungi, și sunt semnate mai rar de colective de mai mult de trei autori. Cel mai adesea e vorba de unul sau doi autori. Acest lucru face ca și numărul potențial de citări să fie mai mare acolo unde mai mulți autori produc un articol mai scurt: numărul de articole produse în știință respectivă va fi automat mai mare. Acest lucru se reflectă în factorul de impact calculat de Thomson Reuters. Între cele 3080 de jurnale ISI din științele sociale, două jurnale au factori de impact mai mari de 20 (acest lucru înseamnă că numărul mediu de citări a articolelor apărute în aceste jurnale în anul de referință este mai mare de 20). Ambele jurnale amintite sunt din psihologie. Alte opt jurnale au factor de impact mai mare ca 10. Șapte sunt din psihologie, iar unul din ecologie. Primele două jurnale din sociologie (*American Journal of Sociology* și *American Sociological Review*) au factor de impact puțin peste 4 și sunt precedate de alte 70 de jurnale care publică în categoria *social sciences*. Este motivul pentru care Thomson Reuters realizează și clasificări pe domenii mai înguste (inclusiv mai înguste decât *sociology*). În România, agențiile din subordinea Ministerului Educației, dar și universitățile folosesc și ele aceste clasificări mai înguste în evaluarea activității de cercetare.

Problema centrală a factorului de impact ISI este că ia în considerare doar citări în jurnale, nu și în cărți. În plus, dacă un jurnal nu este în baza de date ISI, el practic nu există, iar citările din afara bazei de date nu contribuie la validarea importanței rezultatelor. Pe de altă parte, acest lucru nu e chiar într-atât de rău. ISI oferă doar un instrument de evaluare. El se constituie ca standard în știință, dar poate fi utilizat complementar cu altele. De exemplu, Google Scholar (numit și Academic Google) furnizează un scor de impact al autorului. Bazat tot pe citări, indicele H calculează câte articole are un autor și câte citări are fiecare dintre ele¹⁸. Citările luate în considerare sunt cele prezente în materiale prezente online, indiferent că e vorba de articole, rapoarte sau cărți. Scorul H este dat de numărul de articole care are cel puțin atâtea citări câte este scorul H. Să zicem că autorul Popescu are un articol citat de 130 de ori, o carte citat de șapte ori, un articol citat de 3 ori și încă un articol citat de 2 ori. Atunci indicele său H va fi 3 (3 articole cu minim 3 citări). Dacă ar fi avut citările 130-7-2-2, scorul H era 2.

Factorul H calculat de Google Scholar este util pentru a indica cât de influent este un autor. Majoritatea sociologilor de calitate despre care am citit sau pe care i-am cunoscut au propria pagină configurată pe Google Scholar. Majoritatea analiștilor sociali pe care îi văd rostind apăsat opinii la posturile de televiziune românești și care predau în universități românești nu au astfel de pagini. De altfel numărul lor de citări este extrem de scăzut.

În sociologia europeană, profesorii universitari (nu conferențiarilor sau lectorii, ci cei care au atins nivelul maxim pe scara academică) au de regulă scoruri H de peste 20, iar citările se numără în mii. La noi, sunt puțini sociologi ce au scoruri mai mari de 10. Eu am identificat opt cu indice H mai mare de 10 și unul singur cu mai mult de o mie de citări.

¹⁸ H vine de la numele lui Jorge E. Hirsch, fizicianul care l-a propus în 2005.

Google Scholar are avantajul de a fi gratuit. Dezavantajul său este de a fi manipulabil. În momentul constituirii propriei pagini în sistem, există posibilitatea de a indica ca produse proprii și unele ce nu îți aparțin, umflând astfel artificial scorul H. De exemplu poți spune că citările pentru o carte la care ai contribuit cu un capitol sunt ale tale. Aceasta este o practică pe care am observat-o la unii dintre sociologii români, și care apare firească într-o țară și într-o epocă în care prim ministrul este declarat plagiator de către universitatea unde și-a desfășurat studiile doctorale.

O alternativă la Google Scholar este *Publish or Perish*, un software gratuit capabil să estimeze scorul H pornind fie de la Google Scholar, fie de la Microsoft Academic Search (Harzing, 2007).

Thompson Reuters calculează și ei un indice H, dar bazat exclusiv pe citări ISI. Acesta este un factor de impact mai elitist, reflectând mai ales citarea în jurnalele de top. În România este criticat adesea, chiar dacă nu neapărat în poziții publice formale, pentru că ar fi părtinitor dând prioritate revistelor de limbă engleză, și nedreptățind pe cei ce publică în limba română.

Fără îndoială, critica pare îndreptățită. Jurnalele de limbă română având o circulație redusă nu pot fi influente în știință. Prin urmare cei incluși în calculele ISI nu vor fi cei ce publică predominant în aceste jurnale, ci cei care publică în reviste academice de top. Thomson Reuters ia de altfel în calcul și jurnale în limba franceză, germană, spaniolă, slovacă, cehă, ca să dau doar câteva exemple din sociologie. Din România, singura revistă de sociologie inclusă în acest top se numește *Revista de Cercetare și Intervenție Socială*, publicată la Iași. Acest lucru indică și faptul că știința este globală, iar a te ascunde în spatele publicării în jurnale cu un peer-reviewing deficitar nu constituie deloc o scuză, ci un simplu artificiu pentru a face rabat la calitate.

Iar calitatea și evaluarea ei era scopul acestei secțiuni. Am arătat până acum cum se asigură calitatea în jurnale și cum identifici produsele de calitate. Sunt două modalități pe care le-am descris, Una este legată de calitatea autorului, dată de indicele H (mai sunt alți câțiva indicatori similari, care au la bază același principiu de calcul). A doua este legată de calitatea jurnalului. În această direcție mai sunt câteva aspecte ce merită subliniate.

Sunt astăzi mai multe căi de a asigura calitatea științifică. Scandalul legat de profitul mare realizat de Elsevier și alte case de editură folosind munca voluntară a comunităților academice s-a suprapus peste încercarea de a găsi forme alternative de publicare. Tradițional, costul publicării și profitul editurii vine de la cititor. Cum cititorul este student într-o universitate sau cercetător într-o universitate sau institut de cercetare, acestea sunt cele ce fac abonamente și furnizează acces online la revistele respective. Cu alte cuvinte, universitățile produc cunoașterea, ele garantează calitatea acesteia prin procesul de peer-reviewing, și apoi sunt taxate pentru a accesa cunoașterea.

Cum majoritatea cercetătorilor și studenților nu au mai văzut de mult versiuni tipărite ale jurnalelor, forma alternativă de publicare ce a apărut este cea a accesului liber la cele publicate. Standardul *open access* presupune însă taxarea producătorului de cunoaștere. Dacă dorește ca studiul său să fie tipărit, autorul plătește. Sunt științe (precum medicina) unde procesul de peer-reviewing este oricum plătit de autor. Câteva jurnale (mai toate americane) au această practică și în sociologie. Însă *open access* nu se referă la peer-reviewing, ci la faptul că autorul plătește pentru formatarea articolului, includerea sa pe site-ul jurnalului, distribuția deschisă către cei interesați, legăturile către cei ce îl citează sau către lucrările citate etc. Acest lucru nu rezolvă însă problema universitarilor de a plăti pentru propria lor muncă. În plus, există temerea că, autorul plătind, calitatea peer-reviewing-ului scade. Pe de altă parte, jurnalele *open access* atinseseră în 2011 o rată de 8% din totalul mondial, iar ritmul de creștere era accelerat (Laakso et al, 2011). Literatura existentă este împărțită, o parte susținând că sunt dovezi arătând cum *open access* conduce la o creștere a impactului lucrărilor publicate (Gourgani et al, 2010), alta susținând că nu există o astfel de cauzalitate (Craig et al, 2007) sau că în cazul jurnalelor mai vechi lucrurile stau chiar pe dos (Björk și Solomon, 2012).

O altă posibilitate este de a beneficia și mai mult de publicarea online. Public Library of Science (Plos),

promotorul publicării open access, a optat pentru dispariția numerelor clasice de revistă și publică articolele de îndată ce sunt acceptate de către editori, ca oricăre publicație online. Jurnalele tradiționale fac azi același lucru, publicând articolele acceptate online, dar alocându-le unui număr de revistă (tipărită) abia după vreme. Este exact același procedeu la care recurg săptămânalele și ziarele, presa scrisă la modul general.

Încă și mai revoluționar ar fi a se renunța complet la peer-reviewing-ul făcut înainte de publicare, și a avea doar comentarii după publicare, deschise pentru oricine, așa cum se petrece de exemplu pe Facebook. Aceasta ar elimina complet timpul de la realizarea primei versiuni la publicare, ar putea exclude editurile ca intermediari ai procesului publicistic (acesta poate fi realizat de universități în sine), și ar fi o posibilă soluție la creșterea continuă a numărului de articole, ce pune presiune pe referenți ce au din ce în ce mai multă muncă voluntară de făcut (Arns, 2014). O astfel de soluție riscă însă să elimine complet controlul calității care este valența principală a procesului de peer-reviewing.

Pe de altă parte, lumea academică este confruntată în ultimii 2-3 ani cu o invazie de e-mailuri primite zilnic, ce fac publicitate unor jurnale aparent academice, ce te invită să trimiți spre publicare articolul pe care încă nu l-ai scris. Din observațiile mele, inițial majoritatea acestora era localizată în țări precum India și Nigeria. În ultimele luni, am sesizat tot mai multe ce indică apartenența la continentul american, în SUA și Canada. Buhannon (2013) observă că și în astfel de cazuri, adresele de IP de unde editorii trimit mesajele de acceptare a articolelor indică alte aparențe geografice. Astfel de jurnale exploatează tocmai nișa modului în care se evaluează: aproape pretutindeni în țări mai puțin dezvoltate, precum România, se puntează publicarea în alte țări, în jurnale internaționale. Prin urmare ești încurajat să trimiți articolul la editura căreia i se face publicitate, și să plătești taxele aferente standardului Open Access. Este cunoscut faptul că astfel de publicații practică în mai mică măsură sau chiar deloc peer-reviewing (Buhannon, 2013). Calitatea articolului poate fi prin urmare în orice fel, așa cum explic în continuare, fără a împiedica publicarea. Mai întâi trebuie punctat că fenomenul poate fi regăsit și în cazul jurnalelor clasice, în care accesul la articol este suportat de cititor.

Exemplele sunt numeroase. Poate cel mai cunoscut în România este articolul publicat de *Metalurgia International* și semnat de trei autori sârbi. Jurnalul, publicat în România, era cotate ISI la vremea respectivă. În ciuda numelui, publica materiale din aproape orice domeniu. Duić și colegii săi (2013) au dorit să demonstreze calitatea procesului editorial. Au redactat un material intitulat pompos dar complet lipsit de sens *Evaluation of transformative hermeneutic heuristics for processing random data*. Textul, întins pe mai multe pagini, combina la întâmplare fraze, înșira non-sensuri, nu făcea parte în principiu din niciun domeniu al științei. Erau citate articole imaginare, publicate în jurnale imaginare, de autori care ar fi putut fi reali. Spre exemplu, un anume B. Laplace ce ar fi scris prin 2012 (!) după ce ar fi participat la o conferință în ... Somalia (! - *Proceedings of the Joint Somalia Conference on Potential Theory and Pragmatic Practice*). Titluri amuzante precum „*Epistemologia zarurilor*” sau „*Deconstrucția arborilor argotic*” completau bibliografia. Textul în sine, abunda în erori gramaticale și de ortografie, și includea afirmații bizare. La un moment dat afirma scopul real al articolului, acela de a demasca pseudo-știința promovată de jurnale precum *Metalurgia International*: „*Following the usual and by now well-spread practice in many academic circles of producing insignificant research papers of great importance to pseudo science, our research aims at identifying “ground truth” for undecidability, and, however, this research is principled. Rather than rely on the overly-reasoned, wide-spread use of scientific apparatus, without consideration of randomness, we invent the following architecture.*” (p.99). Pentru a face lucrurile și mai clare, fapte ce se băteau cap în cap erau aruncate în aceeași frază: „*It could be possibly said that TV exposure with high wife education and low spouse education, influences a positive opinion on the EU.*” (p. 100). Totul seamănă mai degrabă cu parodia din Caseta 12. Cei trei autori au plătit taxa de procesare iar articolul a fost publicat fără nici un comentariu. Au primit probabil o scrisoare în care editorul spunea că referenții au remarcat calitatea excelentă a textului. Apoi totul a devenit public, făcând carieră în presa internațională. Experimentul pornise de la faptul că astfel de publicații fundamentau promovarea pe poziții de profesor în Serbia. În România se petrecea și încă se petrece la fel. *Metalurgia International* a fost eliminată de pe lista ISI. Ea a continuat să fie însă prezentă în criteriile de evaluare o

generație face facultate. Mașini complexe trebuie operate în aproape orice job, a ști engleza este deja obligatoriu, iar cunoașterea în sine este un deziderat al tuturor. Acest lucru înseamnă că oamenii petrec mai mult timp în educație și este firesc ca societățile să fie preocupate de modul în care se desfășoară lucrurile acolo, de calitatea serviciului oferit.

Schimbarea adusă de masificarea accesului la educație este una profundă. Dacă în anii 1970 se discuta mai mult despre cum să te asiguri că și copiii din familiile mai nevoiașe ajung la liceu (Hatos, 2006), discuția în anii 1990 și 2000 se purta în termeni dați de diferențele de acces la universitate (Voicu & Vasile, 2010). Mai mult decât atât, nu e vorba doar de acces, ci și de tipul de universitate accesată. Diploma universitară generalizându-se în mai toate țările europene (excepția notabilă este Germania), e important ce fel de universitate faci. Piața universitară este una globală și în acest context se poartă o dezbateră destul de intensă despre cum să clasifici universitățile la nivel mondial (Shin et al, 2011). Soluția tipică este de a lua în calcul deopotrivă producția academică, de care deja am discutat, dar și angajabilitatea absolvenților. Aceasta este greu de estimat, prin urmare se recurge de regulă la reprezentări ale angajatorilor asupra fiecărei universități în parte. Astfel, în Germania și Anglia, spre exemplu, sunt realizate sondaje de opinie (anuale) cu angajatori prin care se determină imaginea pe care fiecare din universitățile din Regatul Unit o are în reprezentarea acestora. Topurile mondiale ale universităților includ adesea și reprezentări ale profesorilor universitari despre universitățile din lume. Tot un sondaj fundamentează și acest tip de informație. Clasificările rezultate combină producția academică, opiniile angajatorilor, opiniile universitarilor și, mai rar, opiniile studenților. Destul de des clasamentul general este dublat de clasamente pe domenii înguste de studiu. Există și o discuție întreagă despre menirea antreprenorială a universității, atragerea de contracte și generarea de patente. Nu intru în tematica respectivă, ea fiind ceva mai îndepărtată de interesul direct al științei sociale.

Universitățile românești sunt foarte departe de a se afla în vârful ierarhiilor mondiale. Cvasimajoritatea lor nici măcar nu sunt luate în calcul în astfel de clasificări. Problema a fost însă abordată în plan intern, Ministerul Educației propunând în 2011 o ierarhie a universităților, ce urma să funcționeze drept criteriu de alocare a resurselor financiare. Ca multe alte proiecte românești și acesta a rămas în suspans.

Dincolo de orice clasificare, rămâne însă realitatea de fapt. Structura socială se reproducea cândva prin modul de acces la liceu și apoi la universitate. Cei din păturile sociale mai dezavantajate aveau un acces limitat la educație, găseau locuri de muncă mai prost plătite, copiii lor aveau la fel de puțin acces la educație, iar inegalitățile sociale se adânceau. Astăzi, aceste inegalități verticale s-au transformat în inegalități orizontale (Voicu & Vasile, 2010). Cei din păturile sociale avantajate accesează mai degrabă universități bune, iar cei ce provin din familii mai puțin educate și avute merg la universități mai slab cotate. Angajatorii fac deja diferența între universitățile absolvite (nu neapărat în România, deși și aici încep să apară semne în acest sens). Prin urmare apar automat diferențe de venit între absolvenți, ce reproduc structura socială originală: cei din păturile sociale mai avute merg la universități bune, apoi accesează joburi mai bine plătite și astfel inegalitatea se reproduce. Poate că acesta poate fi un lucru bun, fiind la urma urmei un semn al efectelor pieței educaționale libere. Pe de altă parte, să nu uităm legitatea simplă că inegalitatea este unul dintre principalele motoare ale corupției (Uslaner, 2008).

Mai mult decât atât, apar diferențe în interiorul universităților: facultățile au la rândul lor prestigiu diferit, în funcție de profesiile pe care le pregătesc. De exemplu, prestigiul profesiei de sociolog este mult mai redus decât cea a inginerului. Diferențele de salarizare între absolvenții din aceste domenii sunt și ele evidente. Prin urmare, ingineria va fi mult mai atrăgătoare pentru cei din pătura superioară decât sociologia. Pe ansamblu, facultățile de științe socio-umane adună studenți mai slab pregătiți decât alte specializări. Mai ales în condițiile masificării, acest lucru înseamnă că majoritatea celor ce devin studenți la sociologie provin din familii mai puțin înstărite, au urmat licee mai puțin prestigioase. Din rândul lor se vor recruta la un moment dat noi cadre universitare, ceea ce pe termen va asigura și un relativ dezavantaj în ce privește calitatea personalului din aceste departamente în comparație cu alte departamente. Iar acest personal va pregăti în continuare studenți care vor proiecta strategii de dezvoltare, moduri de organizare novatoare ale

societății, noi aranjamente la locul de muncă.

Răspunsul la o astfel de provocare rezidă tot în asigurarea calității și, mai ales, în dezvoltarea nivelurilor postgraduale de învățământ superior. La finalul anului 2014, guvernul britanic a luat o serie de măsuri prin care să reducă inegalitatea de acces la studii de master. Măsura nu este surprinzătoare, încadrându-se în argumentația de mai sus privind modul în care s-au schimbat societățile și creșterea duratei petrecute de oameni în sisteme ce învățământ. Este vorba însă de o măsură extrem de relevantă dat fiind că a fost luată de un guvern de dreapta, nu de unul de stânga. Iar guvernele de dreapta sunt destul de rare cele care să lupte cu inegalitatea.

Dar generalizarea accesului la master înseamnă mai mult decât atât. Înseamnă de fapt o schimbare majoră de paradigmă în ce privește cei trei ani de facultate, schimbare prezentă în însăși esența procesului Bologna. Procesul Bologna este acel proiect european de a face compatibile sistemele universitare din țările UE. Procesul, declanșat formal la începutul anilor 2000, include mai multe elemente, precum încurajarea mobilității, colaborării între universități, schimburilor interacademice de studenți sau cadre didactice, crearea sistemului european de credite transferabile. Între altele, procesul a adus cu sine scurtarea programelor de licență (sau bachelor - BA) în științele sociale, de la 4 la 3 ani. România scurtase cu câțiva ani în urmă durata BA-ului cu un an. Eu fac parte din prima generație ce a terminat sociologie după cursuri de doar patru ani și din penultima ce a terminat economie urmând cursuri de 5 ani. Noua diminuare a redus aparent durata de școlarizare de la 5 la 3 ani. Cum însă masterul s-a generalizat rapid, de fapt a constituit o revenire subtilă la studii universitare de 5 ani, de astă dată adresate unei întregi generații și nu doar la cei 10-12% ce ajungeau cândva la facultate.

Spargerea studiilor universitare în trei bucăți (cea de-a treia este doctoratul) are principalul merit de a oferi mai multă flexibilitate studenților. După cei trei ani de BA (sau 4 în cazul ingineriei), aceștia pot realiza că meseria cu pricina nu li se potrivește. Și atunci se pot specializa, la master, în ceva ce este conform preferințelor proprii. Acela poate fi momentul în care facultățile de științe socio-umane pot recupera din deficitul rezultat din proliferarea inegalităților orizontale de care vorbeam.

În fine, revenind la clasificările mondiale, să remarcăm și faptul că acestea au un efect neintenționat de a genera exclusiune socială (Amsler și Bolsmann, 2012). Exclusiunea se referă în acest caz și la perpetuarea inegalităților dintre națiuni... Cum principalul lor rol rămâne acela de a certifica calitatea, problema guvernelor și a comunităților devine de a rezolva calitatea în universitățile slab cotate simultan cu promovarea politicilor care să reducă inegalitățile orizontale de acces.

Accentul pe calitate este direct legat de capacitatea de a genera cunoaștere. Or, așa cum am arătat, în epoca în care trăim, aceasta este menirea centrală a universității (Arimoto, 2014). Modul de organizare a învățământului superior reflectă această realitate. Spre exemplu, în Germania, numărul celor aflați pe pozițiile de vârf în sistemul universitar (profesorii universitari) este mult mai mic decât cel al echivalentului a ce sunt lectorii sau conferențarii în sistemul românesc (Teichler, 2014). În jurul profesorilor există numeroși cercetători postdoctorali, cu atribuții legate aproape exclusiv de cercetare, de generarea de cunoaștere, sub îndrumarea profesorilor. Predarea revine mai ales acestor din urmă, dar ponderea sa în totalul orelor de muncă este una redusă, accentul căzând pe generarea de cunoaștere și pe lucrul direct cu studenții, doctoranzii și postdoctoranzii, pe îndrumare. Modelul este unul urmat în bună măsură de alte sisteme educaționale din lume. Sunt însă țări, precum România, unde lucrurile stau altfel. Predarea continuă să ocupe majoritatea dacă nu tot timpul de lucru, și este mai degrabă atributul celor aflați la început de carieră decât al celor ce deja au acumulat o cantitate semnificativă de cunoaștere. Colaborarea în publicare, mai ales cea inter-departamentală (Hâncean et al, 2014) este redusă ceea ce contribuie la o slabă circulație a informației în interiorul comunității profesionale. Nu este exclus ca de aici să provină și o parte din deficitul de calitate al universităților românești, reflectat în absența din primele sute de universități liste de ierarhiile mondiale.

În acest peisaj, sociologia își face loc în varii feluri. Pe de o parte cele de mai sus constituie câmpul său de studiu. Pe de altă parte, evaluarea calității producției sociologice se face, așa cum am arătat, pe criterii strâns legate de mediul academic. Validarea competențelor prin publicații în jurnale de top, prin derularea unui învățământ decent sunt elemente ce pot da încredere beneficiarilor expertizei din domeniul social, precum și a angajatorilor, dar și a studenților în căutarea unei facultăți unde să învețe cu adevărat ceva.

Dincolo de imaginea publică, mai există un mod în care validarea competențelor și a rezultatelor este important. Este vorba de accentul pus pe metodă. Spuneam că sociologia are dificultăți de validare empirică date de posibilitățile reduse de a organiza experimente în care condițiile să poată fi variate de numeroase ori, iar simulările să permită să deduci reguli sociale aplicabile unor populații diverse. Prin urmare, pentru a-și valida capacitatea de a produce cunoaștere, se impune un accent pe rigoare. Este ceea ce se petrece continuu de multe decenii, în care aplecarea reflexivă asupra calității metodologice a modului de producere a rezultatelor raportate s-a intensificat, ajungând să fie subiect de dezbatere inclusiv în revistele dedicate dezvoltărilor exclusiv teoretice (Savage, 2013).

Problema centrală este în opinia mea una de a perfecționa continuu precizia analizelor empirice, fie că ele sunt de natură calitativă sau cantitativă. Când spun calitativ mă refer la acele date culese de la un număr mic de respondenți sau prin observație directă, sau prin analiza documentelor sociale. Interviu individual sau focus-grup-ul sunt probabil metodele calitative cele mai cunoscute. Ele permit analiza în profunzime a unui subiect oarecare, întoarcerea sa pe toate părțile, verificarea tuturor aspectelor sale. Rezultatele cercetării sunt de regulă însoțite de ceea ce englezii numesc *verbatim*: prezentarea de extrase din interviuri. În urmă cu mulți ani metoda standard de analiză a acestor date era una intuitivă: cercetătorul citea interviurile, extrăgea din ele ce i se părea relevant, și apoi generaliza. Astăzi lucrurile s-au complicat. Pachete software aplică metode statistice de investigare a transcrierii exacte a interviurilor și caută să identifice relații între variabile, întocmai ca în cazul analizei cantitative.

Analiza cantitativă este acel mod de a investiga realitatea în care este colectată informație de la un număr mare de cazuri. În sociologie, de regulă e vorba de eșantioane mari de indivizi, care răspund la întrebări standardizate în chestionare. Datele sunt folosite mai apoi pentru a pune în evidență relațiile între fenomene și procese diferite, pentru a valida dezvoltările teoretice și a explica socialul. Metodele statistice sunt instrumentul ce facilitează acest lucru.

Aud în continuare colegi spunând că de fapt chestionarele acestea nu spun nimic și oricum realitatea este alta. Răspunsul dur, cinic, dar necesar ar fi că datele provenite din chestionare măsoară mai mult sau mai puțin bine, după cum cel ce a proiectat cercetarea a fost sau nu capabil să o proiecteze. Standardele contemporane, dar și cele trecute sunt legate de verificarea atentă a fidelității și validității modului în care întrebările din chestionare măsoară conceptele pe care se presupune că le-ar măsura. Ca să ofer un singur exemplu, termeni precum testarea invarianței măsurării sau analiza factorială confirmatorie etc. au înlocuit tradiționalul alpha-Cronbach și sunt de ceva timp locuri comune în știința socială. Apar cărți întregi care discută doar despre măsura în care întrebările din chestionare sunt chiar aplicabile și dacă datele culese chiar măsoară ce era de măsurat (vezi de exemplu Blasius și Thiesen, 2012). Și sunt voci care spun că includ concentrarea pe metodă ca potențial mod prin care sociologia va continua să existe și să se dezvolte (Savage și Burrows, 2009).

Sunt adesea surprins observând că sunt sociologi care cred că e bine să folosești interviuri de profunzime după ce ai realizat o anchetă pe bază de chestionar. Ordinea firească este însă cea inversă. Interviurile de profunzime sunt mai utile în momentul în care explorezi domeniul în care generezi ipoteze, pe care le vrei apoi testate într-o mulțime de contexte. Iar ancheta pe bază de chestionar tocmai acest lucru ți-l furnizează: mulțimea de contexte în care să testezi relația sau relațiile tale de interes. Să nu fii înțeleș greșit: nu metodele conduc cercetarea, ci lucrurile stau pe dos. Metodele sunt selectate în funcție de specificitatea

a ceea ce studiezi. Dar dacă ai de generalizat o relație observată și pe care vrei să arăți că se aplică într-o varietate de situații, atunci ai nevoie de varietatea aceea de situații.

Observația că interviurile sunt mai potrivite pentru a descrie realitatea se aplică (parțial!) într-o singură situație: atunci când ai de făcut o descriere. Numai că sociologia nu mai este de multă vreme despre descrieri, ci se ocupă cu explicații, și caută să ofere predicții despre viitor. Adică modelează viața socială așa cum am arătat în figurile 1-3 și caută să identifice legi general aplicabile, care să te ajute să prezici ce se va întâmpla atunci când schimbi un element sau altul din context. Iar metodele sunt cele care te ajută să studiezi obiectul de studiat, nu cele care îți definesc acest obiect. Și atunci ele sunt mai potrivite sau nu în funcție de ceea ce studiezi. Esențial este să îți colectezi datele așa cum trebuie, respectând standardele din domeniu. Iar apoi să scoți maximum din ele, folosind ce este mai adecvat dintre metodele de analiză existente.

În loc de concluzie: viitorul este deja prezent

Nu cred că este nevoie de a propune o concluzie prea sofisticată. De altfel, acest capitol lung și care trimite în poate prea multe direcții, nu și-a propus mai mult decât să ofere elementele prin care sociologia se autodefineste ca știință, iar sociologii pot garanta validitatea a ceea ce fac. Dar majoritatea lucrurilor pe care le-am spus în acest text se pot aplica oricărei științe. Prin urmare, a fi sociolog nu e mare lucru, nu e cu nimic deosebit de alte profesii. Singura obligație este să o faci profesionist. În rest, e vorba de o profesie în lumina reflectoarelor, despre cum funcționează lumea și cum trăiesc oamenii laolaltă, adică despre lucruri la care se pricepe toată lumea...

Bibliografie

Amsler, SS, Bolsmann, C. 2012. University ranking as social exclusion, *British Journal of Sociology of Education*, 33:2, 283-301

Arimoto, A. 2014. The Teaching and Research Nexus in the Third Wave Age, pp. 61-88 in A. Arimoto et al., eds. *Teaching and Research in Contemporary Higher Education: Systems, Activities and Rewards*. Springer.

Arns, M. 2014. Open access is tiring out peer reviewers. *Nature* 515, 467. doi:10.1038/515467a

Björk, B-C, Solomon, D. 2012. Open Access versus Subscription Journals: A Comparison of Scientific Impact. *BMC medicine* 10(1):73.

Blasius, J., & Thiessen, V. (2012). *Assessing the quality of survey data*. Sage.

Bohannon, J. (2013). Who's afraid of peer review?. *Science*, 342(6154), 60-65.

Brym, R.J. 1990. The End of Sociology? A Note on Postmodernism. *The Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadiens de Sociologie*, 15(3), 329-33.

Craig, I. D., Plume, A.M., McVeigh, M.E., Pringle, J, Amin, M. 2007. "Do Open Access Articles Have Greater Citation Impact?: A Critical Review of the Literature." *Journal of Informetrics* 1(3):239-48.

Duić, D. Z., Delilbašić, B., & Radisic, S. 2013. Evaluation of transformative hermeneutic heuristics for processing random data. *Metalurgia International*, 18(6).

Fukuyama, F. 1989. The End of History?, *The National Interest* (Summer 1989).

- Fukuyama, F. 1992. *The end of history and the last man*. Free Press.
- Gargouri Y, Hajjem C, Larivière V, Gingras Y, Carr L, et al. 2010 Self-Selected or Mandated, Open Access Increases Citation Impact for Higher Quality Research. *PLoS ONE* 5(10): e13636. doi: 10.1371/journal.pone.0013636
- Hardin, R. 2006. *Trust*. Malden: Polity Press.
- Harzing, A.W. 2007. *Publish or Perish*, available from <http://www.harzing.com/pop.htm>
- Hatos, A. 2006, *Sociologia Educației. Ediția a II-a revăzută și adăugită*, Iași: Polirom.
- Hâncean M-G, Perc M, Vlăsceanu L 2014 Fragmented Romanian Sociology: Growth and Structure of the Collaboration Network. *PLoS ONE* 9(11):e113271. doi:10.1371/journal.pone.01132713271
- Laakso M, Welling P, Bukvova H, Nyman L, Björk B-C, et al. 2011 The Development of Open Access Journal Publishing from 1993 to 2009. *PLoS ONE* 6(6): e20961. doi: 10.1371/journal.pone.0020961
- Lahire, B. 2002. *À quoi sert la sociologie ?*, Paris: La Decouverte.
- Larionescu, M. 2002. Romania, pp. 502-518 în M.Kaase et al, eds., *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989-2001)*. Berlin: GESIS, Budapest: Collegium Budapest.
- Oleson, A., & Voss, J. 1979. *The organization of knowledge in modern America, 1860–1920*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Rodríguez, E. G., Boatcă, M. și Costa, S. (Eds.). 2012. *Decolonizing European sociology: transdisciplinary approaches*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Savage, M. 2013. The ‘Social Life of Methods’: a critical introduction. *Theory, Culture & Society*, 30(4), 3-21.
- Savage, M., & Burrows, R. 2009. Some further reflections on the coming crisis of empirical sociology. *Sociology*, 43(4), 762-772.
- Shin, JC, Toutkoushian RK, Teichler, U. eds. 2011. *University Rankings. Theoretical Basis, Methodology and Impacts on Global Higher Education*, Springer.
- Smelser, N. J., & Reed, J. S. 2012. *Usable Social Science*. University of California Press.
- Teichler, U. 2014. Teaching and Research in Germany: The Notions of University Professors, pp. 61-88 in A. Arimoto et al., eds. *Teaching and Research in Contemporary Higher Education: Systems, Activities and Rewards*. Springer.
- Uslaner, E. M. 2008. *Corruption, inequality, and the rule of law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voicu, B. 2008. Social values, working time and the future of society, pp. 141-158 în Otto Neumaier, Gottfried Schweiger, Clemens Sedmak, eds., *Perspectives on Work: Problems, Insights, Challenges*, Munster, Hamburg, London: LIT Publisher Group.
- Voicu, B. 2010. *Capital social în România începutului de Mileniu: Drumet în țara celor fără de prieteni?*, Iași: Lumen.
- Voicu, B. 2014. Immigrants and social trust: Mind the cultural gap?, *Studia Politica* XIV(2): 201-220.
- Voicu, B., Vasile, M. 2010. Rural-Urban Inequalities and Expansion of Tertiary Education in Romania, *Journal of Social Research & Policy*, 1(1): 5-24.

Despre autori

Anca Bejenaru este conferențiar la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. A obținut titlul de doctor în Sociologie, în 2010, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Activitatea sa de cercetare și predare, vizează în principal construcția socială a copilăriei și problematica diferitelor categorii de copii în situație de risc, precum: copiii aflați în sistemul de protecție specială și alternativă, copii cu risc de abandon școlar, tinerii și copiii care s-au confruntat cu acte de violență. Mai multe informații despre autoare se regăsesc pe pagina: web.ulbsibiu.ro/anca.bejenaru.

Sorina Corman este sociolog și asistent social, lector universitar doctor la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Jurnalism, Relații Publice, Sociologie și Psihologie. A obținut titlul de doctor în Sociologie, în 2012, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Activitatea de intervenție în asistență socială vizează componentele sistemului de asistență socială: beneficiari, furnizori, elemente de funcționalitate. Activitatea didactică și de cercetare, reflectată în proiectele derulate și în publicațiile sale, este focalizată pe asistența socială a vârstnicilor și a persoanelor cu dizabilități precum și pe deontologia și sistemul asistenței sociale.

Alin Croitoru este sociolog, lector universitar în cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu și cercetător al Centrului de Studii pentru Migrație (CeSMig), Universitatea din București, în cadrul căreia face parte din echipele de cercetare ale mai multor proiecte internaționale finanțate de Comisia Europeană pentru analizarea unor problematici asociate migrației. Publicațiile anterioare ale autorului sunt expresia preocupărilor pentru teme de cercetare legate de antreprenoriat, migrație internațională și sociologie economică.

Felicia Morândău este sociolog, lector doctor în cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Activitatea didactică, derulată în cadrul programelor de Sociologie, Asistență Socială și Resurse Umane, se încadrează în domenii precum: Metode de cercetare socială, Strategii de negociere și mediere a conflictelor, Sociologia emoțiilor, Sociologia timpului liber. Interesele de cercetare, reflectate în studiile și lucrările publicate până în prezent, sunt orientate spre problematici curente din sfera sociologiei familiei, metodologiei cercetării sociale și sociologiei emoțiilor. Mai multe informații pot fi găsite pe pagina de Internet: <http://webpace.ulbsibiu.ro/felicia.morandau/>.

Adela Elena Popa este conferențiar la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu și director al Centrului pentru Cercetare Socială. Interesele sale de cercetare vizează în principal aspectele sociale legate de sănătate și comunitate. În ultimii ani, preocupările sale s-au centrat pe problematica cancerului și a reintegrării profesionale a bolnavilor de cancer. Publicațiile sale, apărute în țară și în străinătate, propun teme legate de reformă și descentralizare în sistemul sanitar, politici de sănătate, participare comunitară în sănătate. Mai multe detalii sunt disponibile pe pagina: <http://webpace.ulbsibiu.ro/adela.popa/>

Radu-Ioan Popa este psiholog, lector universitar doctor în cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Jurnalism, Relații Publice, Sociologie și Psihologie și cercetător al Centrului pentru Cercetare Socială (CCS), din cadrul aceleiași universități. Interesele sale de cercetare științifică vizează domeniul organizațional, managementul resurselor umane din perspectiva psihologiei muncii și dezvoltarea profesională a angajaților. Publicațiile autorului urmăresc topici din sfera leadershipului, a personalității, a construirii echipelor de muncă și integrării pe piața muncii a persoanelor din categoriile sociale vulnerabile.

Horățiu M. Rusu este profesor de sociologie la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2008 este directorul Catedrei de Sociologie și Asistență Socială și, ulterior, al Departamentului de Jurnalism, Relații Publice, Sociologie și Psihologie din cadrul aceleiași universități. Interesele sale în sfera didactică și de cercetare gravitează, în principal, în jurul unor arii precum: schimbare socială și identitate, valori sociale, solidaritate socială și intergenerațională, educație, efectele sociale ale integrării Europene în țările postcomuniste. Acestea s-au concretizat în publicații științifice (cărți, capitole de cărți, articole), elaborate în calitate de unic autor sau co-autor, apărute în țară și străinătate. Mai multe detalii se găsesc pe pagina de Internet: <http://webspaces.ulbsibiu.ro/horatiu.rusu/>

Ionela Vlase este sociolog, lector la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Jurnalism, Relații Publice, Sociologie și Psihologie. A obținut titlul de doctor în Sociologie, în 2009, la Universitatea Neuchâtel, Elveția. Activitățile ei didactice și de cercetare sunt orientate înspre următoarele domenii: migrație, studii de gen, politici sociale, indicatori ai calității vieții. Are mai multe publicații în reviste internaționale precum *European Societies* și *European Journal of Women's Studies*.

Bogdan Voicu, prof.dr.habil., este cercetător științific gradul I la Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române și profesor asociat la Catedra de Sociologie a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Publică frecvent articole academice în jurnale românești și internaționale, fiind interesat în principal de schimbare și dezvoltare socială, sociologia valorilor sociale și studiul migrației internaționale. Între volumele publicate în ultimii ani se numără *Penuria Pseudomodernă a Postcomunismului românesc* (Expert Projects, 2004), *Satul românesc pe drumul spre Europa* (volum coordonat alături de Mălina Voicu, Polirom, 2006), *Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică* (volum coordonat alături de Mălina Voicu, Institutul European, 2007), *Capital social în România începutului de Mileniu: Drumeț în țara celor fără de prieteni?* (2010, Lumen). Publică constant în reviste academice internaționale din științele sociale. Mai multe detalii sunt prezente pe pagina sa de Internet: <http://web.bogdanvoicu.ro>.

Seria SOCIOLOGIE și ASISTENȚĂ SOCIALĂ

ISBN: 978-606-12-1225-5